

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Rigorózní práce

Mgr. Kateřina Okrouhlická

Projevy reaktivity a tolerance k frustraci u odsouzených pachatelů a pachatelek trestné činnosti

Expressions of reactivity and tolerance to frustration in convicted male
and female offenders

Praha 2019

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala všem, kteří mě v průběhu psaní rigorózní práce podporovali a pomáhali mi formou obsahových a stylistických připomínek a podnětů.

Jmenovitě bych ráda poděkovala RNDr. Petru Boschkovi za konzultaci ohledně statistického zpracování dat empirické části rigorózní práce.

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7.6.2019

.....

Mgr. Kateřina Okrouhlická

Abstrakt:

Stěžejním tématem rigorózní práce jsou projevy a způsoby reagování pachatelek trestné činnosti ve chvílích, kdy se dostávají do frustrujících situací. Frustrace je zde pojímána především z pohledu běžných denních situací, kdy jedinec narazí na překážku, která mu brání v dosažení či uspokojení vlastních potřeb. Výzkumný vzorek tvoří ženy pachatelky, které se v minulosti dopustily trestného činu a byly následně odsouzeny k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Práce využívá Rosenzweigovu obrázkově frustrační metodu, která zjišťuje, jakým způsobem zkoumaná osoba v zátěžových situacích reaguje a zároveň jaké chování u stále přetrvávající frustrace převládá. Rigorózní práce vychází z práce diplomové, která byla rovněž zaměřena na reaktivitu a toleranci k frustraci, ovšem u odsouzených mužů.

Cíl práce spočíval v prozkoumání a porovnání způsobů projevů a reakcí na frustrující situaci u pachatelek a pachatelů trestné činnosti. Výzkumný vzorek rigorózní práce činilo celkem 63 odsouzených pachatelek trestné činnosti. Výzkumný vzorek odsouzených pachatelů trestné činnosti, který byl sebrán pro účely diplomové práce, čítal celkový počet 69.

Stanoveno bylo celkem šest hypotéz. První tři hypotézy se zabývaly směrem reakce (extragresivní, intragresivní, imagresivní) v porovnání forenzní a obecné populace u mužů a žen. Čtvrtá a pátá hypotéza zkoumala reakci zdůrazňování převládání překážky (obstacle-dominance) a zdůrazňování potřeby řešení situace (need-persistence) u pachatelek a pachatelů trestné činnosti. Šestá pracovní hypotéza se zaměřovala na konkrétní extragresivní reakci v porovnání u pachatelek s použitím a bez použití násilí. Z hlediska statistického zpracování dat nebyla žádná ze zmíněných hypotéz potvrzena, avšak i přesto jsou výsledky zajímavé především s ohledem na rozlišení forenzní a obecné populace.

Klíčová slova:

frustrace, reaktivita, Rosenzweigova obrázkově frustrační metoda, forenzní populace

Abstract:

The crucial theme of this thesis focuses on manifestations and ways how female offenders react at the moment when they get into frustrating situations. Frustration is here perceived primarily from the point of view of common daily situations when an individual encounters an obstacle which prevents them to achieve or to satisfy their own needs. The research sample includes female offenders, who committed a criminal offence in the past and subsequently were convicted and received a prison sentence. This thesis uses Rosenzweig picture frustration method, which examines the way the examined person in a stressful situation reacts and at the same time what kind of behaviour in continuous frustration prevails. This thesis is based on the diploma thesis which also focused on reactivity and tolerance towards frustration, but in convicted men.

The aim of this thesis was to examine and compare ways of manifestations and reactions to a frustrating situation in female and male offenders who committed crime. The sample of this thesis included 63 convicted female offenders in total. The research sample of convicted male offenders, which had been collected for the purpose of the diploma work, included a total 69 participants.

A total of six hypotheses were determined. The first three hypotheses focused on reactions (extraggressive, intraggressive, imagressive) in comparison with the forensic and general population of men and women. The fourth and fifth hypothesis concentrated on reaction to emphasising obstacle dominance and emphasising the need to solve the situation in female and male offenders. The sixth working hypothesis focused on a particular extraggressive reaction compared to female offenders using or not using violence. From the statistical point of view how the data have been processed, any above mentioned hypothesis was not proved. However, the results are interesting, particularly in terms of the distinction of forensic and general population.

Keywords:

frustration, reactivity, Rosenzweig picture frustration method, forensic population

Obsah

Úvod.....	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1. REAKTIVITA V KONTEXTU ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍ.....	11
1.1 Podoby a projevy reaktivity	16
1.1.1 Extragresivní reakce.....	17
1.1.2 Imagresivní reakce	21
1.1.3 Intragresivní reakce.....	23
2. FRUSTRACE	24
2.1 Vymezení frustrace	24
2.2 Operacionalizace pojmů souvisejících s frustrací.....	25
2.2.1 Frustrační tolerance	25
2.2.2 Konflikt	25
2.2.3 Stres	26
2.2.4 Deprivace	26
2.3 Teorie frustrace	26
2.3.1 Teorie frustrační agrese	26
2.3.2 Teorie S. Freuda	28
2.3.3 Behavioristické teorie	28
2.3.4 Teorie Saula Rosenzweiga.....	28
2.3.5 Teorie Normana R. F. Maiera	29
2.3.6 Strain theory	30
2.4 Metody zkoumání frustrace	31
2.4.1 Rosenzweigův obrázkový frustrační test.....	31
2.4.2 Další přístupy, kterými je možné frustraci zkoumat	35
3. OSOBNOST PACHATELE TRESTNÉHO ČINU Z POHLEDU REAKTIVITY NA FRUSTRUJÍCÍ SITUACI	39
3.1 Vymezení a klasifikace trestné činnosti.....	39
3.2 Trestná činnost mužů a trestná činnost žen	40
3.2.1 Statistické srovnání trestné činnosti u mužů a žen	42

3.2.2 Vybrané teorie trestné činnosti mužů a žen	43
3.3 Psychologické typologie osobnosti pachatele.....	50
3.3.1 Osobnost pachatele z pohledu psychopatologie.....	55
3.3.2 Motivace pachatele k páčání trestné činnosti	58
II. EMPIRICKÁ ČÁST.....	62
4. CÍL VÝZKUMU.....	63
5. VÝZKUMNÉ OTÁZKY	64
6. FORMULACE DÍLČÍCH PRACOVNÍCH HYPOTÉZ	67
7. ORGANIZACE SBĚRU DAT	69
7.1 Výběr věznic a pachatele trestné činnosti.....	69
7.2 Žádost o spolupráci a přístup do věznic.....	69
7.3 Průběh sběru dat.....	70
8. ZVOLENÉ METODY A ANALÝZA DAT	72
9. CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU.....	75
9.1 Výzkumný vzorek pachatele trestné činnosti	75
9.2 Výzkumný vzorek pachatelů trestné činnosti a obecné populace.....	80
10. VÝSLEDKY	83
10.1 Popis metody PFT a jejich škál v souvislosti s dílčími demografickými údaji	83
10.1.1 Zastoupení směrů a typů reakcí PFT metody ve sledovaném souboru	83
10.1.2 Souvislosti jednotlivých směrů a typů reakcí PFT metody ve sledovaném souboru ...	84
10.2 Statistická analýza pracovních hypotéz	86
11. DISKUSE.....	93
11.1 K vytvořeným výstupům	93
11.2 K organizaci sběru dat	95
11.3 K použitým metodám.....	98
Závěr	100
Seznam použité literatury	102

Přílohy.....	113
Příloha I.: Informovaný souhlas.....	114
Příloha II.: Anamnestický formulář	115
Příloha III.: ukázka PFT protokolu	116

Úvod

Frustrace a možné projevy a způsoby reagování na zátěžovou situaci jsou termíny, které jsou v rigorózní práci využívány nejfrekventovaněji. Téma frustrace a reaktivity, tedy následné reakce na vzniklou situaci, jsou stěžejní problematikou celé práce. Frustrující situaci zažil bez pochyby již každý z nás, avšak totožná situace může být každým jedincem vnímána diametrálně odlišně, čímž je přirozeně odlišná i následná reakce na vzniklou obtížnou situaci. Právě zmíněné odlišnosti ve vnímání a způsobu reagování na frustrující situaci mě zajímají u konkrétního vzorku populace, tedy u pachatele trestné činnosti.

Práce je členěna na dvě klíčové části – část teoretickou a část empirickou. V části teoretické se věnuji vymezení pojmů reaktivita a frustrace, možnosti zkoumání frustrace včetně Rosenzweigovy obrázkově frustrační metody, která je pro část empirickou stěžejní, samotnou, a neméně důležitou, kapitolu tvoří osobnost pachatele. Hlavním cílem empirické části bylo zmapovat a prozkoumat reakce, které v rámci frustrující a zátěžové situace pachatelky trestné činnosti využívají nejfrekventovaněji a zároveň výsledné hodnoty porovnat s reakcemi u pachatelů trestné činnosti a s obecnou populací. Porovnáním možných způsobů reakcí u pachatelek a pachatelů trestné činnosti spolu s obecnou populací se zabývám především v prvních třech hypotézách, které se orientují na směr možné reakce (extragresivní, intragresivní, imagresivní). Hypotéza čtvrtá a pátá zkoumá konkrétní reakci (zdůrazňování převládání překážky, zdůrazňování potřeby řešení situace) již pouze u forenzní populace a šestá hypotéza se zaměřuje na ženy pachatelky s použitím násilí či bez použití násilí v rámci spáchaného trestného činu.

Sběr dat pro účely rigorózní práce probíhal celkem ve dvou věznicích v České republice. Diagnostickým nástrojem pro zjišťování možných způsobů reakce na frustraci byla Rosenzweigova obrázkově frustrační metoda.

Pro analýzu dat a výpočet jednotlivých hypotéz byl využit program IBM SPSS Statistics.

Rigorózní práce vychází z práce diplomové (Okrouhlická, 2015). Klíčový rozdíl obou prací spočívá především ve zkoumaném vzorku. V práci diplomové byla sbírána data mužů pachatelů trestné činnosti. V rámci práce rigorózní byla nově sbírána data žen pachatelek trestné činnosti, přičemž tato nová data byla následně porovnávána s daty sesbíranými v rámci diplomové práce, a navíc s daty obecné populace. Z hlediska obsahu rigorózní práce zůstaly kapitoly zabývající se reaktivitou v kontextu zátěžových situací a frustrací víceméně až na drobné nuance totožné jako kapitoly práce diplomové. Kapitola třetí, zaměřující se na osobnost pachatele trestného činu z pohledu reaktivity na frustrující situaci, je nově

doplněna především o teoretické vymezení trestné činnosti mužů a trestné činnosti žen, včetně statistického srovnání kriminality, navíc jsou také doplněny vybrané teorie trestné činnosti mužů a žen a část zabývající se typologií osobnosti ženy jako pachatelky. Vzhledem k tomu, že v práci diplomové se u mužů pachatelů trestné činnosti zkoumala obdobná problematika jako v práci rigorózní u žen pachatelek trestné činnosti (navíc jsou oba zmíněné výzkumné vzorky v nové práci navzájem porovnávány), je teoretická část rigorózní práce totožná s prací diplomovou záměrně. Zásadní rozdíl tak spočívá v empirické části, kde jsou stanoveny nové pracovní hypotézy a s tím související výsledná zjištění. Obsahovou shodu lze hledat především v popisu výzkumného vzorku pachatelů trestné činnosti a v kapitole zaměřující se na zvolenou metodu a analýzu dat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. REAKTIVITA V KONTEXTU ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍ

Reaktivitu je možné definovat jako schopnost odpovídat na podněty, a to jak vnitřní, tak vnější (Hartl & Hartlová, 2009). Zahraniční studie hovoří o reaktivitě jako o individuální, somatické, endokrinní či automatické reakci, která odpovídá na podněty buď z vlastního vnitřního, či vnějšího prostředí (Braungart-Ricker & Stifter, 1996). T. Dennis (2006) do reaktivity zase zahrnuje schopnost reagovat na nové a neznámé podněty, které tak odrážejí citlivost na potencionální hrozby, strach či nové výzvy.

Významů termínu *reaktivita* může být velké množství. V této práci je na něj ovšem nahlíženo z psychologického hlediska, a to především jako na způsob jednání a reagování v situacích, kdy se jedinec dostane do zátěžové situace, která je pro něj více či méně nepříjemná.

Každá nová situace a každá změna podmínek života jedince má určité dopady a nutí člověka modifikovat a přizpůsobovat svoje chování. Ve chvílích, kdy jedinec nemůže využít své dosavadní zvyklosti, musí změnit způsob svého uvažování a v neposlední řadě také způsob svého jednání, hovoříme o náročných a zátěžových podmínkách (Mikšík, 1977).

Každá osoba vnímá a prožívá zátěžové situace odlišně, v důsledku čehož je proto vymezení zátěžových situací značně relativní. Jedna osoba může situaci vnímat jako náročnou, jiná naopak jako konfliktogenní, frustrující, stresovou či patologickou. J. Čáp a Z. Dytrych (1968) užívají pro všechny tyto situace jednotného termínu **náročné životní situace**, které dále rozlišují na situace stresové (rušivá okolnost znesnadňuje plnění úkolu či vykonávání činnosti a uspokojování potřeb) a situace frustrující (určitá překážka zabraňuje dosažení uspokojení důležitých potřeb).

Náročné životní situace nutí měnit nejenom jedincův tradiční způsob reagování, ale mohou také determinovat celou jeho osobnost. Změna je tím náročnější, čím:

- a) nižší je odolnost jedince zvládat psychickou zátěž,
- b) méně se jedinec setkal s obdobnou situací,
- c) méně byl jedinec v průběhu života veden k vyrovnávání se a řešení neobvyklých situací (Mikšík, 1977).

Vyvolaná reakce na působící náročnou životní situaci může pocházet jak z aktuální potřeby vybití naakumulovaného stresu, tak z jakési síly zvyku a způsobu reagování. Jedinec může být k dané reakci určitým způsobem vyprovokován, kdy takové jednání je popisováno jako předcházející stav, který je důsledkem vzniklé odpovědi (Haner & Brown, 1965).

V takových situacích je jedinec vystaven stresu, který může ohrožovat stabilitu organismu a mít za následek spuštění vrozených obranných reakcí, případně může vyústit v nezákonné jednání (Jedlička, 2004). Samozřejmě to ovšem nutně neznamená, že za každým nezákonným jednáním musí nutně stát pouze konfliktogenní, frustrující, stresová či patogenní situace. Této problematice bude samozřejmě věnován prostor v následujících kapitolách.

Z pohledu forenzní psychologie je možné na reaktivitu nahlížet jako na impulzivní, agresivní, egocentrické či násilné jednání. Výzkumy ukazují (Eisenberg & Miller, 1987; Lauterbach & Hosser, 2007), že výše zmíněné projevy chování mohou souviset s nižší mírou empatie. Lidé s deficitem v oblasti empatických schopností obtížně chápou myšlenky a pocity druhých lidí, mají větší tendenci k egocentrickému způsobu chování, hůře potlačují agresivní a impulzivní tendence a příliš nedomýšlejí následky a dopady svého chování na druhé osoby. Na druhé straně se uvádí, že naopak nadprůměrná schopnost empatie koreluje s prosociálním chováním, tudíž se zdá, že by měla být v podstatě v rozporu s trestným a nezákonným jednáním. Možná právě tato zjištění vedla k tomu, že v některých léčebných programech pro pachatele trestné činnosti využívají nácviků empatických dovedností. Princip je takový, že zúčastněné osoby mají za úkol pokusit se vžít do oběti – jejího vnímání a pociťovaného stavu nepohody následujícího po samotném činu. Uživatelé této metody se domnívají, že vyvolání pocitů obav a úzkosti, kterou pravděpodobně oběť zažívá, může vést ke snížení agresivního a impulsivního jednání u samotných pachatelů (Lauterbach & Hosser, 2007).

Na zmiňovaný termín **impulzivita** je možné nahlížet z více úhlů pohledu. R. Plomin (1976) rozlišuje impulzivitu na 1) impulzivní kontrolu, respektive potíže při ovládání vlastních impulsů při neuspokojení potřeb či vzniklé překážce, 2) délku rozhodování se a 3) touhu po vzrušení. M. Zuckerman et al. (1993) vnímají impulzivitu jako touhu po vyhledávání vzrušení, která souvisí se zvýšenou aktivační úrovní (arousal), kdy jedinec vyhledává nějaké nabuzení a vzrušení. Již v souvislosti s forenzní psychologií D. W. Shuman a L. H. Gold (2008) hovoří o tzv. impulzivní agresivitě, která je doprovázena sníženou schopností spontánního a náhlého jednání. Vzhledem k tomu, že impulzivitu poměřují a srovnávají dohromady s agresivitou¹, tvrdí, že toto impulzivní chování je v podstatě nutkání k násilí. Nejčastějšími spouštěči jsou vzniklý stres či frustrace, kdy jedinec v danou chvíli ztrácí kontrolu sám nad sebou a není schopen uvažovat racionálně. Obdobným způsobem uvažují

---

¹ O agresivitě bude detailně pojednáno v dalších kapitolách.

také autoři T. R. Kockler et al. (2006), kteří říkají, že impulzivní jednání spojené navíc s agresí je značně nepředvídatelné a doprovázené silnou až destruktivní reakcí na způsobenou provokaci. Samotnou impulzivitu vnímají jako částečně vrozený osobnostní rys, který modifikuje způsob reakce na vyvolanou situaci. Mnoho výzkumů (White et. al, 1994; Dolan & Fullam, 2014) potvrzuje, že existuje silný vztah mezi pácháním trestné činnosti a osobnostním rysem impulzivity. Na druhou stranu je ale důležité říci, že ač je impulzivita s ohledem na v předchozí větě uvedené vnímána jako faktor silně působící na páchání trestné činnosti, není tímto faktorem jediným.

Se zajímavou myšlenkou přišel E. A. Vasquez et al. (2007), který se spolu s ostatními kolegy zabýval otázkou, v jak silné intenzitě dokáže **předchozí frustrující situace** uzpůsobit naše aktuální vnímání reakce.

Představme si soudce, jenž má pronést rozsudek za nějaký spáchaný trestný čin. V průběhu řízení je malá pauza, soudce si zajde do automatu pro svačinu. Tento automat je rozbitý, sebere mu peníze, ale svačina žádná. Konec pauzy, soudce vynáší rozsudek a rozhořčen ještě z automatu, argumentuje ve prospěch přísnějšího trestu.

Může taková frustrace ovlivnit konečné rozhodnutí? Autoři vycházejí z toho, že **averzivní událost** vyvolává negativní vnímání a to může způsobit negativní reakci jedince. Do této koncepce zapadá také termín **ruminace**, což vysvětlujeme jako zaměření se na vlastní myšlenky a pocity. Často se jedná o vtíravé myšlenky. Autoři tvrdí, že zaobírání se těmito myšlenkami může vést k agresivnímu chování, které se u člověka nemusí objevit ihned v návaznosti na tyto myšlenky, ale i po poměrně dlouhém časovém odeznění. Výsledky ukazují, že lidé, kteří příliš přemýšlejí či rozebírají negativní události, mají větší tendence k agresivnímu jednání.

Sami autoři (Vasquez et al., 2007) přišli s velice zajímavým výzkumem. Vytvořili dvě skupiny. Členové první skupiny nazývané jako ruminační měli zhlédnout video a následně sepsat všechny detaily, které si z videa pamatují, a dokonce i napsat, jaké pocity v průběhu sledování videa pociťovali. Druhé skupině, kde se autoři po zhlédnutí videa snažili o její rozptýlení, byly dány k vyplnění osobnostní dotazníky². Po dvaceti minutách se experimentátor vrátil. Účastníkům řekl, že je nezbytné, aby zhlédli video ještě jednou. Do místnosti jim připravil přehrávač, který byl ovšem rozbitý. Z místnosti rychle odešel, aby jej daný účastník nemohl informovat o nefungujícím přehrávači. Po minutě se experimentátor znovu vrátil a účastník si ihned stěžoval, že přístroj nefungoval (úmyslně vyvolaná frustrace). Experimentátor sdělil, že na další zhlédnutí již není časový prostor a přejdou k další části výzkumu, kterou tvoří hodnocení závažnosti trestu a určení míry trestu.

---

² Účastníci byli sice rozděleni do skupin, ale spíše v jakémsi kategoričtém slova smyslu. Data byla u každého jedince snímána individuálně.

Ukázalo se, že pokud si jedinec přemítá danou negativní situaci, zvyšuje se aktivace k agresivnějšímu jednání, i když následně po ruminaci nenásleduje frustrující situace. Pokud ovšem je přítomna frustrující situace, ale nepředcházela jí ruminace, k ohodnocení vyššího trestu nedocházelo. Je možné, že pokud jedinec uvažuje a přemítá si danou agresivní situaci, působí to na jeho vnímání a kognici, čímž se více aktivuje i jeho případná tendence k agresi. Sama frustrující situace nemusí tedy vést k vyvolání agresivního jednání, avšak přemýšlení a vracení se k negativním pocitům a myšlenkám určité nepříznivé situace možná ano (Vasquez et al., 2007).

K podobným závěrům došli také autoři W. C. Pedersen, C. Gonzales a N. Miller (2000), kteří v rámci svého výzkumu rozlišovali termíny „provokující“ a „spouštěcí“ situace. Oba mají v podstatě stejný význam, a to, že je respondent záměrně vystavován nepříjemné situaci ve chvíli, kdy má plnit nějaké zadání. Rozdíl je pouze v konkrétnosti plnění úkolu a v nastolených překážkách, které mají plnění zadání respondentovi ztěžovat. Z důvodu, aby bylo zřejmé, jaké zadání měl který respondent, autoři rozlišují situace na „provokující“ a „spouštěcí“³. Jedinci, kteří se dostali pouze do „provokující“ nebo pouze do „spouštěcí“ situace, nevykazovali zvýšené tendence k atypickému či agresivnímu jednání. Pokud proband ovšem absolvoval provokující a zároveň i spouštěcí situaci, jeho agresivita v porovnání s ostatními jedinci výrazně stoupala. Z výsledků autoři usuzují, že pokud se u jedince objeví určitá náročná situace nebo překážka, která není doprovázena dalšími zatěžujícími okolnostmi a objevuje se poměrně v nepravidelných časových intervalech, nemá pak jedinec takovou tendenci hledat řešení v atypickém či agresivním jednání. Ve chvílích, kdy ale dochází k akumulaci obtížných situací, mohou být tendence k agresivním činům u člověka zintenzivněny.

I. Poláčková Šolcová (2018) hovoří o tzv. **regulaci emocí**, čímž je myšlen vědomý proces „zpracovávání“ vlastních emocí, konkrétní a záměrné zacílení na práci s emocemi, přičemž právě v obecné populaci je vnímána adekvátní schopnost regulovat a inhibovat vlastní emoce jako žádoucí sociální kompetence, která následně souvisí s nižší mírou problémového chování. Schopnost regulovat vlastní emoce však úzce souvisí s osobnostní strukturou a temperamentem, z čehož vyplývá, že se jedná o značně individuální záležitost. Regulace

---

³ V rámci „provokující“ situace měli jedinci pracovat na složitých přesmyčkách a k práci jim byla puštěna hlasitá dynamická hudba. Po skončení práce na úloze jim bylo sděleno, že jejich výsledky jsou podprůměrné a mají tak tedy možnost úlohu zkusit absolvovat znovu. „Spouštěcí“ situace probíhala podobně. Respondenti měli odpovídat na znalostní otázky, které jim byly sdělovány z nahrávky, ve které šuměly zvuky, byla nastavená tichá hlasitost a znění otázek bylo pomíchané. Jejich výsledky jim byly opět interpretovány jako podprůměrné s možností nového pokusu.

emocí bývá dávána do souvislosti se zvládáním negativních emocí v reakci na stresující situace, což je úzce spojeno s **coping strategiemi**. „*Termínem coping se rozumí boj člověka s nepřiměřenou, nadlimitní zátěží. Výraz „nadlimitní“ je třeba chápat jak v dimenzi intenzity, tak ve smyslu délky trvání*“ (Křivohlavý, 1994, s. 42). J. Křivohlavý (1994) rozlišuje mezi coping strategiemi, které představují odezvu na aktuálně působící frustraci, a coping styly, které vycházejí z osobnostních rysů a vlastností jedince, tudíž v průběhu působící zátěže zahrnují očekávaný repertoár chování. S. Folkman a R. S. Lazarus (1980) tvrdí, že užití copingové strategie neznamena, že jedinec si je vědom, jakým způsobem se v danou chvíli zachovat, avšak flexibilně užívá svých kognitivních, sociálních a behaviorálních schopností pro řízení nejednoznačné a stresující situace. Copingových strategií může být velké množství. Například C. S. Carver, M. F. Scheier a J. K. Weintraub (1989) rozlišili celkem 15 coping strategií, které uspořádali do následujících tří:

- **konstruktivní coping**: vyhledávání sociální podpory, plánování možného řešení, zaměření na vzniklý problém a jeho řešení,
- **coping zaměřený na emoce**: snaha o pozitivní přerámování, hledání citové vazby u druhých lidí, obracení se k víře,
- **méně časté copingové strategie**: útěk od problému, popření, rezignace, akumulace a následné výbuchy emocí.

S. Folkman a R. S. Lazarus (1980) rozlišují pouze mezi dvěma typy copingových strategií:

- **na problém zaměřený coping**: aktivní snaha zmírnění obtíží a nalezení optimálního řešení,
- **na emoce zaměřený coping**: snaha o uklidnění sebe sama a vlastních doprovodných emocí.

S. Mohino, T. Kirchner a M. Forns (2004) rozlišili v rámci své studie u vězněných osob coping strategie na čtyři následující typy, přičemž dva typy kladou vždy proti sobě:

- na problém zaměřený coping, který nazývají jako **proaktivní** vs. na emoce zaměřený coping, který nazývají jako **vyhýbavý**,
- **kognitivní coping**, respektive snaha o dosažení vnitřní rovnováhy a zvládnutí stresu vs. **behaviorální coping**, projevující se vnější reakcí na působící frustraci.

Výsledky studie přinesly zjištění, že pachatelé nevyužívali více než obecná populace vyhýbavý coping oproti proaktivnímu copingu, ani více behaviorální coping oproti kognitivnímu copingu. Autoři však získali zajímavá zjištění ohledně změny coping strategií v závislosti na délce pobytu ve vězení. Tvrdí, že v průběhu prvních měsíců uvěznění

pachatelé nejčastěji užívají coping strategie zaměřené na vybití emocí. Autoři navíc doplňují, že prvo-věznění pachatelé v prvních měsících více než recidivisté stále hledají nějakou aktivitu, kterou by se zabavili a vyrovnali se tak lépe se vzniklou situací. Toto období trvá dle autorů okolo čtyř měsíců. Následně coping strategie zaměřená na vybití emocí ustupuje a do popředí se dostává buď strategie snahy o pozitivní přerámování, případně coping strategie přijetí-rezignace.

U odsouzených pachatelů trestné činnosti se však často očekává, že jejich coping strategie jsou ve vyšší míře negativního rázu, tedy že častěji užívají méně adaptivní formy zvládání, jako je například emocionální reaktivita, vyhýbání se či popření problému (Archer, 2007; Ireland, 2011). Ovšem jak můžeme vidět z výše popsané studie, ne vždy tomu tak musí skutečně být.

1.1 Podoby a projevy reaktivity

Vzhledem k úzké propojenosti tematiky práce spolu s chápáním frustrace jsem v otázce dělení možných podob reaktivity na frustraci čerpala od S. Rosenzweiga. S Rosenzweig (1945) rozlišuje směr reakce na extraggression, intraggression a imagression, což je do češtiny možné převést jako reakce extragresivní, intragresivní a imagresivní. Nehovoří konkrétně o směru reakce, ale spíše o směru agrese. Termíny mohou být tedy poněkud zavádějící, protože ve všech oblastech je zmíněný právě termín agrese. Důvod, proč jsem tedy zvolila právě toto dělení, je ten, že umožňuje celkové logické propojení s následujícími kapitolami, a také proto, že právě jeho dělení se zaměřuje na směr a způsob reagování, které jsou pro rigorózní práci tak klíčové.

Na tomto místě je nutno rovněž podotknout, že způsob, jakým jsou zde projevy reaktivity členěny a definovány, nedefinoval sám S. Rosenzweig přesně takto. Vzhledem k tomu, že ale téma reaktivity není u nás striktně vymezeno a prozkoumáno do hloubky, dovolila jsem si inspirovat se S. Rosenzweigem a toto téma uchopit z vlastního úhlu pohledu.

Pro účely práce jsou zajímavé primárně negativní dopady dlouhodobě působící frustrace. Je ovšem nutné mít na paměti, že reakce na psychickou zátěž nemusejí být vždy pouze negativní. Existují odolní jedinci, již jsou schopni se s problémovou situací vyrovnat adekvátně a nalézt si novou a přiměřenou rovnováhu subjektu spolu s prostředím (Mikšík, 1969).

1.1.1 Extragresivní reakce

Termínem extragresivní reakce je myšlena veškerá reakce, která je zaměřena a směřována na okolí. S. Rosenzweig (1976) nehovoří o reakci, ale spíše o *agresi*, která je orientována na okolní prostředí. Právě z důvodu, že je práce primárně zaměřena na pachatele, kteří se již nějakého trestného činu dopustili, a rovněž z důvodu, že společným ekvivalentem prostupujícím jednotlivými kapitolami této práce je pojem agrese, je tomuto typu konkrétní reakce věnován v porovnání s ostatními dále zpracovanými typy největší prostor. Pro úplnost je však na tomto místě vhodné uvést, že ne každé chování orientované vně musí být nutně pouze chováním agresivním.

Agrese není vnímána jako plánování a uvažování o způsobení škody někomu druhému. Agrese je druhem chování, které má za následek ublížení, zranění či poškození. Může se jednat jak o způsobení fyzické bolesti, tak rovněž o poškození majetku či psychický teror. Primárním znakem určujícím agresi je její cílevědomost, případně záměrnost. Poškození osoby, které nebylo záměrné, proto za agresi již považovat nemůžeme. Takovéto vymezení však nemusí být vždy rovněž zcela jednoznačné, protože i např. záměrné způsobení bolesti druhému nemusí být vždy právě agrese⁴. U agrese je tedy typický úmysl, se kterým jedinec cíleně poškozuje druhou osobu (Lovaš, 2008).

Možné příčiny agrese a jejich následné projevy

Tendence k agresivnímu chování mohou pramenit z osobnostních **dispozic a vlastností**, které daného jedince vedou právě k hostilní až neadekvátní odpovědi na vyvolaný podnět. Takoví jedinci mají často na evokující podněty již naučené návyky, což je *afektivní a agresivní chování*. S tím souvisí i jejich vnitřní emocionální rozpoložení, jež je charakterizováno nejčastěji *vztekem*, což bývá predispozicí k *nepřátelskému jednání*.

Ukazuje se, že zvýšenou tendenci k agresi nalézáme u mužů s pocity méněcennosti a nedostatečně vyvinutou ego-kontrolou. V chování můžeme spatřovat *neschopnost odložit potřebu uspokojení* doprovázenou emocionální slabostí vyrovnat se s nastalou frustrační situací. Naopak ženy jsou agresivní v menším měřítku než muži a jeden z nejčastěji uváděných důvodů je jejich kulturně podmíněná role ženy. To ovšem neznamená, že by nedokázaly být agresivní, jen jejich projev agrese je trochu odlišný od způsobu mužů, respektive je *více skrytý a zamaskovaný*.

---

⁴ Nejčastěji se uvádí bolestivý zákrok lékaře, který nám v danou situaci působí záměrně bolest, ale jeho cíl a záměr je nám pomoci a naší dlouhodobé bolesti nás zbavit.

Agresivní či delikventní chování může být utvářeno také **působením sociálního okolí**. Ve chvíli, kdy jsme obklopeni neznámým a nebezpečným prostředím, pomáhá, pokud je v takové situaci přítomna i jiná osoba, či dokonce skupina lidí. Zároveň ale ve chvílích, kdy cítíme vztek a jsou poblíž lidé, kteří cítí podobné rozhořčení, stoupá naše zjevná agrese mnohem více, než by tomu bylo v situaci, kdyby kolem nás žádní lidé nacházející se momentálně ve stejném rozpoložení nebyli (Berkowitz, 1962).

Výše jsou popsány klasické příčiny, jež mohou vést k vyvolání agresivní reakce. Problematika frustrace bude nastíněna v následujících kapitolách, nicméně vzhledem k tomu, že C. Lawrence (2006) dává do souvislosti agrese a frustrující situaci, zmiňuji jeho pohled již zde. Rozlišuje dva základní faktory – **faktor citlivosti na frustraci** a **faktor citlivosti na provokaci**. Uvádí, že agrese vyvolaná frustrací přichází ve chvílích, kdy je jedinci zmařeno a blokováno dosažení cíle, nebo ve chvíli, kdy se mu přihodí nečekaný negativní zážitek. Agresivní jednání podmíněné citlivostí na provokaci je dáno spíše tím, že jedinec cítí negativní provokování a popichování ze strany druhých lidí. Frustrace a provokace jsou zajisté do značné míry propojené, ovšem autor tvrdí, že lidé citlivější na provokaci vnímají chování druhých lidí jako agresivnější, než může ve skutečnosti být.

Severská studie (Akyüz et al., 2007) zmiňuje dále **posttraumatickou stresovou poruchu** (dále PTSD), a to jako další podobu náročné životní zkušenosti, která může zanechat na jedinci tendence k necitlivému až asociálnímu způsobu chování. Některé výzkumy (Akyüz et al., 2007; Amstadter & Vernon, 2008) jsou toho názoru, že PTSD může způsobovat časté *výbuchy vzteku, afektivní jednání a podrážděnost*. Vzhledem k tomu, že se ovšem jedná o poruchu, nikoliv o reakci jako takovou, zmiňuji se o této tematice pouze okrajově.

Dělení agrese

G. S. Lesser (1965) rozlišuje agrese **fantazijní**, tedy *neadekvátní reagování* vůči druhým osobám či předmětům, jež je ovšem pouze *v hlavě a myšlenkách*, a na agrese **zjevnou**, která se projevuje *jednáním a činy*. Ukázalo se, že u chlapců, jejichž rodiče jsou nakloněni přístupu vybití si agresivních pocitů, nacházíme mezi fantazijní a zjevnou agresí poměrně shodu. Naopak u chlapců, jejichž rodiče je vedli spíše k neprojevování agresivního chování, shledáváme poměrně vysoké skóre ve vytváření agrese ve vlastních fantaziích, ovšem v reálném projevu tyto agresivní pocity nedávají najevo. Tato kumulace negativních pocitů může ale vést k pozdější potřebě vybití emocí, což se zdá jako méně efektivní metoda. Naopak okamžitá možnost vybití se a odreagování se od agresivních pocitů snižuje riziko vytváření takových emocí ve vlastní fantazii, a tím i potřebu odreagovat se v budoucnu.

E. Fromm (1997) hovoří o dvou klíčových typech agrese. Na jedné straně o agresi tzv. biologicky adaptivní neboli také životu sloužící, případně benigní, na straně druhé zmiňuje agresi biologicky neadaptivní, nazývanou též agresí maligní.

- **Biologicky adaptivní agrese:** Spouštěčem biologicky adaptivní agrese je nejčastěji reakce na život ohrožující situaci, která má primárně *obránný charakter*, jenž je instinktivní.
- **Biologicky neadaptivní agrese:** Na rozdíl od fylogeneticky naprogramované agrese je agrese neadaptivní zdrojem uspokojování vlastních potřeb, kdy páchaná agrese vyvolává potěšení. Nejedná se o instinktivní či obrannou tendenci, avšak o *páchání krutostí* za účelem vlastní touhy a porušování sociálních norem.

Z hlediska formy agrese je možné využít členění na **fyzickou či verbální** agresi a **přímou či nepřímou** agresi. Z hlediska povahy se rozlišuje **afektivní** agrese a agrese **instrumentální**. Afektivní agrese je nejčastěji vyvolaná reakce na averzivní podnět, který v jedinci vyvolává *odpor, rozhořčení, vztek*. Není plánovaná, ale *reaktivní*. Určitý podnět vyvolá v jedinci tak silný emocionální stav, při kterém dojde následně ke *zlostné impulzivní reakci* s cílem *vybít svůj vztek a zbavit se provokujícího podnětu*. V případě instrumentální agrese nedochází k vybití hněvu v návaznosti na frustrující podnět, ale agrese je využívána k *dosažení jiného cíle*. Je tedy prostředkem, nikoli cílem (Lovaš, 2008). Příkladem instrumentální agrese může být například narkoman, který je natolik posedlý svou touhou po droze, že aby získal zdroje na získání potřebné látky, je ochoten loupit, zaútočit či dokonce zavraždit. Spáchaný trestný čin tedy není cílem, není poháněn touhou po ubližování, avšak je prostředkem (Fromm, 1997).

Jak v obecném povědomí lidí, tak v empirických studiích se dochází k názoru, že muži jsou oproti ženám agresivnější. Takové stanovisko se opírá především o rodové rozdíly v agresi, kdy klíčovou úlohu sehrávají biologické činitele, které můžeme dále rozlišovat na fyziologické a biochemické odlišnosti mezi muži a ženami. Neméně pozornosti je věnováno též sociálním činitelům, a to především sociálním rolím a kulturním normám, které agresivní chování do jisté míry mohou modifikovat. Zatímco ženy v převážné většině vlastní projevy agrese vnímají spíše jako slabost či ztrátu sebekontroly, což může být například jeden z důvodů, proč ženy častěji volí nepřímé projevy agrese, muži nahlíží na agresivní tendence optimističtěji, respektive agresi vnímají jako prostředek k nastolení pořádku či posílení vlastní sebeúcty (Blatníková, Netík & Diblíková, 2007).

Podoby a projevy extragresivního jednání

Jak bylo zmíněno již výše, do extragresivních reakcí se řadí takové chování, jehož projevy jsou orientovány na vnější okolí (Rosenzweig, 1976).

Extragresivní reakce nemusí nutně spočívat pouze ve fyzické aktivitě. Pod tento pojem můžeme totiž zařadit také **verbální nadávky, urážky, pomluvy, výsměch či slovní napadení**. Nutno také podotknout, že verbální sdělení zaměřená na druhou osobu nemusejí být vždy vyslovená, ale mohou se odehrávat pouze v představách a myslí jedince.

S projevy **hněvu, zlosti a hostilitou**, jež často nejsou plánované a vyznačují se impulsivním charakterem, se nejčastěji setkáváme u afektivní agrese, která může být navíc doprovázena velice silnými intenzivními verbálními projevy. Pokud je taková reakce značně intenzivní, a navíc s rychlým nástupem, jedinec může následně pociťovat silný útlum a psychické i fyzické vyčerpání.

Další podobu takové reakce může představovat **násilí**. Jde o takové jednání, jehož cílem je způsobení fyzické, psychické či sexuální újmy druhé osobě. Takové chování je často spojeno s vyvíjením nátlaku, manipulací či fyzickým napadením (Čermák, 1998).

S. Rosenzweig (1976) v rámci extragresivního jednání rozlišuje chování, které **(1)** je zaměřené na zdůrazňování překážky, kdy frustrovaný jedinec dává najevo (ať již přímo nebo nepřímo), že se vzniklou situací není spokojen, dále na chování, kdy **(2)** jedinec své výčitky a nepřátelství směřuje proti druhým osobám či okolí, případně zcela odmítá jakoukoliv zodpovědnost za své jednání (nejčastěji s agresivními doprovody), a na chování **(3)** projevující se očekáváním či vyvíjením nátlaku na jiné osoby, aby vzniklou frustrující situaci vyřešily.

Na tzv. extragresivní reakci je možné nahlížet jako na **obranný mechanismus**. Tento pojem jako první použil Sigmund Freud v roce 1894 ve studii zvané Obranné neuropsychózy a zpočátku jej vnímal jako sílu sloužící k vytěsnění. Později však své tvrzení rozšířil a obranný mechanismus definoval jako reakci jedince na pudové impulzy, které se snaží jedince chránit před úzkostí a stresem z vnějšího prostředí (Freud, 2000). V tomto pojetí se hovoří například o projekci, kdy daný jedinec konfliktní situace připisuje druhým osobám a tíživost frustrace či intrapsychického konfliktu přenáší místo sebe na druhé. Nemusí se jednat pouze o konfliktní situace, jelikož jedinec může na druhé osoby přenášet rovněž vlastní negativní charakteristiky, čímž se jako by zbavuje vlastní odpovědnosti a opět dochází ke svalování viny a směřování reakcí na vnější okolí (Freud, 2006). Souvislost s ego obrannými mechanismy bude dále nastíněna i u zbývajících reakcí.

1.1.2 Imagresivní reakce

Do imagresivních reakcí patří takové chování, kdy **(1)** je frustrující překážka zmenšena natolik, jako by ani neexistovala, či **(2)** jedinec vzniklou situaci považuje za nevyhnutelnou a domnívá se, že situace zkrátka nastat musela a nikdo tedy není vinen, případně **(3)** je chování jedince doprovázeno nadějí, že se situace časem vyřeší (Rosenzweig, 1976).

Z hlediska obranných mechanismů se u pachatelů trestné činnosti, jež jsou orientovány na přenesení se či vyhnutí se frustraci, hovoří o úniku nebo také o útěku. Například jedinec, který způsobí automobilovou nehodu, může zpanikařit a z místa nehody ujet. V některých situacích může být únik vhodnější reakcí než samotná přímá agrese. Velmi nicméně záleží na konkrétní události, protože některé formy úniku bývají společností odsuzovány. Některé stresové či frustrující situace si jedinec kompenzuje například únikem do fantazijního světa, kde si uspokojuje všechny svoje nenaplněné cíle, či únikem do nemoci. Extrémní formou úniku může být také sebevražda, kdy se jedinec nachází v takovém stavu zoufalství, že se snaží o jakýsi únik z utrpení.

Další formou může být regrese. Regrese je úniku podobná, a to především v tom, že se jedná o útěk zpět, útěk do nižších vývojových fází svého života (Čáp & Dytrych, 1968). Nemusí se jednat o návrat do konkrétní fáze dětství a do konkrétního věku. Projevy jedince mohou být buď více dětinské, nebo méně zralé a odpovídající jeho aktuálnímu věku (Maier, 1966). Regresi u vězněných osob spatřujeme například při vyšetřování, kdy se vězni mohou projevovat afektivní labilitou, dětskými projevy nebo neschopností vyřešit banální úkony (Čáp & Dytrych, 1968).

Důležité je zmínit také popření, tedy stav, kdy daná osoba zablokuje ve vlastním vnímání určité frustrující zážitky či zkušenosti. K frustrující situaci se tedy jedinec staví, jako by neexistovala a netýkala se jej (Freud, 2006). U pachatele trestné činnosti se tento aspekt může projevit např. tak, že z jeho strany dojde k absolutnímu vytěsnění myšlenek a vzpomínek na spáchaný delikt. Racionalizace je forma obranného mechanismu, kdy pachatel sám sebe přesvědčuje o správnosti způsobu jednání, čímž vlastní delikt ospravedlňuje (Sykes & Matza, 1957).

Zajímavou souvislost spolu s obrannými mechanismy může tvořit také tzv. kognitivní distorze, kterou S. Maruna a R. E. Mann (2006) definují jako kriminální myšlení pramenící z prokriminálních postojů, kdy pachatel svoje chování v průběhu konaného deliktu i po něm ospravedlňuje různými výmluvami, aby se ochránil před vlastními pocity viny. Takový přístup a postoj k páčání trestných činů mu v podstatě umožňuje chovat se agresivně či

antisociálně. Vztaženo opět k pachatelům trestné činnosti – zdá se, že pachatel spáchá trestný čin a aby situaci nevnímal jako frustrující a nenarušoval tak své sebepojetí, chrání se ospravedlňováním a racionalizací a nad celou situací se jakoby povznáší.

O několik řádků výše jsem se zabývala obranným mechanismem popření. V souvislosti s kriminálním myšlením a kognitivní distorzí se k němu ještě vrátím a nastíním pohled autorů G. M. Sykese a D. Matzy (1957), kteří zkoumali trestnou činnost a následné ospravedlňování vlastního chování u mladistvých pachatelů. V otázce ospravedlňování vlastního chování rozlišují následující postoje:

- **Popření zodpovědnosti za spáchaný delikt.** Nejedná se o svalování viny na náhodnou nehodu, tento způsob uvažování jde mnohem dál. Delikvent říká, že spáchaný trestný čin je následkem okolních vlivů a prostředí, ve kterém se pohybuje. On sám je bezmocný, protože v nastolené situaci se již ocitl a nemůže s ní nic dělat. Z takového tvrzení nám v podstatě vyplývá, že jeho způsob uvažování a reagování pramení z norem nastavených subkulturou, ve které žije, a ta pro něj tvoří jakýsi normativní systém, podle kterého je naučen se chovat.
- **Popření ublížení a zranění.** Jedinec ospravedlňuje své chování přesvědčením, že se nemohlo jednat o trestný čin z důvodu, že nikdo ze zúčastněných nebyl zraněn a nikomu nebylo ublíženo. Například krádež je v tomto pojetí vnímána jako pouhá výpůjčka, či námi vnímaná ostrá rozepře nějakého gangu jako soukromá hádka, která byla předem dohodnuta oběma zúčastněnými stranami.
- **Popření oběti.** Pachatel připouští, že oběť byla zraněna, ovšem nevnímá jako oběť druhou osobu, ale sebe sama. Zranění druhé osoby nebylo tak nemorální, protože vzešlo z nastolené situace a z okolností a sama oběť si zranění zasloužila.
- **Přesun odpovědnosti na odsuzující.** Viníkem není on sám (pachatel), ale společnost či osoby, které jej odsoudily. Vlastní jednání staví do pozadí a přesouvá pozornost na ty, kteří s jeho jednáním nesouhlasí.
- **Oddanost referenční skupině.** Pokud jsou hodnoty referenční skupiny odlišné od hodnot společnosti, jedinec upřednostní chování, jež si žádá skupina, které je součástí. Ve chvíli, kdy spáchá trestný čin, ospravedlňuje vlastní chování postojem, že z pohledu jeho sociální skupiny se zachoval správně, což je více než názory a hodnoty společnosti.

1.1.3 Intragresivní reakce

Mezi intragresivní reakce patří chování, kdy **(1)** jedinec frustrující situaci hodnotí jako nefrustrující, v některých případech naopak dokonce jako prospěšnou, případně dává najevo své rozpaky, že byl součástí frustrace jiné osoby. Další formou takového chování může být **(2)** přičítání viny a kritiky sobě samému, eventuálně uznání vlastní chyby s tím, že byla vyvolána nevyhnutelnými okolnostmi. Poslední podobu intragresivního jednání mohou **(3)** tvořit pocity viny se snahou o nalezení řešení (Rosenzweig, 1976).

V rámci obranných mechanismů je za intragresivní reakci možné považovat obrat proti vlastní osobě, kdy jedinec připisuje vinu za tíživost situace sobě samému (Freud, 2006). V tomto pojetí rozlišují P. W. Leung a M. M. Wong (1998) výše zmíněné kognitivní distorze na externalizační (= externalising), respektive reakce zaměřené na druhé osoby, a distorze internalizační (= internalising), zaměřené na sebe sama. Externalizační reaktivita je pro samotné pachatele pravděpodobně výhodnější, protože chrání jeho sebepojetí od výčitek a špatných pocitů z vykonaného deliktu. Naopak internalizační reaktivita s sebou přináší stavy deprese, úzkosti či psychosomatické projevy. O stejném projevu, ovšem s užitím jiné terminologie – tzv. sebedegradující kognitivní distorze (= self debasting), hovoří také A. K. Liau a A. Q. Barriga (1998). Zatímco sebedegradující kognitivní distorze je chápána v souvislosti s depresí, distorze prospěchářská (= self serving) neboli také externalizační (podle autorů P. W. Leunga a M. M. Wonga, 1998) je více spojena právě s antisociálním a agresivním jednáním.

Téma reaktivity není běžná a zcela komplexní a ucelená problematika, proto zde uvádím nahlížení na tuto problematiku z různých úhlů pohledů dílčích autorů. Samotná reaktivita je zde členěna podle S. Rosenzweiga (1945) a jeho nahlížení na směr reakce (extragresivní, imagresivní a intragresivní). Tyto reakce S. Rosenzweig ještě dále dělí a rozlišuje, nicméně abych příliš neuhýbala a udržela tak jednotnou linii i s názory ostatních autorů, tyto reakce popisují v samotné podkapitole „*Rosenzweigův obrázkový frustrační test*“.

Souvislost obranných mechanismů a kognitivní distorze je pravděpodobně úzce propojena. Je totiž otázkou, zda kognitivní distorze je skutečně jakási obrana, respektive neuvědomovaný mechanismus, jenž chrání pachatele před vlastními výčitkami a udržení si vlastního sebepojetí a psychické integrity, nebo se jedná o chování, jehož si je pachatel velice dobře vědom a jeho jednání je zcela záměrné (Maruna & Mann, 2006).

2. FRUSTRACE

2.1 Vymezení frustrace

Jednotlivých definic frustrace existuje v publikacích nesčetné množství. V této práci je ovšem frustrace chápána⁵ nejvíce z hlediska pojetí S. Rosenzweiga (1945), který frustrací označuje situace, kdy jedinec narazí na překážku bránící upokojení jeho potřeb. Uvádí, že k frustraci dochází zejména:

- 1) při nedostatku uspokojení potřeb,
- 2) při oddálení uspokojení potřeb,
- 3) při zmaření možnosti naplnění cílů,
- 4) nebo ve chvíli, kdy dojde ke střetu dvou a více stejně významných potřeb.

Touto překážkou ovšem nemusí být pouze vnější objekt, ale také náš vlastní intrapsychický konflikt. Je radno tedy rozlišovat mezi frustrací pramenící z vlastní psychické nestability a frustrací vyvolanou vnějšími objekty (Berkowitz, 1962). Vymezení termínu „překážka“ je ovšem poměrně povrchní, ale na druhé straně také značně náročné. Překážku je nutné rozlišovat nejenom dle intenzity snažení či intenzity potřeby, ale také dle druhu překážky a okamžiku situace, ve které ke zmaření, ohrožení či oddálení cíle došlo (Karstenová, 1969). J. Čáp a Z. Dytrych (1968) definují frustraci jako stav napětí či zklamání, který je reakcí na neuspokojení potřeb.

O. Mikšík (1983) hovoří o frustraci jako o psychickém stavu, ve kterém dochází k blokaci realizace tenze určitého zaměření. Napětí sílí a pro jedince se stává stále více méně snesitelné, a tak hledá východiska, která by situaci zmírnila a utvořila snesitelnější. Na druhé straně zmiňuje, že ne každá frustrace musí být nutně negativní. Mohou být frustrující situace, ze kterých se člověk učí a získává nové zkušenosti.

Pro K. Balcara (1991) znamená frustrace zmaření motivované činnosti, na kterou existuje celá řada možných reakcí, které dělí na dva základní způsoby – reakce adaptivní neboli přizpůsobení se překážce a reakce maladaptivní, která zahrnuje neadekvátní způsob obrany vlastního sebepojetí (například únik, agrese, ustrnutí aj.).

---

⁵ Na práci S. Rosenzweiga je významně založena empirická část, proto právě i v rámci teoretického vymezení začínám přímo jeho definicí.

2.2 Operacionalizace pojmů souvisejících s frustrací

2.2.1 Frustrační tolerance

Tolerance neboli častěji také odolnost, je velice individuální záležitost, která je odvozená jak z dosavadního vývoje jedince, tak ze zkušeností s různými frustrujícími či stresujícími událostmi v průběhu života. V některých oblastech může mít jedinec vyšší stupeň odolnosti než v oblastech jiných (Mikšík, 1969). V oblastech, ve kterých osoby zažily nějakou frustraci či nepříznivý zážitek, mohou být naopak více citlivé či zranitelné.

Postupné zvyšování nároků a překonávání překážek jsou situace, které odolnost jedince spíše zvyšují a utvrzují. Naopak nečekané a značně zatěžující situace mohou vyvolat stav frustrace, či dokonce u některých jedinců vznik neuróz a jiných poruch (Čáp & Dytrych, 1968).

Každá náročná životní situace může být odlišná a zároveň způsob reagování a vyrovnávání se s takovou zátěží je u každé osoby jedinečný. S. Rosenzweig (1938) odlišnost reagování na frustrující situaci označuje jako „Frustration-Tolerance“⁶, respektive jako schopnost odolávat frustrujícím situacím po delší období, aniž by byla narušena integrita osobnosti.

Tolerance k frustraci se do značné míry vyvíjí a utváří v průběhu celého vývoje jedince. Například dítě, jež se s frustrujícími situacemi setkává postupně a po malých dávkách, má dobré předpoklady pro adekvátní míru odolnosti do budoucna (ať již průměrné či vyšší, záleží samozřejmě i na jiných aspektech). Naopak u dítěte, které se s frustrací setkává v průběhu svého dětství až příliš často nebo po dlouhé časové období, se mohou vytvořit komplexy na určitou oblast, jež mohou vést ke snížení frustrační tolerance. S. Rosenzweig (1938) zkoumal toleranci k frustraci například na základě toho, jak byli respondenti schopni a ochotni se vracet k úkolům, ve kterých byli původně neúspěšní.

2.2.2 Konflikt

Do konfliktu se jedinec dostává tehdy, jestliže má učinit volbu mezi dvěma či více cíli. Vzniklá situace může nabývat podoby jak a) protikladné, kdy každé řešení je zcela jiné a nelze nalézt kompromis, tak b) podoby o stejné závažnosti, kdy veškeré možnosti jsou pro jedince stejně důležité a nedokáže vybrat pouze jednu z nich. Konflikt můžeme řadit mezi specifický typ frustrace, kdy v dosažení cíle brání opět určitá překážka. V tomto pojetí se

---

⁶ U nás překládáno také jako odolnost k náročným životním situacím (Mikšík, 1969).

překážkou ovšem myslí pohnutka, která brání realizaci pohnutky jiné, přičemž obě (nebo více) jsou stejně silné a pro jedince důležité (Mikšík, 1983).

2.2.3 *Stres*

Vymezení termínu stres má značnou řadu příbuzných a často používaných termínů – obtíž, zátěž, břímě či tlak. Zároveň ale také dochází k zaměňování a nepřesnému užívání termínu stres s termíny úzkost, frustrace, konflikt či zmaření.

Stres vzniká nabuzením organismu v důsledku náročné situace, která vytváří tlak, znesnadňuje plnění úkolů či uspokojování potřeb. Respektive se jedná o situace, které jsou pro danou osobu běžné, akorát nároky na splnění požadavků jsou značně zesíleny⁷.

I stresové situace jsou značně individuální. Jedna a tatáž stresová situace může jednu osobu výrazně stresovat, kdežto na druhé osobě nemusí zanechat ani sebemenší stopy zátěže. Můžeme například pracovat v časovém stresu, avšak důležité potřeby nemusejí být blokovány. Rozdíl mezi stresem a frustrací můžeme spatřovat též v prožívání. Zatímco ve stresu se nejčastěji setkáme s pocitem úzkosti, frustrace je doprovázena spíše pocitem zklamání ze zmaření či oddálení stanoveného cíle (Čáp & Dytrych, 1968).

2.2.4 *Deprivace*

U deprivace se setkáváme s psychickou tenzí, která se ovšem na rozdíl od frustrace postupně zužuje na celé psychické pole a stává se deprivovanou potřebou. Dochází k blokaci dosažení cíle, ovšem tímto cílem je základní lidská potřeba (nasycení, odpočinek, spánek, bezpečí aj.). U deprivace tedy není příliš možné nalézt jiné východisko, jinou realizaci ukojení tenze než samotné uspokojení potřeby (Mikšík, 1983).

2.3 **Teorie frustrace**

2.3.1 *Teorie frustrační agrese*

Agresivní chování je cílené na určitý objekt, pramení z emocionálního nastavení jedince, jež pravděpodobně pochází z frustrace, která po určité době vyvolá agresivní reakci. Respektive někteří autoři se domnívají, že agrese je následkem frustrace. S touto teorií, že důsledkem frustrace je vždy nějaká forma agrese, přišli jako první autoři⁸ z Yaleské

---

⁷ Může se jednat například o situace, kdy jedinec musí pracovat pod časovou tísň, při nedostatku vnějších podnětů, v nepříznivém horkém, chladném či hlučném prostředí aj.

⁸ J. Dollard, L. W. Doob, N. Miller, O. H. Mowrer, R. R. Sears

univerzity (Dollard et al., 1939 podle Berkowitz, 1962). L. W. Doob a R. R. Sears (1939) zkoumali myšlenku, že každá agresivní reakce na frustraci nemusí být nutně zjevná, avšak můžeme se setkat i s agresí, která je skrytá⁹ či dokonce přenesená na náhradní neboli substituční reakci¹⁰. Základní hypotézou bylo, že projev agresivního jednání v návaznosti na frustraci závisí jak na intenzitě snažení se o dosažení cíle, tak na velikosti trestu, který respondenti očekávali, kdyby se zachovali agresivně. Výsledky jim přinesly zjištění, že čím nižší byla intenzita snažení se o dosažení cíle, tím byl nižší počet otevřených agresí a namísto toho byl vyšší počet substitučního chování. Skrytá agrese se s mírou snažení příliš neměnila. Otázka očekávaného trestu na agresivní jednání přinesla pouze následující zjištění. Respondenti, kteří se zabývali srovnáním mezi možným trestem a mírou uspokojení z agresivního jednání, vykazovali menší míru agresivních projevů. Na druhé straně se ale ukázalo, že čím důležitější frustrovaná potřeba pro jedince je a čím delší doba frustrace přetrvává, případně se opakuje, tím je větší tendence k přímé agresí bez ohledu na obavy z trestu (Dollard et al., 1939 podle Berkowitz, 1962).

Otázka frustrace a agrese je velice spletné téma a tyto výzkumy patří mezi jedny z prvních, proto je třeba brát je s určitou rezervou, ale zároveň také jako určitou inspiraci.

Kritici frustrační teorie agrese ovšem tvrdí, že **ne veškerá projevená agrese musí být výsledkem frustrace a zároveň ne každá přetrvávající frustrace musí nutně vést k agresivnímu jednání** (Berkowitz, 1962). I když není možné zobecňovat pro každý případ, souvislost mezi frustrací, agresí a emocemi je značná. Frustrace vyvolává negativní emoce (nejčastěji hněv), které mohou vést k agresivnímu jednání s cílem zbavit se tíživé situace. Vykonaná agrese ovšem může navodit další negativní emoce (nejčastěji úzkost) a ty mohou být opětovným zdrojem agrese. V každodenních reakcích se s projevy impulzivity můžeme setkat nikoliv z důvodu, že druzí mají potřebu ubližovat, ale z důvodu nakumulování negativních emocí či vzteku. Vysvětlení může být takové, že silná emoce zablokuje anticipační funkce jedince, což může mít za následek neadekvátní reakce s důsledky, jež jedinec původně ani nezamýšlel. Dalším z důvodů může být nahromadění negativních prožitků, které se v člověku určitou dobu stupňují a člověk na ně začíná být velice náchylný a citlivý. Ve chvíli, kdy dopadne tzv. „poslední kapka“, mohou se vybat všechny negativní

---

⁹ Skrytou agresí autoři myslí agresí, která zůstává v myšlenkách a představách jedince, ale nedochází k jejich projevům navenek.

¹⁰ Substituční reakcí může být chování, kdy jedinec blokuje vlastní potřebu či agresivní projev za činnost odlišnou. Například zaměstnanec, který při náročném projektu není dostatečně podporován svým zaměstnavatelem, buď zdvojnásobí své úsilí, anebo začne hledat nové zaměstnání, aniž by se s nadřízeným setkal tváří v tvář a projevil své rozhořčení. Je však důležité podotknout, že tento příklad je individuální a záleží ad hoc člověk od člověka.

zážitky z minulosti a jedinec se již neudrží a prožívanou frustraci potřebuje ze sebe vybit. Tímto vybitím může být například ublížení na zdraví či jiná neadekvátní a netolerovaná reakce. Na druhé straně nutno opět zmínit, že frustrace může být potencionálním zdrojem ke zmíněnému chování, ale stejně tak zároveň samozřejmě vůbec nemusí (Čermák, 1998).

2.3.2 Teorie S. Freuda

Na rozdíl od americké psychologie, která hovoří o frustraci jako o jakési překážce zamezující dosažení cíle (Berkowitz, 1962; Rosenzweig, 1945), vnímal S. Freud (1969) frustraci spíše jako selhání nebo také napětí mezi superegem a id. Takové napětí je ovšem permanentní stav pocházející ze společenských podmínek a sociálních norem prostředí. Termín frustrace je u S. Freuda k nalezení také u popisu jednotlivých vývojových stádií osobnosti, kdy u každého stupně vývoje na jedince „čeká“ frustrace, se kterou se musí nějakým způsobem vyrovnat. Pokud nedojde k adekvátnímu vyrovnání se s nastalým stavem, dochází k fixaci konkrétního vývojového období.

2.3.3 Behavioristické teorie

A. Amsel a J. Roussel (1952) vnímají frustraci jako motivační proměnnou, jejíž síla a intenzita se mění podle délky a doby trvání frustrující situace. Hovoří také o naučené formě frustrace, kterou lze definovat jako podmíněnou reakci na již dříve posílený podnět. R. Lawson a M. H. Marx (1958) říkají, že v průběhu života si jedinec vytváří a upevňuje zásobu určitých způsobů chování a reagování na dílčí situace. Ve chvíli, kdy dojde k blokování naučeného způsobu reagování, má jedinec stále ještě řadu jiných naučených způsobů. Frustrace ovšem vzniká a stupňuje se tehdy, čím více osvědčených způsobů reagování je znemožněno. Odezvy na frustraci mohou být dle autorů celkem dvě. **1.** Intenzivní vyvíjení snahy o překonání překážky a zaktivizování motivační úrovně, která může být doprovázena i agresivními projevy. **2.** Kompenzace, respektive snaha o nahrazení činnosti činnostmi odlišnou.

2.3.4 Teorie Saula Rosenzweiga

S. Rosenzweig (1938) definuje frustraci jako nepřizpůsobení se organismu určité frustrující situaci, kterou bývá více či méně nepřekonatelná překážka bránící dosažení jistého cíle či potřeby. Pokud jedinec prožívá frustraci z důvodu zmaření či zablokování dosažení potřeby působením nějaké překážky, hovoří S. Rosenzweig o frustraci sekundární. Vedle

sekundární frustrace existuje též frustrace primární, která není určována působením vzniklé překážky, nýbrž je označována jako stav tenze či stav zklamání nad neuspokojením původních cílů a potřeb.

Podle S. Rosenzweiga (1938) existují celkem čtyři typy překážek – vnější, vnitřní, pasivní a aktivní. Rozdíl mezi vnitřní a vnější překážkou je především v postavení potřeby vzhledem k jedinci, respektive zda překážka pramení z vlastního nastavení jedince, nebo zda je utvářena působením vnějšího okolí. Rozdíl mezi aktivní a pasivní překážkou je v tom, že zatímco aktivní překážka „pouze“ zabraňuje uspokojení a realizaci stanoveného cíle, pasivní překážka navíc obsahuje znaky ohrožení celé situace, kdy reakce jedince může vyvolat neadekvátní reakci ve snaze bránit a obhajovat vlastní já.

2.3.5 Teorie Normana R. F. Maiera

N. R. F. Maier (1966) zásadně rozlišuje chování podnícené frustrací a chování orientované na cíl. V prvním případě užívá termínu *abnormální fixace*, v druhém případě hovoří o chování, jež je poháněno *motivací*. Za abnormální chování považuje situace, kdy jedinec opakovaně volí stejné způsoby chování a brání se možným změnám či odlišnému způsobu reagování. Jeho reakce jsou rigidní. Toto chování dává také například do spojitosti s jedinci dopouštějícími se kriminálních deliktů. Pracuje s úvahou, že pokud delikventním jedincům k zamezení páčání trestné činnosti nepomáhá trest, tak je možné, že pozorované chování u nepřizpůsobivých jedinců není jejich volbou k takovému chování, avšak chováním, kterému jejich organismus není schopen odolat, případně mu vzdorovat. Na druhé straně ale také hovoří o stereotypním a naučeném způsobu chování. Chování delikventních jedinců ovšem může být stereotypní, stejně tak ale vůbec takové být nemusí. Pokud tedy příčinou delikventního jednání není stereotypní způsob reagování na podněty, může jí být naopak impulzivita, kterou právě frustrace může podněcovat. Pokud tedy podle N. R. F. Maiera nepomáhá trest, je zapotřebí zkoumat proces frustrace, která může být jednou z příčin neadekvátních reakcí.

Frustrace je dle N. R. F. Maiera (1966) stav, kdy se jedinec ocitá ve zcela svízelné až neřešitelné situaci, ze které není možné úniku. Naakumulované napětí ze sebe ovšem potřebuje vybit, a tak často reaguje nejenom důrazně a intenzivně, ale také tzv. abnormální fixací projevující se rigiditou a bezcílností. Do kontrastu k frustraci staví tzv. motivované chování, které je zaměřené na cíl a motivovaný jedinec je kvůli určitému cíli ochoten podstupovat změny a přizpůsobovat se podmínkám. Frustrované chování je tedy jakási

fixace nevhodného chování a nekonstruktivního řešení problému, zatímco motivované chování je chování zaměřené a orientované na dosažení cíle a uspokojení potřeb. Zatímco u motivovaného chování jedinec svou reakci volí a vybírá nejvhodnější způsob dosažení svých plánů, reakce podmíněná frustrací bývá nutková a neovladatelná.

2.3.6 Strain theory

Jak už bylo několikrát zmíněno, o frustraci se nejčastěji hovoří jako o situaci, kdy jedinec nemůže dosáhnout naplnění či uspokojení svých potřeb (Rosenzweig, 1945). Tzv. Strain theory navíc přidává, že nepatřičné a negativní zacházení může v jedinci generovat negativní emoce a pocit frustrace, jež může stupňovat pocíťovanou agresi a vést k touze po pomstě. Strain theory je překládána jako teorie napětí a snaží se delikventní chování vysvětlovat skrze frustraci a skrze snahu o únik z negativního zacházení (Agnew, 1985; Blatníková & Netík, 2008). U frustrace si představme, že chceme dosáhnout určitého cíle a již jsme na cestě k jeho dosažení, když je nám najednou do cesty postavena nějaká překážka, která nám v naplnění našeho cíle zabrání. Strain theory hovoří navíc o tom, že se jedinec může dostat do tíživé a bolestné situace, ze které se snaží uniknout. Je na „cestě úniku“, ale tento únik je mu nakonec zmařen a blokován a již nemá cesty zpět. V tuto chvíli může tedy právě dojít k navyšování agrese a pod tíhou napětí též k spáchání trestného činu (Agnew, 1985). Zastánci frustrační teorie agrese a strain theory jsou názoru, že právě negativní životní zkušenosti mají negativní dopad na chování lidí, které může vyústit právě v kriminální chování a páchaní trestné činnosti (Agnew, 1985; Berkowitz, 1962). A. S. Giannell (1966) říká, že také zločin z vášně může být řazen pod trestné činy páchané důsledkem dlouhodobé frustrace. Je zastáncem toho názoru, že se člověk v danou chvíli dostává do tak extrémního emočního stavu, že zcela opomíjí vlastní vnitřní zábrany. J. L. Huck et al. (2012) propojili strain theory spolu s coping strategiemi. Podle jejich teorie převládání negativních emocí silně koreluje s využíváním negativních coping strategií, které mohou vyústit až v deviantní a kriminální chování. Naopak jedinci, u kterých převládají pozitivní emoce, jsou více schopni užít patřičné coping strategie.

Problematika frustrace je tedy téma sahající do mnoha profesních odvětví, ale vzhledem k tomu, že ostatní oblasti nejsou předmětem této práce, zmíním se o nich pouze okrajově. Výše uvedené teorie je možné pojímat jako teorie klasické, ze kterých se následně vycházelo a vytvořily tak určité teoretické zázemí. Dnešní pojetí frustrace je značně různorodé a s touto tematikou se setkáváme na širokém poli působnosti – například v souvislosti se stresem a otázkou, do jaké míry stres působí na negativní pocity a vnímání lidí (Smith,

Langenbacher, Kudlec & Fera, 2013), dále v rámci pracovní profese a způsobu ovlivňování pracovní pohody a pracovní výkonnosti ve chvíli, kdy je zaměstnanec pod tlakem nebo je v zaměstnání některými situacemi frustrován (Elst, Broeck, Witte & Cuyper, 2012). Tematika frustrace je hojně zastoupena také v klinické praxi, a to především pohledem působení frustrace na rozvoj depresivních symptomů (Harrington, 2006). V neposlední řadě je z hlediska psychické zátěže toto téma obsaženo také ve sportovní psychologii, kdy právě psychická zátěž může být jeden z činitelů omezující výkonnost sportovce (Santomier, 1983).

2.4 Metody zkoumání frustrace

2.4.1 Rosenzweigův obrázkový frustrační test

Rosenzweigova obrázkově frustrační metoda je technikou, která se zaměřuje na chování lidí v situacích, které se mohou v běžném životě snadno přihodit a které na nás mohou působit i jako zátěž či stres. Pro tuto metodu jsou nejčastěji používány zkratky PFT, případně PFS (Diamant & Srnec, 1958), přičemž pro účely práce je zvolena zkratka první¹¹. Problematikou frustrace se autor zabýval již delší dobu, nicméně první zmínky o této metodě byly uveřejněny v roce 1945 (Rosenzweig, 1945).

Popis PFT metody

J. Šípek (2000) metodu PFT řadí pod apercepčně vizuální projektivní techniky, jejichž základním principem je dotváření určitých skutečností, situací, příběhů, obrázků aj. K tomuto účelu zkoumaný jedinec používá především a hlavně vlastní fantazii, díky které se na rozdíl od osobnostních dotazníků dozvídáme více o jeho dynamice chování a osobnostní výjimečnosti. Metody řazené právě pod apercepčně vizuální projektivní techniky počítají s jevem zvaným pareidolie, který lze definovat jako: „*schopnost vyvolat si ve fantazii příjemné a jasné iluzorní prožitky, úryvky melodie, obrazy lidí, zvířat, při podnětech, jako je hukot vlaku, skvrna na zdi, mraky na obloze apod.*“ (Hartl & Hartlová, 2009, s. 398).“ S. Rosenzweig uvádí, že se sice jedná o projektivní metodu, ovšem z formálního hlediska nikoliv v takové rovině jako například tematicko-apercepční test (TAT), a to především z toho důvodu, že PFT je oproti právě zmíněnému TAT či Rorschachově metodě strukturovanější a po obsahové stránce stručnější. Projekce je zde vnímána především v tom smyslu, že se daný jedinec vžívá do postavy na obrázcích,

---

¹¹ PFT – Picture Frustration Test; PFS – Picture Frustration Study

odpovídá namísto nakreslené osoby a skrze ni promítá své vlastní postoje a způsob chování (Rosenzweig, 1976).

S. Rosenzweig rozčlenil výše popsanou metodu celkem do tří skupin: (1) PFT zaměřenou na děti ve věku 4–13 let, (2) pro adolescenty ve věku 12–18 let a poslední formou je metoda (3) pro dospělé nad 18 let. PFT obsahuje celkem 24 obrázků, které mají reprezentovat každodenní situace, které se nám mohou běžně přihodit, avšak vyhodnocujeme je (ať již v menší či větší míře) jako situace frustrační či zatěžující. Frustraci S. Rosenzweig vnímá jako překážku, která brání v dosažení, naplnění a uspokojení potřeb. Přítomnost stresu či frustrace signalizuje zvýšené napětí, které může mít za následek vyčerpání a může vést k projevu agrese. Na každém obrázku jsou dvě, případně i více osob, přičemž osoba vlevo vždy danému jedinci (respondentovi) sděluje jakousi informaci. Na respondentovi následně je, aby do prázdného políčka vpravo vepsal svoji reakci, a to pokud možno tu, která jej napadne jako první a o které si myslí, že by u něj v reálné situaci skutečně nastala (Rosenzweig, 1976).

Situace, které jsou na obrázcích znázorněny, rozdělil S. Rosenzweig na dva hlavní typy, a sice **ego-blocking** a **superego-blocking**. Obě zmíněné situace svým způsobem útočí na osobu jedince, ovšem s tím rozdílem, že zatímco ego-blocking situace staví před jedince překážku, která mu maří uspokojení a neumožňuje dosažení žádoucího výsledku, superego-blocking situace jsou již více zaměřené na přímý útok a obviňování zkoumané osoby (Rosenzweig, 1945). Nás následně zajímá, jakým způsobem lidé na tyto situace reagují, jak jednají a jak je jejich reakce, případně agrese orientována. S. Rosenzweig (1976) rozlišuje mezi **typem agrese** a **směrem agrese**.

Pro účely práce by bylo vhodnější toto členění definovat jako rozlišení dle typů a směru reakcí, protože právě reakce na frustrující podněty jsou klíčovým tématem rigorózní práce. S. Rosenzweig (1976) ovšem tyto reakce nazývá souhrnně jako agrese, v českých překladech se ale můžeme setkat s terminologií typ reakce a směr agrese (Čáp, 2010) a právě z této terminologie budu vycházet.

Rozlišení dle typů reakce (Rosenzweig, 1976):

- obstacle-dominance (O-D) – jedinec ve své reakci zvýrazňuje překážku, která mu je stavěna do cesty
- ego-defense (E-D) – snaha jedince bránit a obhajovat sebe sama
- need-persistence (N-P) – zaměření na cíl bez ohledu na překážky, snaha o řešení

Rozlišení dle směru agrese (Rosenzweig, 1976):

- extraggression (E-A) – agrese je zaměřena na okolí
- intraggression (I-A) – agrese je zaměřena na sebe sama, na vlastní osobu
- imaggression (M-A) – přehlížení či přenesení se nad frustrací

Zjednodušeně řečeno E-A agrese směřuje ven, I-A je obrácena a zaměřena na vlastní osobu, M-A agrese jako by byla potlačena a vypnutá.

V celkovém souhrnu hovoří S. Rosenzweig o šesti tzv. **kategoriích** (složeno ze tří typů agrese a ze tří směrů agrese), které vzájemnou kombinací vytvářejí devět možných **faktorů** hodnocení reakce respondenta. V průběhu skórování reakcí na dané situace S. Rosenzweig rozlišuje zápis velkých a malých písmen. V případě, že se jedná o ego obranné typy extrapunitivity, intropunitivity či impunitivity, zapisují se písmena velká. V situaci, kdy konkrétní potřeba má trvalý a stálý charakter, používají se písmena malá. Pokud stále převládá určitá překážka, za velká písmena E, I nebo M se píše apostrof ('). Uspořádání je celkem třísloupcové (O-D; E-D; N-P), kdy se jako první uvádí převládání překážky tj. obstacle-dominance, v druhém sloupci se nachází obrana vlastního já (tj. ego-defense) a v posledním třetím sloupci trvalost potřeby (tj. need-persistence) (Diamant & Srnec, 1958).

Definice faktorů hodnocení reakce respondenta (Rosenzweig, 1976):

- **Extrapeditivní (E')** – zdůraznění přítomné frustrující překážky
- **Extrapunitivní (E)** – výčitky, nepřátelství aj. jsou obráceny proti určité osobě či subjektu v okolí
- **Extrapersistivní (e)** – řešení frustrující překážky očekává od někoho jiného
- **Intropeditivní (I')** – danou situaci jedinec nevnímá jako frustrující, ba naopak někdy dokonce jako prospěšnou
- **Intropunitivní (I)** – obviňování a kritiku jedinec směřuje na sebe sama; jedinec připouští svoji chybu a neodvolává se na nevyhnutelné okolnosti
- **Intropersistivní (i)** – snaha o řešení nastalé situace z důvodu vlastních pocitů viny
- **Impeditivní (M')** – existence frustrující překážky je minimalizována, dokonce téměř až popřena
- **Impunitivní (M)** – situace je vnímána jako nevyhnutelná, avšak nedochází k obviňování sebe sama ani frustrující osoby
- **Impersistivní (m)** – vyjádření naděje, že řešení problému přinese čas; charakteristická je zde trpělivost a konformita

K těmto výše zmíněným faktorům jsou navíc přidány ještě další dva (Diamant & Srnec, 1958):

- **E** - je variantou k E, kdy jedinec agresivně popírá, že by byl odpovědný za nastalou situaci
- **I** - je variantou k I, kdy jedinec svoji vinu uznává, ale odmítá jakoukoli podstatnou chybu na své straně a zdůrazňuje nevyhnutelné okolnosti

Psychometrické parametry PFT metody stanovil D. Čáp (2016) v rámci své dizertační práce. Reliabilitu jednotlivých škál doložil na základě test-retest korelace, přičemž jednotlivé hodnoty korelace nabývaly rozmezí hodnot od 0,42–0,70. „Tyto výsledky lze považovat za dostatečné pro tvrzení, že daný projektivní test lze považovat za reliabilní ve smyslu stálosti v čase“ (Čáp, 2016, str. 48). Zjišťoval také reliabilitu na základě testu shody dvou nezávislých hodnotitelů a zjistil, že metodu je možné považovat za reliabilní v případě, že je metoda hodnocena dvěma zkušenými hodnotiteli. Uvedená práce obsahuje také normy pro dospělou populaci.

TYP AGRESE			
SMĚR AGRESE	obstacle-dominance	ego-defense	need-persistence
extraggression	E' extrapeditivní: Zdůraznění přítomnosti frustrující překážky.	E extrapunitivní: Výčitky a nepřátelství je orientováno směrem k jiné osobě nebo k okolí. <u>E</u> jedinec odmítá jakoukoliv odpovědnost za způsobenou situaci.	e extrapersistivní: Řešení situace očekává od někoho jiného.
intraggression	I' intropeditivní: Situace není vnímána jako frustrující, naopak někdy jako prospěšná.	I intropunitivní: Kritika směřuje na vlastní osobu. <u>I</u> jedinec svou vinu uznává, ale přikládá ji nevyhnutelným okolnostem.	i intropersistivní: Pocity viny, snaha o řešení.
Imaggression	M' impeditivní: Frustrující překážka zminimalizována, skoro jako by ani neexistovala.	M impunitivní: Situace musela nastat, nemá na tom vinu ani on sám, ani kdokoli jiný.	m impersistivní: Naděje, že se situace časem či okolnostmi vyřeší.

Tabulka 1.: Komponenty Rosenzweigova obrázkově frustračního testu (Rosenzweig, 1976)

Možnosti využití Rosenzweigova obrázkově frustračního testu

Metoda PFT se zaměřuje na situace, které se v životě běžně mohou přihodit, avšak působí více či méně jako situace zatěžující, frustrující. Zjednodušeně řečeno, metoda zkoumá reakce jedince na frustrující situace a jeho schopnost čelit překážkám. V některých publikacích bývá uváděno, že se metoda PFT zaměřuje na projevy agrese zkoumaného jedince, nicméně takovéto holé konstatování je potřeba považovat za nepřesné a nedostačující.

Metoda PFT může být užitečná jak v **klinické psychodiagnostické praxi** (Stančák, 1982; Quay & Sweetland, 1954), tak také například při „*výzkumu neuróz, depresí, schizofrenie, psychosomatických onemocnění, ale právě též v rámci psychopatických a asociálních reakcí*“ (Stančák, 1982, s. 218).

Metoda PFT byla dále například využita při zkoumání **fyzicky týraných dětí** (Kinard, 1982), kdy výsledky ukázaly, že tito jedinci měli tendenci volit více extrapunitivní (E) reakce a naopak méně reakce impunitivní (M) oproti dětem, jež týrány nebyly. Metoda PFT byla využita i při **působení genderových stereotypů na projevy agresivní reakce**. Výsledky neukázaly významný rozdíl na pohlaví dítěte a jeho agresivní/neagresivní reakci. Zajímavé ovšem bylo vnímání pohlaví frustrované osoby znázorněné na obrázku, což významně působilo na typ a směr agrese jak u dětí mužského, tak ženského pohlaví (Basu, 1991). Metoda PFT nemusí být užitečná pouze pro rozlišení vnímání genderových rozdílů, avšak také například v rámci působení **věku** a dílčích **socio-ekonomických faktorů** (Stoltz & Smith, 1959).

Bližší informace o administraci, skórování a vyhodnocování odpovědí budou detailněji popsány v empirické části rigorózní práce, protože právě tuto metodu (PFT) jsem si zvolila jako klíčovou pro zkoumání reaktivity a tolerance k frustraci z pohledu psychologie u odsouzených pachatelů trestné činnosti.

2.4.2 Další přístupy, kterými je možné frustraci zkoumat

Na frustraci je možné nahlížet z různých úhlů pohledu, což ostatně ukazují i jednotliví autoři a jejich dílčí vymezení o teorii frustrace. Odlišný úhel pohledu je možné spatřovat také v metodách, kterými je frustrace zjišťována a prozkoumávána.

Projektivní přístup

Projektivní metody jsou nastaveny způsobem, kdy respondent vlastní duševní obsahy promítá mimo sebe a připisuje je činům či chování druhých osob, zvířat, rostlin či předmětů. Jedinec je konfrontován s určitou situací, do jejíž odpovědi vkládá vlastní význam a vlastnosti osobnosti.

Respondent často nemá možnost výsledky svých odpovědí zkreslit, neboť netuší, jaký přesný záměr metoda má a co přesně se na respondentovi snaží zjistit.

Mezi projektivní metody patří právě výše zmiňovaná PFT metoda, která je s ohledem na její využití v empirické práci popsána nejvíce a nejdetailněji. Využit by mohl být také tzv. Hand Test (= Test ruky), který slouží k diagnostice a predikci agresivního chování. Hand test obsahuje deset karet, přičemž na devíti z nich je nakreslená lidská ruka, desátá karta je prázdná. Respondent reaguje na otázku „*Co asi může dělat tato ruka?*“. Do projektivních metod patří i Testy nedokončených vět, kdy respondent doplňuje nejlépe první myšlenku, která jej napadne, do již započaté věty. Jejich nejběžnější užití nalézáme v rámci klinických potřeb, screeningu či ve výzkumu.

Objektivní přístup

Objektivní metody jsou zajímavé tím, že respondentovi se jeví jako metody zkoumající výkon, přičemž výsledky ukazují jeho osobnostní vlastnosti. Poskytují také možnost pozorovat a zachycovat určité vzorce chování, které je možné znovu vyvolávat a následně také kvantifikovat.

Před jedince je postaven určitý úkol či situace, kterou má vyřešit, a právě způsob řešení a projevy chování při zpracovávání úkolů jsou zdrojem informací o návycích, potřebách či rysech osobnosti.

S využitím objektivních metod je možné frustraci zkoumat například pomocí Stroopova Color-Word Testu (dále jen CWT), případně za pomoci Zrcadlového kreslení (dále jen ZK). CWT je výhodný v tom, že zkoumá odolnost vůči psychické zátěži způsobem, kdy zkoumaná osoba má co nejrychleji přečíst slova v tabulce. Testový materiál tvoří celkem tři tabulky. Na první tabulce jsou černě vytištěna slova označující barvy. Na druhé tabulce jsou nakresleny barevné obdélníčky. Třetí tabulka obsahuje slova označující barvy, ovšem napsané slovo neodpovídá barvě, kterou je vytištěno (př. slovo „červený“ je napsáno zeleně). Způsob, jakým člověk pracuje, postupuje, jak se chová a projevuje se při nezdaru – všechny tyto aspekty mohou být vodítkem ke zkoumání a pozorování projevů frustrace. ZK zkoumá

percepčně motorické tempo, kdy primárním probandovým úkolem je spojování bodů, které sleduje na předloze v zrcadle. Metoda se orientuje na schopnost vyrovnávat se se stresem, zátěží a frustrací.

Osobnostní dimenze

Osobnostní dotazníky podávají výpověď o vlastnostech, postojích, názorech, zájmech a způsobu reagování v určitých situacích. Nevýhodou je, že tyto výpovědi mohou být značně subjektivní, protože respondent v dotazníku volí možnost, která dle jeho názoru nejvíce postihuje zkoumaný znak.

Pokud zjišťujeme frustraci u jednotlivých osobnostních dotazníků, je možné se zaměřit například na faktory jako je stabilita/labilita či sklon k neuroticismu. Jedná se pouze o část vlastností, které potencionálně s reakcí na frustraci souvisejí, ovšem je výhodné s nimi počítat. Zmíněné faktory zkoumají například metody jako Big Five, Eysenckův osobnostní dotazník (EOD) či DOPEN. Ve Freiburském osobnostním dotazníku (FPI) jsou k nalezení zase dimenze jako spontánní agresivita či reaktivní agresivita a snaha o dominanci. V rámci vymezení frustrační tolerance byla zmínka také o odolnosti, kterou lze zkoumat například metodou SPARO od O. Mikšíka. Možností je mnoho, je tedy otázkou, na co se výzkumník přesně zaměřuje a co chce zjišťovat a podle toho volí vhodné metody.

Rozhovor a anamnéza

Rozhovor jako samotná diagnostická metoda pro zkoumání frustrace není zcela vhodná volba vzhledem ke kolísavosti validity rozhovoru. Značně závisí na vyšetřované osobě a na její ochotě vypovídat o daném tématu, schopnosti sebeuposouzení, upřímnosti aj. S využitím testové metody může být ovšem rozhovor velice užitečný a může nám dokreslovat situace a názory, které v testové metodě nejsou dobře zachyceny.

Anamnéza, především rodinná, může objasnit příčiny, proč se respondent chová určitým způsobem a proč například zastává jisté názory. Poskytuje souvislosti současného stavu respondenta spolu s jeho minulostí a dětstvím (Svoboda, 1999).

Přístrojová diagnostika

V rámci této oblasti by mohl být užitečnou metodou Vienna Test System (dále jen VTS), jež nabízí poměrně širokou nabídku dílčích testů, které jsou uplatnitelné v podstatě ve všech oblastech diagnostiky.

VTs nabízí více než 80 metod a je tedy možné zvolit právě tu, která nejvíce odpovídá požadavkům a potřebám zkoumaného účelu.

Pro účely práce by byly nejužitečnější objektivní metody, které je možné probandovi například doplnit sdělením, že lidé jeho věku a vzdělání vyplnili test s určitými výsledky, přičemž jím dosažené hodnoty byly neodpovídající předpokladům. Pokud má zájem, může celý test zkusit znovu. Tento přístup nepatří mezi zcela standardní postupy, ovšem pokud se respondent rozhodne, že test absolvuje skutečně ještě jednou, je možné vidět, jakým způsobem pracuje pod tlakem a zda jej tento tlak spíše frustruje nebo naopak motivuje. Jednou z objektivních metod zahrnutých ve VTs je test postojů k práci, který kromě výkonové motivace a aspirační úrovně zkoumá také frustrační toleranci. Další metodou je například Vídeňský test tendence riskovat, který zkoumá jak rizikové chování v dopravních situacích, tak zároveň ukazuje, kdy a v jakých situacích je již člověk netrpělivý a kdy naopak dokáže posečkat a svou reakci neuspěchat. Ve VTs je obsažen také výše zmiňovaný CWT, který je možná z těchto všech uvedených metod zcela nejvhodnější (Assessment System, 2015).

3. OSOBNOST PACHATELE TRESTNÉHO ČINU Z POHLEDU REAKTIVITY NA FRUSTRUJÍCÍ SITUACI

3.1 Vymezení a klasifikace trestné činnosti

Trestným činem se rozumí jakýkoliv protiprávní čin, který je v trestním zákoníku vymezen za trestný (Trestní zákoník, 2015). Z pojetí psychologického lze hovořit o trestném činu jako o „*výsledku specifické lidské činnosti*“ (Gillernová & Boukalová, 2006, s. 78). U trestných činů páchaných pod tíživou či frustrující situací se ukazuje, že některé trestné činy mohou do jisté míry souviset s konkrétním druhem stresu. Například hospodářské trestné činy mohou mít svůj původ ve finanční tísní, kdy jedinec páchá hospodářskou trestnou činnost s cílem vyřešit své finanční problémy. U fyzických útoků a napadení může být souvislost spolu s problémovými a nefunkčními vztahy v rodině. Tato tvrzení se mohou na první pohled zdát poněkud sporná a ne vždy záleží pochopitelně pouze na jednom aspektu, který pachatele k páchání trestné činnosti přiměje či dokonce přinutí. Na druhou stranu je ale potřeba říci, že výše zmíněné aspekty ale mohou posloužit alespoň jako určité vodítko pro hledání spojitostí právě mezi frustrací a páchanou trestnou činností. Pro doplnění je na tomto místě vhodné zmínit, že nejmenší souvislost mezi trestnou činností a konkrétní frustrující situací je spatřována v souvislosti se stresem pramenícím z dlouhodobé nemoci, zranění či smrti blízkého člověka (Felson et al., 2012).

V některých případech může být trestná činnost modelována například i rodiči, kdy dítě již od samého počátku svého dětství vidí chování svých rodičů, kterému se učí a vnímá jej jako jediné správné. U dítěte se buduje zvyk, který je dále v průběhu učení a získávání vlastních zkušeností dotvářen a upevňován (Berkowitz, 1962). Obě tvrzení jsou ovšem značně neúplná a diskutabilní. Predikovat trestnou činnost nedokážeme a ani nelze tvrdit, že na frustrující situaci všichni reagují stejně nebo že určité rodinné prostředí vždy vyvolává konkrétní následky a způsoby chování.

Poškození společenských zájmů chráněných trestním zákoníkem za užití fyzického či verbálního útoku s cílem poškodit a ublížit konkrétnímu objektu se definuje jako tzv. kriminální agrese. Způsob kriminální agrese může být jak útočný (ofenzivní), tak obranný (defenzivní). Uvádí se, že ofenzivní agrese je nejčastěji doprovázena zlobným afektem, kdežto defenzivní agrese pocitem strachu. Agresi kriminální povahy můžeme rozčlenit na dvě základní formy. **1) Chladná agrese.** Chování, jež je řízené a naplánované, avšak v dané situaci vzniká spontánně. Nejedná se o chování pramenící z pocitu dlouhodobé frustrace, ale o instrumentální agresi, kdy pachatel oběť vnímá jako prostředek při dosahování cíle. Čin probíhá za nevhodné situace, s nevhodnou obětí, kdy je delikt předem

připravován, avšak pachatel si danou situaci musí přizpůsobovat k vlastnímu uspokojení. Chladná agrese je podmíněna převážně osobnostně. U lidí s chladnou agresí se setkáváme především s bezohledností, egocentričností, vysokou sebedůvěrou, nízkou mírou empatie, minimálními emočními vazbami na své okolí a se sklonem porušovat nastolená pravidla. Zdroj svého uspokojení nejsou příliš schopni odložit, vše musejí mít ihned. **2) Afektivní agrese.** Další formou kriminální agrese je neřízené, neplánované chování reaktivní povahy. Spáchaný trestný čin vzniká jako reakce na vyvolaný konflikt doprovázený silnými vyhocenými emocemi. Je tedy značně situačně podmíněná a hlavním cílem je vzbuzení a vybití samotné agrese. U jedinců s afektivní agresí zaznamenáváme afektivní labilitu, výbušnost, neschopnost regulovat vlastní chování, neurotické tendence se silným vnitřním napětím a nízkou sebedůvěrou (Netík et al., 1997).

Kriminální agrese je téma, které není zcela typické a ojedinělé pro psychologické poznání. Jedná se o specializovanou oblast, kde psychologické techniky samy o sobě nestačí, protože je úzce propojena s oblastmi práva a kriminologie (Čírtková, 2000).

3.2 Trestná činnost mužů a trestná činnost žen

Z hlediska četnosti dosahuje trestná činnost páchaná ženami v porovnání s muži stále nižších počtů, a možná právě z toho důvodu jí bývá stále věnována nižší pozornost. Vzhledem k četnosti a povaze páchaných trestných činů (u žen nejčastěji trestné činy povahy majetkové a hospodářské, ovšem s nižšími finančními škodami v porovnání se stejnou povahou trestné činnosti u mužů) se tento fakt jeví jako logický (Urbanová & Večeřa et al., 2004). Na druhé straně je potřeba brát v potaz, že ženská trestná činnost s sebou nese častěji škody morální než finanční, poněvadž ženská kriminalita bývá dávána do souvislosti s nezvládnutím tradiční ženské role, kdy se pachatelky dopouštějí trestných činů právě v prostředí domova či v rámci rodiny, což může mít neblahý dopad na vývoj a socializaci jejich potomků. Spáchání trestného činu ženou pachatelkou je však sociálně více stigmatizující, i pokud k tomuto dojde mimo prostředí domova či v rámci rodiny (Blatníková, Netík & Diblíková, 2007).

Zůstává otázkou, zda ženy skutečně páchají trestnou činnost podstatně méně oproti mužům, nebo zda spíše nebývají méně často a hůře dopadeny a odsouzeny (Urbanová & Večeřa et al., 2004). Na tuto otázku odpovídá G. Šmausová (1992, s. 264 - 280) následujícím tvrzením. „*Je to buď tím, že se ženy skutečně chovají méně kriminálně, a sice i tehdy, když je nikdo nepozoruje. Nebo je to tím, že se sice potajmu chovají stejně kriminálně jako muži, ale že*

jsou ze strany trestněprávních orgánů méně kriminalizovány, a to znamená odhaleny a odsouzeny.“

S. V. Koski a S. E. Costanza (2015) jsou názoru, že k trestné činnosti se jedinec nerozhodne spontánně, avšak může k ní dospět v průběhu času, přičemž toto velkou mírou závisí i na faktorech z minulosti, jako jsou například experimentování s drogami, trauma z dětství, sexuální zneužívání, sociální prostředí aj. A právě zmíněné sociální prostředí dle autorů vytváří rozdíly v četnosti páčání trestné činnosti, poněvadž muži se údajně snadněji nechají skupinou, se kterou se stýkají, „zlanařit“ do experimentování v oblasti porušování zákona. U žen dle autorů trestná činnost značnou měrou souvisí s nízkou úrovní vzdělání a neschopností nalézt si práci, tudíž se začnou živit prodejem/distribucí drog či prostitucí a následně již neví, jak se z nastoleného životního kolotoče vymanit.

V případě trestných činů s použitím násilí je G. Bariş (2015) názoru, že použití násilného jednání s ublížením na zdraví je u žen dáno spíše povahou založenou na sebeobraně. Respektive uvádí, že žena sama o sobě nevyužívá agresivních tendencí či násilnického chování pro zjednání pořádku či nastolení mocenské pozice jako muž, ale že její násilné a agresivní projevy jsou spíše formou sebeobrany. Na základě vlastního výzkumného vzorku dochází k hypotéze, že ženy, které spáchaly násilný trestný čin, mívaly s násilím ve své minulosti častou zkušenost, a to například v podobě zneužívání či týrání v dětství nebo v partnerském soužití. Je názoru, jak už bylo výše uvedeno, že žena na rozdíl od muže násilnické a agresivní tendence využívá spíše pro vlastní sebeobranu, eventuálně po propuknutí dlouhodobě trvající frustrace.

K. M. Butt (2014), který se zabíral trestnou činností žen na území Pákistánu, na základě výzkumu stanovil čtyři důvody, které vedou ženu k páčání trestné činnosti. Vzhledem k tomu že jak sociální, tak ekonomický život žen žijících na území Pákistánu je ve značné míře závislý na mužích, autor uvádí, že obdobně je tomu tak právě i u páčání trestné činnosti. Pokud tedy již žena spáchá jakýsi delikt, v pozadí často stojí muž. Autor dále uvádí čtyři nejčastější faktory, které ženu k trestné činnosti vedou. **(1)** Značná závislost ženy na muži, že pod následkem psychického tlaku je ochotná nechat se donutit k podílu na trestném činu. **(2)** Tendence k absolutní věrnosti svému muži (ať se již jedná o manžela, bratra, otce aj.) ženě nedovolí, aby se nenechala zneužít či do zločinu zapojit. **(3)** Ženy jsou vnímány jako „poslušná stvoření“, jejichž hlavní rolí je starat se o rodinu, a proto institucemi, jako je například policie, nejsou nikterak vážně a důsledně oproti mužům sledovány. **(4)** Pokud již dojde na soudní řízení, v Pákistánu je obecně na ženy z tohoto hlediska nahlíženo mírněji, tedy nejsou tak přísně souzeny jako muži.

Autoři práce zabývající se analýzou případů holandského organizovaného zločinu (Kleemans, Kruisbergen & Kouwenberg, 2014) uvádějí, že ženský element není nikterak bezvýznamnou součástí páchání trestné činnosti na rozdíl od mužů. Naopak jsou názoru, že čím více roste postavení žen ve společnosti, tím více zároveň stoupá ženská trestná činnost, která, a to je pro uváděné autory klíčové, je nemálo významná též v organizovaném zločinu. Podle zmiňovaných autorů ženy pachatelky při organizovaných zločinech nejčastěji plní role například tlumočnic, zprostředkovatelek pro výběr cizinek jako prostitutek, mediátorek ve vyhrocených situacích nebo například slouží jako jakýsi „krycí“ element, kdy doprovází muže při ilegálních obchodních schůzkách a zajišťuje tak snazší splynutí s okolím.

3.2.1 Statistické srovnání trestné činnosti u mužů a žen

M. Bagaric a B. Bagaric (2017) uvádějí, že trestná činnost žen je v současnosti osmkrát vyšší, než tomu bylo ve 20. století. I přesto je ovšem stále nižší v porovnání s trestnou činností u mužů, především z hlediska závažné trestné činnosti. Například v České republice tvoří podíl žen pachatelek kolem 13 % ze všech stíhaných i odsouzených pachatelů (Blatníková, Netík & Diblíková, 2007).

V níže přiložených tabulkách je možné sledovat z hlediska četnosti vývoj trestné činnosti v České republice.

Vězněné osoby	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
obvinění	2 399	2 254	2 402	2 360	2 443	2 613	2 183	2 308	2 185	1 960	1 907
odsouzení	16 179	16 647	18 100	19 374	19 449	20 541	20 429	14 301	16 433	18 850	20 501
chovanci									40	56	73
celkem	18 578	18 901	20 502	21 734	21 892	23 154	22 612	16 609	18 658	20 866	22 481

Tabulka 2.: Počet vězněných osob v letech 2006 až 2016 (k 31.12.) v České republice (VS ČR, 2017)

Pro upřesnění pojmů využitých v tabulce 2. „*obviněný*“ znamená osoba ve výkonu trestu, „*odsouzený*“ je osoba ve výkonu trestu odnětí svobody a „*chovanec*“ je osoba ve výkonu zabezpečovací detence.

Rok	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
muži	15 376	15 792	17 209	18 367	18 320	19 234	19 129	13 491	15 411	17 568	19 019
ženy	803	855	891	1 007	1 129	1 307	1 300	810	1 022	1 282	1 482
celkem	16 179	16 647	18 100	19 374	19 449	20 541	20 429	14 301	16 443	18 850	20 501

Tabulka 3.: Počet odsouzených v letech 2006 až 2016 (k 31.12.) v České republice (VS ČR, 2017)

Na základě výše uvedené tabulky lze konstatovat, že trestná činnost a množství odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody je u žen stále v nižším poměru, avšak u obou pohlaví dochází k postupnému navyšování. Podle statistik Ministerstva vnitra ČR (2017) se ženy v roce 2016 dopouštěly nejčastěji trestného činu krádeže v jiných objektech a druhou nejzávažnější trestnou činností žen bylo zanedbání povinné výživy, mezi další frekventované trestné činy patřily úvěrový podvod, podvod, zpronevěra, ohrožování mravní výchovy mládeže, úmyslné ublížení na zdraví aj. Muži se v roce 2016 nejčastěji stejně jako ženy dopouštěli krádeže v jiných objektech, následně maření výkonu úředního rozhodnutí, zanedbání povinné výživy. Vysokých hodnot bylo muži dosaženo též v trestných činech úmyslného ublížení na zdraví, výtržnictví, podvodu, zpronevěry aj.

Délka trestu	2013			2014			2015			2016		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
do 3 měsíců	60	4	64	103	12	115	149	11	160	82	3	85
3 - 6 měsíců	367	35	402	744	79	823	1 066	122	1 188	621	81	702
6 - 9 měsíců	507	57	564	903	90	993	1 270	125	1 395	1 882	218	2 100
9 - 12 měsíců	884	69	953	1 776	150	1 926	2 565	220	2 785	1 451	140	1 591
1 - 2 roky	3 448	161	3 609	3 553	206	3 759	3 843	256	4 099	4 573	371	4 944
2 - 3 roky	2 559	151	2 710	2 571	133	2 704	2 696	170	2 866	2 733	180	2 913
3 - 5 let	2 329	137	2 466	2 331	145	2 476	2 447	168	2 615	3 335	207	3 542
5 - 7 let	1 084	56	1 140	1 145	58	1 203	1 222	59	1 281	1 645	117	1 762
7 - 10 let	1 073	65	1 138	1 126	69	1 195	1 139	69	1 208	1 240	55	1 295
10 - 15 let	843	58	901	804	59	863	782	57	839	975	66	1 041
nad 15 let	294	14	308	310	18	328	344	22	366	437	41	478
doživotí	43	3	46	45	3	48	45	3	48	45	3	48
celkem	13 491	810	14 301	15 411	1022	16 433	17 568	1 282	18 850	19 019	1 482	20 501

Tabulka 4.: Členění odsouzených dle délky nařízeného trestu v letech 2013 až 2016 (k 31.12.) v České republice (VS ČR, 2017)

3.2.2 Vybrané teorie trestné činnosti mužů a žen

Různí odborníci (Urbanová & Večeřa et al., 2004; Bagaric & Bagaric, 2017) rozlišují tři základní teorie – *biologickou, psychologickou a sociologickou* – za pomoci kterých lze usuzovat, nebo alespoň odhadovat možné motivy a příčiny páchaní trestné činnosti pachatelů mužů a pachatelek žen.

Biologická teorie

Mezi již historické teorie biologického přístupu můžeme zařadit například C. Lombrosa a G. Ferrera et al. (2004), kteří byli názoru, že nižší trestná činnost je u žen dána jejich slabší

tělesnou konstituci, sníženou úroveň myšlenkových procesů a zároveň, že ženy, které nemají natolik vyvinutou mentální kapacitu pro realizování trestné činnosti, svou frustraci či pocit pokoření nahrazují prostitucí, která právě zmiňované myšlenkové procesy nevyžaduje. Za prototyp pachatelky považovali ženu, jež má nedostatečně vyvinutý mateřský pud a její psychika odpovídá spíše nastavení mužského pohlaví – tendence k tuláckému životu, záliby v mužských sportech, náruživost, oblékání se do pánských oděvů. Dále se uvádí, že mezi typické charakteristiky delikventních žen z hlediska povahových vlastností patří prolhanost, mazanost, krutost a lstivost a z hlediska vzezření divoký pohled, výrazné tváře, tenké rty a celkově mužská fyziognomie (Karabec & Čepelák, 1986).

Z pohledu konstituční typologie E. Kretschmera by se dalo usuzovat, že trestné činnosti se dopouštějí nejčastěji jedinci se schizotypním charakterem, poněvadž v obecném výkladu tohoto typu se jedná o jedince se záhadnou až složitou povahou, u nichž lze velice složitě odhadnout jejich nitro a myšlenkové pochody. Jedná se o osoby, které bývají uzavřené, vážné, podivínské a často plné vnitřních rozporů, dokáží být citlivé a chladné zároveň. Z hlediska W. H. Sheldona větší tendenci k páčání trestné činnosti bude mít mezomorfní typ se somatotonním temperamentem, kde klíčovými charakteristikami jsou sebevědomí, dominance, energičnost, aktivita či menší citlivost (Nakonečný, 1995).

Současnější zastánci biologicky podmíněných kriminologických přístupů se zaměřují především na porovnávání rozdílů mezi muži a ženami. „*Ženy jsou popisovány jako biologicky a psychicky méně vyspělé, pasivní a méně brutální* (Urbanová & Večeřa et al., 2004, str. 29).“ Jejich chování je výrazně řízeno mateřskými pudy, čímž biologická teorie vysvětluje, proč mají ženy méně často konflikty se zákony. Podle biologické teorie by se v obecné rovině dalo říci, že žena k páčání trestné činnosti není předurčena a v případě, že se jí i tak dopustí, jedná se spíše o individuální patologii (Urbanová & Večeřa et al., 2004).

Téma, které je na rozdíl od koncepce C. Lombrosa diskutováno dodnes, je otázka dědičnosti delikventního chování. Podstatou zmíněného tvrzení je hledání a dokazování existence specifických genů, které mají za následek přenos kriminálního jednání z jedné generace na druhou. Mezi metody, pomocí kterých byl takový názor obhajován, patří například studie kriminálních rodin, studie dvojčat či adopční studie¹² (Tomášek, 2010).

Koncepce biologických teorií bývají kritizovány nejenom pro svá odvážná stanoviska o menší biologické a psychické vyspělosti či o nedostačující mentální kapacitě žen, z nichž

---

¹² Adopční studie spočívá v pozorování dítěte v náhradní rodině, kde je podmínkou, že se dané dítě se svou původní rodinou nestýká. Sleduje se především, zda se v osobnosti či v projevech chování dítěte prokáže kriminální tendence původní rodiny či nikoliv.

vyplývá zjevná hostilita vůči ženám, ale zároveň pro absenci a neuvážení působení sociálních podmínek (Urbanová & Večeřa et al., 2004).

Psychologická a psychoanalytická teorie

Psychologická a psychoanalyticky orientovaná teorie vychází především ze zkoumání psychiky pachatelů. Říká, že pokud spáchá trestnou činnost žena, důvody jsou nejčastěji emočního rázu. Nejčastější důvody mužů dle této teorie bývají sobeckost, surovost, chamtivost a egoismus (Urbanová & Večeřa et al., 2004). Dle teorie H. J. Eysencka (1964) se pachatelé trestné činnosti vyznačují vysokým neuroticismem a psychoticismem výrazně vyšším, než je u populace běžné. I přesto, že je trestná činnost u žen méně častá než u mužů, vysoká hodnota psychoticismu ji dle autorů může vyvolat, protože je to právě ta dimenze, která u ženy může překonat sociální bariéry vůči páchání trestné činnosti.

Zajímavý úhel pohledu nabízí také teorie vazby, jejímž autorem je J. Bowlby. Podle této teorie je během prvních let života dítěte nezbytná vazba důvěrného vztahu s matkou (eventuálně s pečovatelem nahrazujícím matku), která poskytuje pocit emocionálního bezpečí. Jedinci, kterému není taková vazba umožněna, má narušenou schopnost navazovat citové vztahy s druhými lidmi. J. Bowlby byl přesvědčen, že právě takový osud je typický pro velkou část delikventů. Ačkoliv jsou v dnešní době podobné názory vyvráceny, pro zamyšlení nad daným tématem může být přínosná i taková teorie (Tomášek, 2010).

V souvislosti s psychologickým úhlem pohledu na trestnou činnost stojí za zmínku také teorie učení a teorie nápodoby či identifikace. Teorie učení vychází z přesvědčení, že chování, a to včetně chování asociálního, je dáno zkušeností. Na východiska teorie učení navázal A. Bandura s názorem, že lidské chování je posilováno pomocí odměn a trestů a zároveň, že je utvářeno přímým napodobováním sociálních modelů, což platí i pro chování kriminální. Stejně jako mohou mezi sebou lidé odkoukat slušné a zdvořilé chování (prostřednictvím nápodoby a identifikace), mohou přejmout i chování společensky nepřijatelné (Tomášek, 2010).

R. Cochrane (1974) dává pro změnu do souvislosti páchání trestné činnosti spolu s hodnotovým systémem. Uvádí, že odsouzení muži se od kontrolní skupiny vyznačují hodnotami zaměřenými především na uspokojení vlastních potřeb – například hodnoty jako štěstí, rozkoš, život v pohodlí aj. Pro odsouzené ženy na rozdíl od kontrolní skupiny byly důležité hodnoty jako vzrušující život, svoboda, nezávislost, inteligence aj. Tyto ženy naopak neoceňovaly ty hodnoty, které byly v úzké souvislosti s tzv. typicky ženskou rolí,

přičemž právě tendence odmítat typicky ženskou roli je pro delikventní ženy značná a frekventovaná.

Psychoanalytická koncepce spáchaný trestný čin přisuzuje jak nepříznivému osudu, konfliktům ve vlastní psychice (především v rovině vztahové), tak důsledkům potlačovaných přání. Zároveň zmiňuje důležitost fungování tří instancí – id, ego, superego – tedy do jaké míry je superego schopno zasahovat do ega a společně s ním řídit kontrolní funkce vůči id. K trestné činnosti dochází tedy podle této teorie v takových případech, kdy superego neumí dostatečně zabránit potřebám a pudům z id (Karabec & Čepelák, 1986).

Sociologické teorie

Sociologická teorie zastává názor, že příčinou páchaní trestné činnosti je působení sociálního prostředí na jedince, pokud se tedy jedinec dopustí trestné činnosti, jedná se o sociálně patologický jev. Z pohledu teorie sociálních rolí je už od raného dětství nastaven odlišný způsob výchovy dívek i chlapců. Výchova chlapců je orientována na schopnost uplatnit se a získat adekvátní postavení ve společnosti, u dívek je snaha pěstovat toleranci a altruistický přístup. Rozdílnost přístupu k výchově má za následek, že i v dospělém věku jsou muži i ženy naučeni chovat se specifickým způsobem. Trestná činnost žen je z hlediska této teorie nižší proto, že jednak ženy nemají k páchaní trestných činů tolik příležitostí, a zároveň z toho důvodu, že ženy jsou od raného dětství vedeny k roli matky a mají tendenci podřizovat vlastní zájmy rodině. Pokud by tato teorie byla pravdivá, dalo by se říci, že sociální učení může být vhodným nástrojem pro boj s trestnou činností (Urbanová & Večeřa et al., 2004). Trestná činnost žen však nemusí být nutně o tolik nižší v porovnání s trestnou činností páchanou muži, může mít „pouze“ výraznější tzv. „maskovaný charakter“, kdy se o trestné činnosti žen méně dozvídáme a bývá méně často odhalena a odsouzena. Příčinou například může být aspekt, že u trestné činnosti žen bývají instituce, jako jsou soudy a policie, shovívavější a zároveň, že ženy dokáží být dobrými manipulátorkami a tuto schopnost mohou využít proti mužům, tedy být iniciátorkami trestné činnosti, ovšem spáchání samotného činu za sebe nechají uskutečnit muže. Výše popsaná tvrzení a další tvrzení ohledně ženské delikvence lze shrnout do následujících čtyř bodů.

- 1) Ženy se dopouštějí trestné činnosti frekventovaněji, než se obecně uvádí, a zároveň tak činí jemným delikátním způsobem.
- 2) Oběti trestné činnosti žen bývají především děti, muži a milenci.
- 3) Při páchaní deliktu nejčastěji bývají jako spolupachatelky s členy rodiny.

4) Než aby samy spáchaly trestný čin, štvou a navádějí k němu druhé, nejčastěji tedy muže (Karabec & Čepelák, 1986).

Teorie diferenciální asociace, se kterou přišel E. H. Sutherland, dělí společnost na základě zájmů jejích členů a tím vznikají rozdílné skupiny, které mají nastavené odlišné procesy výchovy svých členů. Podle této teorie se ženy nesetkávají tak často se vzorci chování odpovídajícími trestné činnosti, a proto ji tedy i méně často páchají. Zároveň je na ně ze strany společnosti vyvíjena vyšší sociální kontrola, jak bylo zmíněno již výše. Tato teorie patří mezi tzv. skutečně čisté sociologické koncepce, protože nevychází z biologických ani psychologických deviací, ale zaměřuje se primárně na společenské vztahy a jejich intenzitu, nikoliv na individuálnost jedince. Trestá činnost je podle této teorie výsledkem procesu učení v rozdílných skupinových kulturách (Urbanová & Večeřa et al., 2004).

Mezi sociologické teorie je řazen také tzv. vícefaktorový přístup, který tvrdí, že na spáchání deliktu se podílí více faktorů dohromady, nejvíce však faktor sociální a ekonomický, přičemž však nelze s určitostí říci, který z faktorů je ten dominantní. Mertonova teorie anomie uvádí, že společnost je rozčleněna na oblast kulturní (hodnoty, normy, cíle) a oblast sociální (vzájemné vztahy členů společnosti), kdy se každý jedinec snaží dosáhnout určitých cílů. Pokud tyto cíle ovšem nejsou naplněny, ať již z jakéhokoliv důvodu, dochází k tzv. anomii, tedy k rozpadu kulturních norem a hodnot, což je dle této teorie příčina samotného páchání trestných činů (Urbanová & Večeřa et al., 2004).

Koncepci sociologické teorie splňuje také tzv. etiketizační a feministická teorie. Etiketizační teorie tvrdí, že ženy páchají trestnou činnost v obdobné míře jako muži, ovšem jsou více nenápadné a méně často dopadené. Uvádí, že není rozdíl mezi trestnou činností mužů a žen, naopak že jejich výskyt a frekvence je stejná. Rozdíl je ovšem v tom, že trestná činnost žen se údajně více akceptuje, méně často oznamuje a je tudíž i méně vyšetřována. Feministická teorie hledá primární příčiny vyšší míry trestné činnosti u mužů v nerovnoměrném rozdělení moci. Muži jsou dle této teorie ti, kdo mají dominantní postavení a role ve společnosti, a právě proto jsou tedy i těmi, kteří určují kriminalitu (Karabec & Čepelák, 1986). R. R. Morris (1964) například uvádí, že trestná činnost u mužů a žen je závislá na rozdílnosti jejich společenských rolí, kdy obě pohlaví usilují o specifické cíle. Příčina páchání deliktů u mužů je způsobena především statusovými cíli – snaha o moc, bohatství, prestiž aj.; příčina páchání deliktů u žen je pak způsobena především vztahovými cíli – získat a vybudovat vztah především s druhým pohlavím.

Socializační teorie

Proces socializace slouží k zajištění kontroly chování mezi jednotlivými členy společnosti. Takový proces není jednostranný, avšak dochází ke vzájemnému působení mezi společností a jedincem. Výše zmiňovaným termínem kontrola chování autoři myslí proces, na základě kterého jsou lidem předávány standardy a sociální vzorce chování, jejichž cílem je nastolení řádu, pravidel a celkové stability společnosti. Socializace je již interiorizace sociálních norem chování. Jedinec si postupně osvojuje kulturní návyky společnosti, vytváří si vlastní společenské role, postoje a názory, vstupuje do kontaktu s ostatními lidmi a institucemi, osnuje si tak kolem sebe složitý systém sociálních vztahů a za pomoci vlastní hierarchie hodnot se postupně zbavuje svého původně čistě animálního charakteru. Prostřednictvím socializace dochází k osvojování návyků, vědomostí, dovedností a pravidel, za pomoci kterých si každý jedinec postupně vytváří vlastní sociální funkce a role ve společnosti. Takový proces socializace se samozřejmě neobejde také bez sociálního učení a výchovy. Cílem je především přijetí a akceptování hodnot a norem, které daná společnost zastává. Na zvnitřnění těchto hodnot a norem působí jak vnější, tak vnitřní kontrola. Vnější kontrola může mít navíc podobu spontánní, neformální či formální (případně možné nazývat také institucionalizovanou). Neformální kontrolou rozumíme rodinu, blízké přátele, kolegy, sousedy, vrstevníky aj. Formální kontrolou rozumíme oficiální instituci, která dohlíží na plnění, respektive neporušování, společností stanovených hodnot a norem. Pod formální kontrolou si můžeme představit například policii, školu nebo jednotlivé úřady. Výše zmiňovanou vnitřní kontrolou může být pouhá obava z negativních následků při nedodržení stanovených pravidel, nebo se může jednat o vnitřní přesvědčení, právní vědomí a úctu k autoritě, která danému jedinci brání porušit stanovené předpisy. Můžeme tedy mluvit i o jakési morální zásadovosti jedince. V případě, že socializace neprobíhá pozitivním způsobem, ať už z jakéhokoliv důvodu, může docházet k tomu, že jedinec není dostatečně sociálně adaptován, respektive dochází u něho k sociální maladaptaci. Nedostačivá adaptovanost ve společnosti může mít za následek selhávání ve funkcích či rolích jedince a dochází tak k deformaci jeho hodnotového systému. Využívání prostředků k dosahování cílů může být tedy na úkor legality, poněvadž nefunguje vnitřní kontrola nad vlastním jednáním. Z tohoto úhlu pohledu je tedy možné spatřovat příčiny trestné činnosti v narušeném procesu socializace (Urbanová & Večeřa et al., 2004).

I přes množství dílčích činitelů socializace, které nepůsobí jako samostatné a zcela oddělené součásti společnosti, ale naopak jsou vzájemně propojeny různými vazbami, je považována

jako jeden z hlavních a klíčových činitelů rodina. Ze strany rodiny jsou důležitým mezníkem podle T. Kollárika (1992) výchovné techniky, přičemž existují dva styly výchovy, které mohou zapříčinit neadekvátní začlenění se jedince do společnosti. Jedná se o styl výchovy autokratický a liberální. Rodiče zastávající přístup autokratický jsou značně přísní a dominantní, kdy dítě nemá možnost rozhodovat v žádných činnostech samo za sebe, ba naopak musí plnit zcela přesně a dokonale veškeré požadavky dle stanovených pravidel rodičů. J. Langmeier a D. Krejčířová (2006) uvádějí, že rodiče, kteří se obzvláště v době dospívání dítěte nesmíří s faktem, že se jejich potomek stává dospělou osobou, mohou reagovat až přehnanou pozorností a snahou o kontrolu. Takový přístup může mít za následek úzkostnost a nesamostatnost potomka, který nedokáže nést odpovědnost za vlastní chování. Zamezování procesu osamostatnění může u dospívajícího podle J. Langmeiera a D. Krejčířové (2006) vést k prožívání nepochopitelného vzteku či až k nenávisti vůči rodičům. Protipólem autokratického stylu výchovy je styl liberální. Dítěti je naopak ponecháváno až příliš volnosti, pravidla či příkazy jsou stanovena pouze v minimální rovině, které má dítě možnost překračovat bez následných trestů (Kollárik, 1992). V takovém případě se může stát, že dospívající začne vyhledávat normy jinde, často právě v nežádoucím prostředí. Neblahé následky může přinést i vedení, kdy rodiče nejprve něco zakáží, následně naopak povolí, případně nejprve dítě nepřičetně potrestají a posléze jej naopak zahrnou překypující láskou, přičemž takové nejasné a nejednotné chování ze strany rodičů zanechává na dítěti namísto preventivních opatření pouze zmatek (Langmeier & Krejčířová, 2006).

J. Langmeier a D. Krejčířová (2006) hovoří z hlediska výchovy také o nadměrném tělesném trestání, psychickém týrání a zneužívání. Uvádějí, že využívání tělesného týrání (respektive nadměrného bití jako způsobu trestu) vede k trvale navýšenému pocitu úzkosti, který může být v pozdějším stádiu nahrazen podobným způsobem chování, respektive agresivitou. Obdobně jedinci pocházející z prostředí, kde docházelo k psychickému týrání či zneužívání, často využívají jako obranný prostředek pomstu, tedy kriminální jednání páchané přímo na rodičích. S. Hoyt a D. Scherer (1998) zároveň uvádí, že mladé dívky utíkající z domova z důvodů fyzického, emocionálního či sexuálního zneužívání častěji uváděly potíže ve škole, zaměstnání či v dodržování zákonů než dívky utíkající z domova, u kterých nebyla zaznamenána historie zneužívání. A právě takto trýzněné ženy ve snaze o přežití častěji páchají trestnou činnost jako například krádeže v obchodech či prostituci.

Pohledem procesu socializace je trestná činnost nižší u žen, poněvadž v rámci výchovy jsou dívky pod větším tlakem sociální kontroly, především ze strany rodiny, mají tak omezenější možnosti k různým sociálním pokusům a tím pádem mají následně méně příležitostí

k páčání trestné činnosti (Urbanová & Večeřa et al., 2004). Na druhé straně ženám v roli matky je připisován dominantní vliv nápodoby, respektive jsou pro dítě nejdostupnějším zdrojem pro identifikaci, a to případně právě i z hlediska napodobování kriminálního jednání (Copel, 1973). S. L. Copel (1973) je názoru, že matka páchající trestný čin je větší hrozbou pro vytvoření delikventních postojů dítěte do budoucnosti, než je tomu u delikventního otce.

K odpovědi, proč a za jakých okolností někteří jedinci páchají trestnou činnost, se kriminologové nedoberou, pokud budou preferovat a naopak zavrhnout některou z výše popsaných teorií. Nejvyšší možné šance nabízí schopnost analyzovat a propojovat jednotlivé teorie dohromady, poněvadž příčiny trestné činnosti je možné pochopit nejlépe v zachycení jejich plné šíře, tedy ve zvažování veškerých možných faktorů (Tomášek, 2010).

Závěrem této podkapitoly lze nabídnout hypotézu P. Zimbarda (2014) ohledně trestné činnosti, která je spíše k zamyšlení a k možné polemice. Uvádí, že i když si lidé do jisté míry mohou volit prostředí, do kterého vstoupí nebo kterému se naopak vyhnou, a za pomoci své přítomnosti a vlastních činů dokáží uzpůsobovat prostředí, ve kterém se nacházejí, ne vždy jsou schopni realizovat a modifikovat běh událostí života a s určitostí tvořit vlastní osud. Hovoří o tzv. situačním přístupu, ze kterého vyplývá ponaučení, že jakýkoliv spáchaný trestný čin, ať se jeví sebevíce zavrženímhodný, může za jistých podmínek spáchat kdokoli, a to bez výjimky. Respektive je názoru, že pouze biologické, motivační či osobnostní determinanty kolikrát k vysvětlení spáchaného deliktu nestačí. Tvrdí, že pohledem sociálních psychologů je nezbytné klást si následující otázky: *„Jaké okolnosti mohly podpořit určité způsoby jednání? Jaké podmínky se mohly podílet na vzniku daného chování? O jakou situaci se z hlediska aktérů jednalo? Do jaké míry lze jednání jedince přičítat faktorům v jeho okolí, situačním proměnným a podmínkám jedinečným pro dané prostředí? (Zimbardo, 2014, s. 32).“*

3.3 Psychologické typologie osobnosti pachatele

Pojetí osobnosti je velice široké a obsáhlé téma. V. Tardy (1964) například vymezuje osobnost jako jednotu duševních vlastností a dějů, které jsou založeny na jednotě těla, a tato jednotu se utváří a projevuje v osobnostních vztazích člověka. H. J. Eysenck (1952) hovoří o osobnosti člověka jako o poměrně stabilní organizaci temperamentu, charakteru i intelektu, jež se svým specifickým způsobem přizpůsobuje okolí. Pro J. P. Guilforda (1959) představuje osobnost jedinečný vzorec rysů.

V této kapitole je ovšem kladen důraz na osobnost lidí, kteří se dopouštějí páchaní trestné činnosti. Při užití termínu osobnost pachatele předem předpokládáme, že máme k dispozici určitý souhrn vlastností a rysů, které jsou pro delikventy běžné a které zodpovídají za jejich kriminální chování (Netík et al., 1997). Jeden striktně vymezený přehled osobnostních typologií pachatele k dispozici ovšem nemáme. Existuje však řada autorů, kteří se danou problematikou zabývají a s jejichž členěním osobnosti pachatele se můžeme setkat.

L. Berkowitz (1962) rozlišuje nejprve dva typy pachatelů, u kterých zkoumá příčinu či podnět, jež vedl ke spáchání určitého přestupku či porušení sociálních norem.

- **Individualistický typ delikventa**
- **Socializovaný typ delikventa**

Shora uvedený autor podotýká, že individualističtí delikventi konají trestné činy pod návalem silných emocí, jež nejsou sto plně kontrolovat. Naopak u socializovaných delikventů se domnívá, že jejich trestné činy jsou nedílnou součástí jimi v průběhu dětství naučených modelů chování.

Posléze se L. Berkowitz (1962) zaměřuje celkem na čtyři dimenze osobnosti, kam řadí emocionální ladění, úroveň zformování svědomí, sociální reaktivitu a asertivnost. Na základě těchto čtyř dimenzí hovoří celkem o osmi možných typech osobností pachatele:

- **Typ socializovaný**
- **Nesocializovaný agresor**
- **Konformní moron (jedinec se sníženou inteligencí)**
- **Nezvladatelně puzený typ**
- **Neurotický typ**
- **Hostilní typ**
- **Podrobivý typ**
- **Anxiózní manipulátor**

K. Netík (1997) na základě kriminálního jednání rozlišuje následující typy osobností:

- **Socializovaný typ:** Socializovaný delikvent nevykazuje známky existence nějaké poruchy a je nejméně ze všech zasažen asociálním chováním. Pokud je dopaden, zřídka kdy klade odpor. Vyznačuje se spíše kooperací.
- **Neurotický typ:** Poháněn vlastním intrapsychickým konfliktem, který si ve většině případů neuvědomuje. Je charakteristický úzkostí a výskytem obranných mechanismů, které se v zátěžové situaci ještě zvýrazní.

- **Defektně socializovaný typ:** Označován také jako psychopatický typ nebo typ s asociální poruchou osobnosti. Není schopen regulovat vlastní emoce a chování, postrádá inhibiční mechanismy zabraňující nežádoucímu chování. V jeho chování se často vyskytuje nadměrné lhaní, oploštělá emocionalita a agresivita. Jeho vidění světa je v podstatě dvojdimenzionální – jedinci silní vs. slabí.
- **Mentálně nedostačivý typ:** Jedinec se sníženou inteligencí. Dopouští se spíše násilných činů, případně činů se sexuální atakou často na inadekvátních objektech. Jeho čin není nikterak důkladně promyšlený, naopak bychom mohli říci spíše až primitivní. V případě, že způsob trestné činnosti byl více než důmyslný, zvažujeme přítomnost spolupachatele.
- **Deviantně socializovaný typ:** Jedinec nemá obtíže v osvojování si norem, ovšem jedná se o normy kulturně podmíněné prostředím, kde jedinec vyrůstá. Akceptuje delikventní normy jeho subkultury, které jsou ale v rozporu s normami společnosti.
- **Typ s masivní psychickou poruchou:** Označován zároveň jako typ psychotický, který za svůj čin často nebývá trestně odpovědný. Motivace je často nejasná až bizarní. Delikty jsou nejčastěji násilné povahy, a to převážně se zaměřením na své blízké okolí. Známkou duševní poruchy není sama agrese, která je často velmi brutální, avšak doprovázené potěšením a míra vzrušení.

L. Čírtková (2013) hovoří o situacích, které předcházely spáchání trestné činnosti jako o životní tísní, která pramení z náročných a stresujících okolností. Stresující události však potkávají většinu lidí a záleží jenom na nich samotných, jak se se vzniklou situací vypořádají. Autorka z těchto situací či událostí uvádí například ztrátu zaměstnání, finanční tíseň, zklamání v lásce aj. Takové důvody ovšem pro objasnění chladnokrevného zabíjení nestačí a zvažují se i osobnostní charakteristiky. Z nich se pak můžeme nejčastěji setkat s **narcistickou poruchou s agresivními a impulzivními tendencemi, s problémy s vlastní identitou** či se **sníženou sebekontrolou**.

Vztahem mezi zločinností a osobnostními vlastnostmi se zabývali také autoři S. E. Jones, J. D. Miller a D. R. Lynam (2011). Podle názoru těchto autorů se u pachatelů trestné činnosti setkáváme nejčastěji s osobností vyznačující se **antisociálním způsobem chování**. Osobnost jedince je ovšem relativně stálá, na základě čehož se autoři domnívají, že i sklon k antisociálnímu jednání je v osobnosti jedince stabilní. Na druhé straně se ale i některé osobnostní charakteristiky v průběhu vývoje a možných změn mohou měnit. Nejvíce se v souvislosti s tím zmiňuje svědomitost a emoční stabilita. Otázkou tedy zůstává, proč

někteří jedinci na stresující a frustrující situace reagují vnějšími projevy (dávají najevo svůj hněv, zklamání) a jiní se naopak uzavírají raději do sebe (úzkost, výčitky aj.). Autoři vycházejí z osobnostního nastavení jedince a zkoumají antisociální chování ve vztahu s osobnostním modelem Big Five. Jak pro antisociální chování, tak pro agresivní projevy¹³ nacházejí pozitivní korelaci spolu s neuroticismem¹⁴. U extravertů a otevřenosti vůči změně vychází negativní závislost (i když jen malá) pouze spolu s agresí, nikoliv již ale s antisociálním chováním. Dle těchto autorů antisociální chování i agrese pramení zřejmě z vyšší míry duševní lability, nevyrovnanosti a náchylnosti k psychickému vyčerpání. Obdobnou otázkou se zabývala značná část výzkumů (Bettencourt et al., 2006; Laak et al., 2003), jejichž výsledky ukázaly (stejně jako u výše zmíněného) vyšší skóre neuroticismu u vězněných pachatelů trestné činnosti, zatímco u vězněných psychopatů navíc našli v porovnání s běžnou populací a v porovnání s vězni „nepsychopaty“ nižší skóre u svědomitosti, přívětivosti a otevřenosti vůči nové zkušenosti (Laak et al., 2003).

I. Čermák (1998) v rámci reaktivního jednání hovoří o celkem třech typech osobnosti pachatele. Prvým je **emocionálně reaktivní typ násilníka**. Jedinci tohoto typu stačí podnět poměrně slabé intenzity, aby se jeho reakce přeměnila na impulzivnost, vznětlivost a výbušnost. Agresivní jednání není cílem k dosažení určité potřeby. Emocionálně reaktivní typ je spíše natolik emocionálně labilní, že se nechá snadno vyprovokovat, a to i velice slabými podněty. Výsledkem jeho počínání je nejčastěji právě následná inadekvátní reakce. Takový jedinec ztrácí kontrolu nad svým vlastním počínáním a často se vyznačuje netrpělivostí, nesnášenlivostí, nastražeností a připraveností k útoku. Někteří z těchto jedinců mohou mít velmi nízký práh tolerance k frustraci, kdy v jejich případě stačí být i jen nepatrný pocit nepohody a již se cítí být pod stresem, špatně reagují na kritiku a jejich emoce jsou doprovázeny obavami z vlastního selhání. Ukazuje se, že u pachatelů trestné činnosti zapadajících do této kategorie se nejčastěji objevuje velice nízká schopnost inhibice agrese spolu s antisociálními tendencemi chování. Reaktivní typ násilníka si zároveň mnohem snáze a rychleji vybaví myšlenky na možné projevy agrese, než je tomu u ostatních lidí.

O druhém typu hovoří I. Čermák (1998) jako o **instrumentálním typu násilníka**. Agresivní projevy a inadekvátní chování uplatňuje tento typ násilníka tehdy, chce-li dosáhnout

---

¹³ Antisociálním chováním mají autoři na mysli protispolečenské chování, kdy dochází k protiprávnímu jednání. V této práci mají autoři nejčastěji na mysli krádeže, stalking a šikanu. Antisociální chování je v tomto pojetí tedy již nějaký spáchaný delikt. Mezi agresivní projevy řadí nejčastěji impulzivitu a sklony k nepřátelskému jednání.

¹⁴ Obě složky chování byly porovnány dohromady. Antisociální chování a agresivní projevy versus míra neurotismu.

určitého cíle. Do této kategorie můžeme například zařadit tyrana, který si ve skupině vybere oběť a šikanuje ji. Chování tyrana působí sebejistě, bez jakýchkoliv náznaků pocitů úzkosti či méněcennosti. Zda si tyran šikanováním kompenzuje vlastní strach a obavy není vůbec jisté. Je ovšem více než zřejmé, že při šikanování dává najevo jen minimální emoce a ovládá jej touha mít převahu nad druhými. Podobné chování je možné spatřovat u antisociálních osobností se značnými agresivními projevy. Antisociální jedinec někdy sám vyvolává záměrně agresivní střety, aby sám sebe ujistil, že je silný a mocný a není ovládán žádným soucitem či něhou. V podstatě je ale chycen do jakéhosi bludného kruhu, kdy vlastními iracionálními projevy vytváří hostilní chování svého okolí, na které má následně potřebu reagovat agresivně.

Posledním typem je dle I. Čermáka (1998) **násilník nadměrně kontrolující své agresivní impulzy**. Takový jedinec je často svým okolím vnímán jako slušný, klidný a s dobrým vychováním. Problém může být v tom, že on sám je velice silně puzen k agresi či vybití dlouhodobě potlačované frustrace, kterou sám v sobě dlouhou dobu skrývá a kontroluje. Sílící zášť a vztek nakonec způsobí, že se jeho naakumulovaná zloba uvolní a on spáchá čin, který by si málokdo z jeho okolí dokázal vůbec představit. Po vybití dlouhodobě potlačované frustrace se často následně vrací zpět ke svým pasivním způsobům chování.

F. P. Gatling (1950) zkoumal odlišnosti v reaktivitě u delikventních a nedelikventních jedinců. Jeho studie se zaměřila na srovnání reakcí na frustraci ve chvílích, kdy jedinec pracuje¹⁵ sám individuálně a kdy naopak ve skupině. Zkoumání byli delikventní jedinci v porovnání s kontrolní skupinou. Výsledky ukázaly, že delikventní jedinci v převážné většině reagovali obdobně jak při individuální práci, tak při práci skupinové. Typ reakce byl nejčastěji extrapunitivní (Gatling, 1950), tedy na jedné straně odmítání zodpovědnosti za vlastní selhání, na straně druhé obviňování a výčitky směřované na okolí či jinou osobu (Rosenzweig, 1976). Dle autora tedy delikventní jedinci reagují na frustraci obdobně, a to ať už jsou sami, nebo pracují ve skupině.

U kontrolní skupiny, která pracovala pohromadě, se naopak prokázalo, že jejich reakce byly převážně charakteru intropunitivního (Gatling, 1950), tedy že způsobený nezdar a kritika byla zacílena na jejich vlastní osobu (Rosenzweig, 1976). Autor předkládá názor, že jedinci z kontrolní skupiny reagovali více intropunitivně z toho důvodu, že jejich reakce nejsou ještě natolik vykrytalizovány¹⁶, že si teprve utvářejí poznání, kdy a za jaké situace je kdo vinen. U delikventních jedinců se naopak domnívá, že jejich extrapunitivní zaměření pramení

---

¹⁵ Úkolem bylo složit puzzle, kdy práce s ním jim byla v průběhu vykonávané činnosti postupně ztěžována.

¹⁶ Respondenty jak z kontrolní, tak z delikventní skupiny byly děti.

z dlouhodobě působící zátěžové situace ještě před započítáním výzkumu, a proto jsou jejich reakce více orientovány na agresi a na zášť (Gatling, 1950).

Typologií osobnosti ženy jako pachatelky se zabývali již na konci 19. století C. Lombroso a G. Ferrero et al. (2004), kteří byli názoru, jak je zmíněno již výše, že trestná činnost žen je dána především jejich slabší tělesnou konstitucí a sníženou úrovní myšlenkových procesů. Na základě svých poznatků ženy jako pachatelky rozlišili do následujících kategorií – „prostitutky“, „potratářky“, „vražedkyně dětí“ a „spoluvinice znásilnění“. Za pokrokovější typologii pachatelek lze považovat koncepci původně pocházející od K. Daly a k nalezení v publikaci *„Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti“*, která rozlišuje ženy páchající trestné činy do následujících kategorií (Blatníková, Netík & Diblíková, 2007):

- „ženy na ulici“ (street women) – jedná se o ženy, které byly již dříve sexuálně zneužívány, živily se prostitucí, nebo u nich byly zaznamenány útoky z domova;
- „zraněné a zraňující ženy“ (harmed and harming women) – v anamnéze se vyskytuje zneužití nebo týrání v dětském věku, drogová závislost a pravděpodobnost násilnických sklonů při intoxikaci;
- „bité ženy“ (battered women) – ženy v partnerském vztahu s násilným mužem, jehož násilí vyvolalo násilnou reakci ženy;
- „v drogách angažované ženy“ – uživatelky a dealerky ve spojení s blízkými lidmi nebo členy rodiny.

Š. Blatníková, K. Netík a S. Diblíková (2007) na základě svého výzkumu uvádějí, že ženy pachatelky, které se dopustily závažné trestné činnosti,¹⁷ dosahují vyšších hodnot IQ a ve srovnání s normou bývají více podezřívavé, nedůvěřivé a emocionálně chudší. Z hlediska interpersonálních vztahů inklinují k egocentrickému chování s tendencí k manipulaci, vztahy navazují spíše povrchního rázu a bez citové angažovanosti. Náhled na sebe samou bývá opřen o pocity nedostačivosti, nízké sebedůvěry a sebeúcty.

3.3.1 Osobnost pachatele z pohledu psychopatologie

Psychopatologie se zabývá duševními poruchami a jejich příčinami a projevy (Hartl & Hartlová, 2009). Psychopatologie osobnosti není nic zcela výjimečného ani u pachatelů trestné činnosti, a proto je jí v této podkapitole věnován také prostor, a to především ve spojitosti s reaktivitou a frustrací. Výběr jednotlivých poruch je vybírán především z hlediska významnosti a četnosti výskytu ve forenzní oblasti, která se v rámci své

---

¹⁷ Jako závažný trestný čin považovali autoři takový čin, kdy byla pachatelka odsouzena k nepodmíněnému trestu odnětí svobody delšímu než pět let.

působnosti s psychopatologií také setkává. Níže jsou tedy popsány především ty poruchy, které jsou u pachatelů trestné činnosti spatřovány a které lze se zmiňovanou frustrací propojit. Následnost po sobě jdoucích poruch je řazena podle MKN-10 (ÚZIS, 2015).

Organické poruchy, spadající pod oblast psychopatologie osobnosti, se za běžných situací vyznačují afektivní labilitou, ulpínavostí myšlení a chování, respektive omezenou schopností zaměřit pozornost na jiné objekty, neschopností plánovat, poruchou paměti, nejistotou a bezradností. Příčinou organických poruch bývají problémy spojené s postižením centrálního nervového systému. Ve chvíli, kdy se takový jedinec dostane navíc do zátěžové situace, může mnohem snáze selhávat. U záchvatových onemocnění mozku, jako je například epilepsie, dochází ke sklonům egocentričnosti a tendencím ke zlobným a agresivním reakcím.

Z hlediska forenzní oblasti jsou významné i **psychózy schizofrenního typu a schizoafektivní poruchy**. Většina psychotiků se v rámci páchaní trestné činnosti nejčastěji zaměřuje na své blízké okolí, nikoliv na osoby cizí (Netík et al., 1997). Kromě blízkého vztahu k napadeným osobám se hovoří také o nejasné motivaci, drastickém provedení, impulzivité a nezájmu o zastření spáchání trestného činu (Študent & Žukov, 2001).

S neadekvátní reakcí, výbuchy vzteku a agresivitou směřovanou na okolí je možné se setkat dále také u **patické opilosti**, což je reakce na alkohol, která začíná ihned po vypití poměrně malého množství alkoholu, jež by u většiny lidí intoxikaci ani nezpůsobilo. Dochází ke kvalitativní poruše vědomí, myšlení (nejčastěji paranoidně perzekuční bludy), vnímání (zrakové a sluchové halucinace), či emocí (Popov, 2001).

Do této kategorie je zařazen také tzv. **patický afekt**, který se vyznačuje svou výraznou intenzitou, bizarním chováním a poruchou vědomí, kdy nastolené chování končí vyčerpáním a spánkem. Své chování v rámci patického afektu si jedinec vůbec nepamatuje, což je jeden z hlavních důvodů, proč je z případného spáchaného trestného činu vyviněn. Se zbrklým, zkratkovitým až nekoordinovaným chováním se setkáváme i u jinak zcela běžně zdravých jedinců. Rozdíl je u nich především takový, že jejich reakce je bez přítomnosti poruchy vědomí. Například jedinec, který se dostane do náhlé tíživé situace (třeba v rámci dopravní nehody) a v rámci paniky a nečekané události neposkytne první pomoc (Netík et al., 1997). S dlouhodobě působící psychickou a frustrující zátěží jako primárním zdrojem vzniku potíží se nejčastěji v rámci psychopatologie hovoří o **neurotických poruchách**. Důležité je ovšem zmínit, že ač přes občasnou bizarnost chování neurotik sociální normy v běžném životě

vůbec nemusí porušovat. Na druhé straně ovšem, spáchá-li neurotik například trestný čin vraždy, nejčastěji se v takovém případě jedná o usmrcení druhého partnera v důsledku dlouhodobé krize, ohrožování důležitých hodnot či jako následek vyčerpávající vzájemné hádky (Netík et al., 1997). Nároky a požadavky mají pro neurotika klíčový význam, a proto se je snaží urputně prosazovat. Výsledkem takového intenzivního vynakládání úsilí do prosazování svých nároků může být frustrace či dokonce hněv a zuřivost. Neurotik své nároky, které jsou ovšem výsledkem jeho subjektivního vnímání, chápe jako správné a opodstatněné. Ve chvíli, kdy tyto nároky nejsou vyplněny, vnímá to jako nespravedlivé a neoprávněné. Někdy se uvádí, že na každou frustraci reagujeme hněvem, respektive že na každou frustraci navazuje hostilita. Takové tvrzení ovšem není zcela správné. Je až s podivem, jaké množství frustrace jsou někteří jedinci schopni unést, aniž by zareagovali hostilním chováním. Hostilita je patrná spíše v situacích, kdy je působící frustrace hodnocena jako nespravedlivá. Frustrace se objevuje ve chvílích, kdy zažíváme rozhořčení a způsobené neštěstí se jeví o mnoho markantnější, než ve skutečnosti je. Pokud neurotik pocítí, že byl druhou osobou zneužit, více než jiní tíhne k hodnocení druhé osoby jako kruté či opovržením hodné (Jedlička, 2004).

Z hlediska reaktivity a frustrace je třeba zmínit také **disociální poruchu osobnosti**. Pokud je takovému jedinci znemožněno dosažení vlastních cílů, nejčastěji se u něho setkáváme s reakcí zaměřenou na obviňování společnosti, kdy vlastní selhání přičítá vnějšímu okolí a nikoli sobě. Takový jedinec opakovaně páchá trestnou činnost a věří, že tentokrát již nebude dopaden. Činí mu značné obtíže dodržovat zákony a normy společnosti, přičemž bychom mohli dokonce říci, že se je snaží ignorovat, až proti nim snad i bojovat. Tolerance k frustraci je u osob s disociální poruchou osobnosti značně mizivá a doprovázená afektivní dráždivostí a agresivitou. Tito jedinci nemívají pocity viny a city druhých lidí jim bývají spíše lhostejné (Pavlovský, 2001).

Agresivní a hostilní reaktivitu je možné spatřovat také u některých **sexuálních deviací**. Například pro sadistu je velice významná dominance, poslušnost a disciplína objektu a naprosté podřízení si oběti. Výjimkou není ani tělesné či psychické trýznění. O něco závažnější je agresivní sadismus. Pohlavní styk není primárním cílem. Tím je samotné podrobení si oběti a její fyzické trýznění. Agresivní sadista brutálním způsobem útočí na svou oběť, snaží se ji zcela znehybnit a zmařit jakoukoliv snahu o komunikaci. Oběť může být i mučena, případně usmrcena. Agresivní sadismus se nejčastěji vyskytuje u sériových sexuálních vrahů. Patologická sexuální agresivita se typicky projevuje loveckým chováním muže, který atakuje neznámé ženy nejprve se snahou je osahávat

a někdy se snahou o znásilnění. U patologického sexuálního agresora se nejčastěji hovoří o mužích s psychopatickou osobností s lehkým mentálním defektem. Tito nemají svůj vlastní funkční partnerský vztah, či dokonce nemají žádný partnerský vztah, a tak se jej snaží realizovat u cizích žen prostřednictvím jejich napadání a jejich naprostým ovládnutím (Zvěřina, 2001).

Za zmínku stojí dále jistě také trestná činnost **pachatelů s intelektovým deficitem**. Jejich delikty bývají primitivnějšího provedení a jsou snadněji a rychleji odhaleny. Vzhledem k tomu, že jsou takovíto jedinci velmi sugestibilní, nechají se snadno druhými lidmi k trestné činnosti přesvědčit. Zároveň se uvádí, že dokáží být značně brutální a výběr jejich objektu je inadekvátní povahy (Netík et al., 1997).

3.3.2 Motivace pachatele k páčání trestné činnosti

V mnoha ohledech je znalost motivace vedoucí k určitému chování přinejmenším výhodou. Pokud známe příčiny a motivy, které druhého vedly k určitému chování, v tomto případě k páčání trestné činnosti, mnohem lépe dokážeme pochopit jeho osobnost a snadněji se nám s takovým člověkem následně pracuje. Pro porozumění, co daného pachatele vedlo k trestnému činu, může být nápomocna také znalost sociokulturních aspektů. Ve chvíli, kdy psycholog zná pohlaví, věk, prostředí, ve kterém pachatel vyrůstal, případně dílčí postoje a hodnoty, které jeho rodina zastávala, může snáze pochopit a určit, jaké motivy ho ke spáchání činu vedly (Gillernová & Boukalová, 2006).

V obecné rovině lze motivaci definovat jako hybnou sílu, která aktivizuje lidské chování a určuje sílu a intenzitu projevu. Dále se rozlišují termíny pohnutka a motiv, jež jsou primárním vnitřním zdrojem motivace. Jsou jakýmsi podnětem k činnosti, jež vede k uspokojení potřeb (Hartl & Hartlová, 2009). Vnější zdroj motivace je incentiva neboli pobídka (Janoušek & Slaměník, 2008), která vyvolává či zesiluje již existující motivaci (Hartl & Hartlová, 2009).

Vymezení motivace pachatele k páčání trestné činnosti není pro psychologa vůbec lehký úkol. Jednotná teorie motivace, kterou by forenzní psychologie využívala, není zatím k dispozici. Psycholog tedy může spíše spoléhat na své zkušenosti a úsudky korespondující s druhem spáchaného trestu, místem trestného činu, případně typu použitých nástrojů¹⁸ (Gillernová & Boukalová, 2006). Základní otázkou tedy je, proč jedinec použil právě tento

---

¹⁸ Na tomto místě bych ráda upřesnila, že za nástroj trestné činnosti zde není považována pouze zbraň, nýbrž tímto nástrojem může být v konečném důsledku i osobní automobil při únosu, psychický nátlak při vydírání apod.

společností zavrhaný způsob vypořádání se s problémem? Na zmíněnou otázku psychologie často hledá odpovědi v socializaci, ontogenezi a v individuálních charakteristikách pachatele (Kořa, 2004).

Určení motivace k páčání trestné činnosti je podle J. E. Douglase et al. (1986) nelehký úkol, a to vzhledem k potřebě ponořit se do myšlenek a možného způsobu chování pachatele. Říkají, že o něco snadněji se určuje motivace u takových zločinů, které byly jistým způsobem organizované a měly svůj plán. Na druhé straně tvrdí, že u činů, které byly nápadné svou výraznou logickou nesoudružností, je možné uvažovat o činech páchaných lidmi s duševní nemocí. V každém případě jejich základní postup při určování motivace spočíval ve vymezení a studování behaviorálních aspektů pachatele – vymezení typologie pachatele, způsob spáchání trestného činu, místo, čas, orientace a dobrá znalost okolí pachatelem a v neposlední řadě samotné umístění oběti.

Níže jsou uvedeny dva významní autoři, kteří se problematikou motivace k páčání trestné činnosti zabývali. Zatímco první autor, M. Moore, klasifikuje spíše teorie možných aspektů delikventního chování, autor druhý, L. B. Schlesinger, uvádí konkrétní motivy vedoucí k trestné činnosti.

M. Moore (2011) rozlišuje celkem pět teorií, které se snaží systematickým způsobem pochopit a popsat kriminální chování.

- **Teorie učení:** Chování je naučené prostřednictvím modelování a sociálního přesvědčování. Delikventi své chování odpozorovali nejčastěji od svých rodičů a vrstevníků a v rámci procesu posilování si jej sami v sobě utvrdili a přijali.
- **Teorie intelektu:** Na zjišťování souvislostí mezi IQ a trestnou činností se již zaměřilo větší množství výzkumů, které ukazují, že s jedinci s nižším IQ je ve školách často ze strany jak učitelů, tak vrstevníků mnohem hůře zacházeno. Jejich limity je následně omezují při dosahování úspěchů ve škole, hledání přátelských vztahů mezi vrstevníky či v hledání zaměstnání. Tyto bezvýchodné limity mohou u jedince v konečném důsledku vést právě až k páčání trestné činnosti¹⁹.
- **Teorie poruch osobnosti:** Osobnost se vyvíjí postupně a v průběhu vývoje je mnoho důležitých vývojových fází. Intrapsychické problémy pramenící z konfliktu mezi id, egem či superegem mohou vyvolat obranné mechanismy, jež se snaží tuto skutečnost zastřít.

---

¹⁹ Tento fakt je nicméně diskutabilní z toho úhlu pohledu, do jaké míry se jedná skutečně o páčání trestné činnosti působením nižšího intelektu a do jaké míry působením dlouhodobé frustrace.

- **Teorie psychopatologie:** Popisuje chování jako atypické, vyvolané osobnostními problémy a překračující hranice sociální normy. Do této oblasti zapadají především psychiatrické poruchy.
- **Vývojová teorie:** Zahrnuje především kognitivní vývoj a rozumové schopnosti získané z dětství. Podle této teorie se delikventní chování a myšlení vyvíjí v průběhu času a rizikové faktory a situace mohou mít za následek trvalé sklony k páčání trestné činnosti.

L. B. Schlesinger (2004) vytvořil alternativní přístup motivačních podnětů, jež vedou k páčání trestné činnosti. Tento přístup se skládá celkem z pěti druhů motivačních podnětů, kdy autor uvádí, že při posuzování motivační dynamiky je nutné si uvědomit, zda chování pramení ze stimulačních vlivů nebo psychogenních vlastností.

- **Environmentálně stimulované trestné činy:** Jedinec páčající trestný čin stimulovaný prostředím nemusí být ve většině případů ani psychotický, ani jeho osobnost nemusí být nikterak narušena. Často se může jednat o činy páchané ve skupině, kde pod tenzí davu jedinci ztrácejí pocit vlastní odpovědnosti. Zkoumání osobností nacistických vůdců například neukázalo žádné významné známky psychopatologie, ale naopak se uvádí, že jejich jednání bylo značným způsobem ovlivněno sociálními, environmentálními a skupinovými vlivy (často také podporované náboženskými doktrínami).
- **Sociálně stimulované trestné činy:** Do této kategorie zapadají trestné činy vyvolané stresující událostí, kdy daný jedinec často netrpí žádnou osobnostní poruchou. Jedná se často o spontánní akt vyplývající z vnějšího či vnitřního stresového podnětu.
- **Impulzivita pachatele:** Jedinec nedokáže vnímat svůj život v celé jeho perspektivě, nýbrž se zaměřuje na aktuální momenty. Pokud se dostane do tenze, okamžitě ji potřebují vybit, nedokáže usměrňovat svoje emoce a jeho činy jsou nepředvídatelné. Trestné činy jsou často nestrukturované bez známky jakéhokoliv předchozího plánování. Osobnostně je spíše pasivnější, ovšem s neadekvátní tendencí reagovat přehnaným způsobem na vyvolané podmínky životního prostředí. Jeho pocity jsou často provázány hněvem, pocity nepřátelství a nespecifikovatelnou potřebou po pomstě.
- **Katathymně stimulované trestné činy:** L. B. Schlesinger (2004) katathymii nevnímá jako klinickou diagnózu, ale jako psychodynamický proces s akutní a chronickou formou. Akutní katathymie se od situačních trestných činů (často

způsobených zlostí, žárlivostí aj.) liší. V katathymní trestné činnosti jsou emoce pachatele mnohem hlubší, často pramenící z nedostatku či neschopnosti sexuálního kontaktu, který končí až násilným výbuchem, který není plánovaný. U chronické katathymie je možné rozlišit fázi inkubace, fázi trestné činnosti a fázi úlevy. V období inkubace si pachatel vybírá svou oběť (může trvat několik dnů, ale klidně až rok) a stává se jí posedlý. Vnitřní konflikt se začíná postupně stupňovat a jediným řešením je použití násilí. U bývalých intimních vztahů se může objevovat také tzv. chronická katathymní vražda. Právě po této zmiňované sexuální trestné činnosti nastává pocit uvolnění.

- **Kompulzivní trestné činy:** Trestné činy kompulzivního charakteru bývají vnitřního psychogenního původu. Spáchat trestný čin je pro jedince tohoto typu velice nutková a silná potřeba, která má podobu rituálu, který má tendenci se opakovat. Není náhodou, že právě kompulzivní trestné činy spatřujeme nejčastěji u sériových vrahů. Primární motivací je sexuální akt, který je na rozdíl od katathymní trestné činnosti spojen s potřebnou dávkou agrese, a právě ta je zdrojem vzrušení.

Tematika frustrace v souvislosti s reaktivitou je sama o sobě poměrně složitá a obsírná, zvláště pak je-li dávana do souvislosti s trestnou činností rozdělenou navíc na kriminalitu páchanou muži a kriminalitu páchanou ženami. Spadají sem jak otázky osobnostního rázu, respektive osobnostní profily osob páchajících trestnou činností, tak motivace a příčiny či aktuální situace a sociální zázemí, v níž pachatel/ka pobýval/a, přičemž bohužel ne vždy je možné všechny tyto aspekty dodatečně zjistit a následně s nimi pracovat. V další části práce, tedy části empirické, bude problematika reaktivity a tolerance k frustraci dále rozebírána, ovšem již z pohledu stanovení hypotéz a jejich statistického vyhodnocení.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

Následující část rigorózní práce je zacílena na vlastní šetření, jehož výzkumný vzorek tvořily ženy pachatelky odsouzené k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Klíčovou a zkoumanou oblastí byly způsoby chování a reagování ve chvílích, kdy se zkoumaná osoba vyskytne v zátěžové situaci, která může být v danou chvíli až frustrující.

Empirická část navazuje na teoretická východiska předchozích kapitol, především tedy na problematiku frustrace a reaktivity. Vzhledem k zachování návaznosti teoretické a empirické části byl k samotnému výzkumnému šetření využit již zmiňovaný PFT dotazník, respektive Rosenzweigův obrázkový frustrační test, který se otázkou reaktivity a projevů chování následkem frustrace zabývá.

4. CÍL VÝZKUMU

Rigorózní práce navazuje na práci diplomovou (Okrouhlická, 2015), přičemž klíčovou problematikou obou prací bylo posouzení způsobů reagování a projevů chování ve chvílích, které narušují každodenní fungování jedince a mohou být subjektivně vnímány jako více či méně frustrující. Zatímco výzkumný vzorek diplomové práce byl zaměřen na pachatele (muže) trestné činnosti, výzkumný vzorek rigorózní práce je zacílen na pachatelky (ženy) trestné činnosti.

Vzhledem k využití PFT metodě byly výzkumné otázky orientovány nejenom na frekvenci výskytu extragresivních, imagresivních a intragresivních reakcí u žen pachatelek, ale také na četnost výskytu těchto reakcí ve srovnání s mužskou populací. Mužskou populací se zde myslí pachatelé trestné činnosti, jejichž data byla součástí výzkumu v rámci diplomové práce.

Dalším cílem bylo zmapování trestných činů, rozdělených na trestné činy s použitím násilí a trestné činy bez použití násilí, a jejich případnou korelaci s určitými způsoby chování v reakci na více či méně frustrující situaci.

5. VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Hlavní zájem výzkumného šetření byl orientován na zjišťování četnosti jednotlivých směrů reakcí podle S. Rosenzweiga (extragresivní, imagresivní, intragresivní) ve frustrujících situacích.

1. Nejprve jsem si kladla otázku, zda je některý z výše popsaných směrů reakcí rozdílně frekventovaný u žen a u mužů a zároveň jsem se zaměřovala na porovnání forenzní a obecné populace (obecnou populací jsou myšleny dostupné normy PFT metody).

Zajímalo mne, zda budou rozdíly v četnosti výskytu jednotlivých směrů reakcí odlišné mezi muži a ženami jak u forenzní, tak u obecné populace. U žen forenzní i obecné populace by se dalo očekávat, že na rozdíl od mužů forenzní i obecné populace budou ženy častěji vyjadřovat reakce typu imagresivních a intragresivních projevů, respektive že jejich projevy budou na rozdíl od mužů více orientovány na jejich vlastní osobu, nebo že se budou ve větší míře pokoušet nalézt vhodný způsob řešení nastalé situace. Naopak u mužů forenzní i obecné populace by se na rozdíl od žen forenzní i obecné populace dal očekávat frekventovanější výskyt extragresivních reakcí, tedy zacílení projevů vlastního chování na vnější okolí. Avšak nemusí tomu tak nutně být, a proto si kladu otázku zaměřenou především na rozdíl výskytu četností u jednotlivých směrů reakcí v porovnání s dílčími cílovými skupinami.

2. V další fázi jsem si kladla otázku, zda se u pachatele trestné činnosti objevuje více než u pachatelů trestné činnosti zdůrazňování převládání překážky (obstacle-dominance), anebo zdůrazňování potřeby řešení situace (need-persistence).

Zajímalo mě, zda ženy pachatelky více než muži pachatelé inklinují ke stěžování si na nastalou situaci, aniž by se situací cokoliv dělaly, nebo zda je tomu přesně naopak, tedy že se častěji snaží nalézt způsob řešení, jak se z nastalé situace vymanit.

- Na jedné straně výzkumy dokládají, že z hlediska běžné či životní (mimopracovní) zátěže muži s rostoucím pocitem nepohody či frustrujících situací mají větší tendenci na rozdíl od žen odklánět se od řešení problémů. Ženy tedy sice nemají tendenci k úniku od problému v takové míře jako muži, ale naopak inklinují spíše k sociální izolaci či sebeobviňování (Paulík, 2011).
- Na straně druhé J. T. Ptacek, R. E. Smith a J. Zanas (1992) tvrdí, že muži jsou ti, kteří jsou orientováni na řešení problému a ženy mají spíše tendenci věnovat

se řešení problému v menší intenzitě a raději vyhledávají pro nastalou situaci sociální oporu.

- Zároveň ve společnosti existuje všeobecně proklamovaný laický názor, že ženy mají větší tendenci inklinovat ke stěžování si, ke zdůrazňování existence frustrující překážky, či slovy transakční analýzy tvořit tzv. „rodičovské spolky“.

Vzhledem k rozporuplnému názoru ve výzkumech a existenci mínění laické veřejnosti, výše nastíněnou výzkumnou otázku definuji do dvou protichůdných hypotéz, abych na vlastním vzorku forenzní populace a vzorku obecné populace (porovnání s normou PFT metody) stanovila, která z uváděných hypotéz je pravděpodobnější.

Jednotlivé trestné činy jsou v rigorózní práci rozčleněny na trestné činy bez použití násilí a trestné činy s použitím násilí, a právě z toho důvodu si kladu následující otázku.

3. Je relevantní domnívat se, že ženy pachatelky, které se dopustily trestného činu s použitím násilí, budou v menší míře ve výsledcích PFT protokolu vykazovat tendence k extragresivním reakcím, a to na rozdíl od pachatelek trestné činnosti bez použití násilí?

Mohou být ženy, které spáchaly násilný trestný čin ve skutečnosti ženami submisivními, které byly například dlouhodobě týrány, a až následkem dlouho trvající frustrace tzv. „vybouchly“ a spáchaly trestný čin v podobě vraždy či jiného násilného charakteru? Poslední otázka je čistě hypotetická a není obsahem samotného výzkumného šetření, zabývám se jí spíše z toho důvodu, abych objasnila motivaci vedoucí k názoru, že u pachatelek trestné činnosti s použitím násilí by se extragresivní reakce nemusely objevovat tak často, jak by se možná dalo původně očekávat. Š. Blatníková, K. Netík a S. Diblíková, (2007) dokládají, že ženy pachatelky, které se dopustí trestného činu s použitím násilí, konkrétně trestného činu vraždy, páchají svou trestnou činnost nejčastěji ve svém rodinném okruhu, nejčastěji především na svých partnerech a dětech. Zajímavé je zároveň tvrzení, že ženy vražedkyně za sebou mívají jen zřídka kdy kriminální minulost, a to právě především v oblasti násilných trestných činů (Heretik, 1999). A. Heretik (1999) na základě vlastního provedeného výzkumu tvrdí, že ve většině případů ženy vražedkyně jednaly v silném afektu hněvu, nejednalo se tedy příliš často o úmysl či plán. V porovnání s muži tyto ženy vykazovaly podstatně nižší míru agresivity, naopak se u nich objevovala zvýšená tendence k pasivitě a v souvislosti s ní zvýšená tendence k vyšší ovlivnitelnosti. Zároveň vražedné ataky ze strany žen vůči svým partnerům bývají často následkem

vzájemných sporů či následkem trýznění ženy ze strany svého druha (Blatníková, Netík & Diblíková, 2007).

Všechny výše zmíněné výzkumné otázky formuluji do hypotéz a jejich statistické zpracování prezentuji v následujících kapitolách.

6. FORMULACE DÍLČÍCH PRACOVNÍCH HYPOTÉZ

Vzhledem k tematice celé práce, která je orientována na projevy a způsoby reakcí ve chvílích, kdy se daná osoba dostane do zátěžové situace, je i část empirická, tedy stanovení hypotéz, pojata stejným způsobem. Klíčovou výzkumnou oblastí jsou projevy pachatele trestného činu v situacích, které jsou více či méně zatěžující. Zmíněné reakce jsou zároveň porovnávány s výsledky u pachatelů trestné činnosti, které byly sesbírány pro účely diplomové práce, a zároveň s daty obecné populace.

Hypotéza 1.: Existuje signifikantní rozdíl v extragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně vyšší u mužů na rozdíl od žen.

Termíny extragresivní, intragresivní a imagresivní pocházejí z definice od S. Rosenzweiga (1945), jejichž detailnější popis je uveden v teoretické části práce, především v podkapitole *2.4.1 Rosenzweigův obrázkový frustrační test*.

Extragresivní reakcí je z hlediska stanovení hypotézy myšlen sklon jedince k obviňování, výčtkám a nepřátelství orientovanému vůči druhým osobám (E), zdůrazňování přítomnosti frustrující situace (E'), či očekávání, že s řešením frustrující situace přijde někdo jiný (e) (Rosenzweig, 1976).

Hypotéza 2.: Existuje signifikantní rozdíl v imagresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně vyšší u mužů na rozdíl od žen.

Imagresivní reakcí je z hlediska stanovení hypotézy myšlena tendence frustrující překážku minimalizovat, téměř jako kdyby ani neexistovala (M'), situaci si vysvětlovat tak, že dané okolnosti nastat musely a nikdo nenese vinu (M), anebo vyjadřování naděje, že se situace časem či okolnostmi vyřeší sama (m) (Rosenzweig, 1976).

Hypotéza 3.: Existuje signifikantní rozdíl v intragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně vyšší u mužů na rozdíl od žen.

V rámci hypotézy zaměřené na intragresivní reakci jsou míněny takové projevy chování, kdy respondent situaci nevnímá jako frustrující, naopak někdy jako prospěšnou (I'), zaměřuje kritiku na vlastní osobu (I), nebo zažívá pocity viny či se snaží o vyřešení situace (i) (Rosenzweig, 1976).

Hypotéza 4.: Pachatelky trestné činnosti zdůrazňují převládání překážky (obstacle-dominance) více než pachatelé trestné činnosti.

Reakce obstacle-dominance znamená, že respondent zvýrazňuje překážku, která mu je stavěna do cesty, aniž by se pokoušel jakýmkoliv způsobem hájit či hledat řešení (Rosenzweig, 1976).

Hypotéza 5.: Pachatelky trestné činnosti zdůrazňují potřebu řešení situace (need-persistence) více než pachatelé trestné činnosti.

Reakce need-persistence říká, že se respondent bez ohledu na překážky zaměřuje na cíl a snaží se nastalou situaci vyřešit (Rosenzweig, 1976).

Hypotéza 6.: Pachatelky trestné činnosti bez použití násilí častěji využívají extragresivní reakce než pachatelky trestné činnosti s použitím násilí.

Jak bylo popsáno již u hypotézy č. 1, extragresivní reakcí jsou myšleny veškeré projevy chování, které jsou orientovány směrem ven na okolí.

Mezi trestné činy s použitím násilí u výzkumného vzorku v rámci této rigorózní práce patří vražda a násilné činy.

Mezi trestné činy bez použití násilí u výzkumného vzorku v rámci této rigorózní práce patří krádeže vloupáním a krádeže prosté, majetkové činy, ostatní kriminální činy, zbývající kriminalita, hospodářské činy.

Stanovení pracovní hypotézy č. 6 vychází z výše napsaného, tedy jak uvádí Š. Blatníková, K. Netík a S. Diblíková, (2007) nebo A. Heretik (1999), ženy s násilnou trestnou činností v porovnání s muži s násilnou trestnou činností vykazovaly známky nižší míry agresivity, a naopak vyšší známky tendence k pasivitě a ovlivnitelnosti. Z toho důvodu bych za pomoci stanovené pracovní hypotézy ráda ověřila, že odsouzené ženy za násilnou trestnou činnost ve skutečnosti nemusejí mít ve svém běžném repertoáru chování reakce orientované na okolí ve větší míře než ženy pachatelky s nenásilnou trestnou činností. Respektive že samotný spáchaný trestný čin je sice extragresivní povahy, nicméně to ještě neznamená, že takový způsob projevu chování je pro danou pachatelku v běžném životě typický či převládající, či že dokonce se vyskytuje častěji u žen s násilnou trestnou činností než u žen s nenásilnou trestnou činností.

7. ORGANIZACE SBĚRU DAT

Sběr dat u forenzní populace je s ohledem na získání vstupu do konkrétní věznice poměrně náročnou záležitostí, a právě z toho důvodu rozdělují kapitolu „Organizace sběru dat“ do dílčích podkapitol, aby byl její popis co nejvýstižnější a nejpráhlednější.

7.1 Výběr věznic a pachatele trestné činnosti

Za účelem sběru dat pro potřeby této rigorózní práce byly osloveny celkem čtyři věznice specializované pro výkon trestu pro odsouzené ženy – Věznice Opava, Věznice Světlá nad Sázavou, Věznice Pardubice, Vazební věznice Praha-Ruzyně, jejíž součástí jsou oddělení pro výkon trestu odsouzených žen v Domově sv. Karla Boromejského v Řepích a objekt ve Velkých Přílepech. Z výčtu výše uvedených věznic pro výkon trestu pro odsouzené ženy souhlasily se spoluprací celkem dvě věznice – Věznice Opava, Vazební věznice Praha-Ruzyně, konkrétně jí podřízené objekty v Řepích a ve Velkých Přílepech. Věznice Světlá nad Sázavou neměla z kapacitních či personálních důvodů možnost souhlasit s potencionálním výzkumem, Věznice Pardubice v době sběru dat pak již nefungovala pro výkon trestu odsouzených žen, ale od roku 2004 slouží pouze pro výkon trestu odsouzených mužů. Na základě snížených možností navázat spoluprací s forenzní populací a získat možnost vstupu do věznice byl již od počátku stanovení cíle výzkumu určen oportunistický nenáhodný výběr.

Žádost o spolupráci probíhala formou e-mailové komunikace nejčastěji s konkrétním psychologem či vedoucím personálního oddělení působícím v dané věznici. Výběr oslovené osoby závisel především na dostupnosti získání jejího kontaktu, nejčastěji prostřednictvím webových stránek.

Výběr respondentek účastnících se sběru dat byl určen obdobným způsobem jako výběr dílčích věznic. Předem nebyla stanovena žádná kritéria a účast byla pouze dobrovolná.

7.2 Žádost o spolupráci a přístup do věznic

Do jednotlivých věznic byla zaslána oficiální žádost prostřednictvím e-mailu, jehož součástí bylo:

- a) představení cíle výzkumného šetření a základní charakteristiky výzkumné metody,
- b) podoba anamnestického formuláře sloužící pro následné roztrídění respondentek dle demografických údajů,
- c) informovaný souhlas,

d) PFT protokol.

V případě, že ze strany konkrétní věznice byl vysloven souhlas pro realizaci výzkumného šetření, bylo zapotřebí domluvit přesný termín a časové rozmezí sběru dat, případně další náležitosti nezbytné k získání vstupu do věznice.

Konkretizace výzkumného vzorku před zahájením samotného šetření nebyla uvedena.

U obou věznic, se kterými se podařilo navázat spolupráci, byl zajištěn osobní vstup do věznice s možností zadat PFT protokol včetně následného inquiry, tedy dotazování, které má sloužit k upřesnění a pochopení dílčích odpovědí v PFT protokolu. Konkrétně tato pasáž mohla být klíčovým důvodem vedoucím k zamítnutí ze strany Věznice Světlá nad Sázavou, poněvadž nezbytnou součástí PFT protokolu je následné inquiry, což je u většího souboru respondentů časově náročné, a to především pro místní personál.

7.3 Průběh sběru dat

Komunikace a navázání spolupráce s jednotlivými věznicemi probíhala od ledna 2017, přičemž samotná realizace sběru dat v dílčích věznicích se uskutečnila od dubna 2017 do června 2017, a to v již zmiňované Věznici Opava a ve Vazební věznici Praha-Ruzyně (konkrétně v objektu v městské části Praha-Řepy a ve Velkých Přílepech).

Způsob zahájení výzkumného šetření byl v jednotlivých věznicích obdobný, respektive pro zachování homogenních podmínek jsem se snažila postupovat ve všech věznicích totožně. Nejprve byly všechny vězeňkyně, které nevykonávaly zrovna již jinou činnost, jako například zaměstnání, svolány na společný a hromadný nástup. Posléze jsem se všem shromážděným vězeňkyním na nástupu představila a vysvětlila, s jakým účelem jsem danou věznici navštívila, s jakou žádostí k nim přicházím a jaké požadavky bych na potencionální respondentky kladla (vyplnění PFT dotazníku, inquiry, časová dotace). Důraz byl kladen především na dobrovolnost.

Po shromáždění vězeňkyň, které byly ochotné se výzkumného šetření účastnit, jsme se přemístily do předem určené společenské místnosti, kde jsem znovu zopakovala základní informace o PFT metodě²⁰. Následovalo podepsání informovaného souhlasu a poté vyplnění anamnestického dotazníku, který obsahoval demografická data jako zařazení do věznice, věk, vzdělání, celkový počet odsouzení, délka aktuálního trestu odnětí svobody a informace

---

²⁰ Pouze ve Věznici Opava jsme s místní psycholožkou navštěvovaly dílčí oddělení, zda se nenajde ještě nějaká dobrovolnice k vyplnění PFT protokolu. Napoprvé se přihlásil nízký počet respondentek, což mohlo být dáno rozlehlostí prostoru, kde jsem nemusela být dobře slyšet. Celkem tedy ve Věznici Opava byly určeny tři společenské místnosti, kde došlo k hromadnému vyplnění PFT protokolu.

o spáchaném trestném činu, za který byl tento trest uložen. Jednalo se o demografická data potřebná ke statistickému zpracování. Vyplnění PFT protokolu probíhalo společně. Doba snímání nebyla striktně stanovena, avšak v průměru se jednalo o časové rozmezí čtyřiceti pěti až šedesáti minut, včetně seznámení se s metodou a vyplnění anamnestického dotazníku. Vyplnění samotného PFT protokolu sice ve většině případů netrvala zmiňovaných čtyřicet pět až šedesát minut, avšak časová dotace byla zatížená jak administrativními úkony, tak vyčkáváním na poslední píšící respondentku ze skupiny. Hromadné zadávání a vyčkávání na poslední píšící respondentku sebou samozřejmě nesl své nevýhody, kterým se budu věnovat více v diskusní části. Pro samotné výzkumné šetření by bylo mnohem přínosnější zadávat protokoly individuálně s okamžitým a následným inquiry, takový postup však vzhledem ke kapacitním a časovým důvodům ze strany věznic nebyl možný.

Po sběru dat a vyplnění PFT protokolů bylo další fází inquiry, tedy dotazování, které probíhalo s každou účastněnou respondentkou již individuálně, buď přímo v kanceláři místního psychologa, nebo v jiné předem určené místnosti, a to za účasti místního psychologa, který do fáze doptávání nikterak nezasahoval. Inquiry sloužilo primárně k hlubšímu nahlédnutí a objasnění reakcí, které daná respondentka v PFT protokolu uváděla. Zajistilo tedy vyšší míru objektivitu a zabránilo eventuálnímu zkreslení výsledků.

8. ZVOLENÉ METODY A ANALÝZA DAT

Základní zvolenou metodou výzkumu je **Rosenzweigův obrázkově frustrační test**.

Dle samotného autora testu S. Rosenzweiga (1976) je PFT metoda řazena pod projektivní metody. Za pomoci 24 obrázků se snaží zjišťovat, jakým způsobem respondent reaguje na situace, které se jeví jako zcela běžné, avšak jsou vyhodnoceny jako situace frustrační či zatěžující.

Úvodní stranu PFT protokolu tvoří instrukce, které byly pro účely rigorózní práce odstraněny, poněvadž obsahují prostor pro jméno a příjmení respondenta. Vzhledem k forenzní populaci a hromadnému zadávání jsem se rozhodla instrukce uvést sama a pro zjišťování anamnestických údajů si vytvořit vlastní dotazník. Dále následuje samotná metoda tvořená celkem z 24 obrázků. V případě, že by respondent vyplnil méně než 21 situací, nebo by tyto situace nebyly hodnotitelné, s testem se dále nepracuje. Na každém obrázku jsou dvě, případně i více osob, přičemž osoba vlevo vždy danému jedinci sděluje určitou informaci. Na respondentovi následně je, aby do prázdného políčka vpravo vepsal svoji reakci, a to pokud možno tu, která jej napadne jako první a o které si myslí, že by u něj v reálné situaci skutečně nastala (Rosenzweig, 1976).

Poslední stranu tvoří arch pro vyhodnocení výsledků. Při **signování výsledků** je třeba vycházet ze základních principů hodnocení, respektive z definice jednotlivých faktorů reakce (E', E, e, E, I', I, i, I, M', M, m). Význam těchto faktorů je detailně rozebrán v podkapitole 2.4.1 *Rosenzweigův obrázkový frustrační test*, proto jej zde nebudu uvádět znovu. Odpovědi je možné zároveň porovnávat s nabízenými vzory v české PFT příručce, které vycházejí z původního zkoumání S. Rosenzweiga (1945), z českého překladu J. Diamanta a J. Srnce (1958) a ze sesbíraných dat D. Čápa (2010).

Vyhodnocení testu má následující základní principy (Čáp, 2010):

- a) Je zapotřebí držet se jasného a vyjádřeného sdělení odpovědi respondenta. Pro srozumitelné sdělení slouží například následné inquiry, kde lze pozorovat formu a tón sdělení.
- b) Odpovědi jsou hodnoceny jak ze základních definic jednotlivých faktorů, tak z příkladů uvedených v příručce.
- c) Přednost má vyhodnocení odpovědi za užití jednoho faktoru. Pokud je ovšem odpověď složitější, je nutné signovat dvěma faktory.
- d) Směr agrese (E-A, I-A, M-A). Některé odpovědi mohou být pouze předcházejícím úvodem k následující více významné části sdělení. Např. reakce „Dobře“ může být pouze

úvod věty, který ale pokračuje extragresivním vyjádřením. V tomto případě se skóruje pouze extragresivní vyjádření, první část odpovědi je ze skórování vynechána. Naopak u příkladové odpovědi ze situace č. 2.: „*Velmi se omlouvám, tu vázu Vám nahradím.*“ je chápáno sdělení před čárkou a za čárkou jako dvě samostatná sdělení. Skóruje se tedy jako intropunitivní vyjádření a stejně tak i jako vyjádření intropersistivní.

e) Typ agrese (O-D, E-D, N-P). Pokud ve své reakci jedinec nejprve zdůrazňuje převládání překážky (O-D), ale následně pokračuje obranou vlastního jednání (E-D) nebo se snaží o nalezení řešení (N-P), skóruje se pozdější faktor a úvodní sdělení je opět vynecháno z důvodu, že prvotní zdůraznění překážky (O-D) je vzápětí přesměrováno a obsaženo v obraně vlastního já (E-D) či ve snaze o řešení (N-P). Důležité je ale vnímat, zda je úvodní sdělení skutečně součástí sdělení druhého. Pokud je odpověď podána odděleně, užívají se faktory oba.

f) Obtížné hodnocení zahrnují také intropeditivní, imagresivní či superego situace. Intropeditivní reakce jsou odpovědi, kdy jedinec vzniklou překážku interpretuje jako nefrustrující. Někdy tyto odpovědi mohou být ovšem podány ve formě, kdy se respondent frustraci snaží před druhými lidmi nedat najevo (situace č. 22.: „*Ne, vůbec jsem si neublížil.*“), nebo se od svých obtíží snaží odvést pozornost (situace č. 3.: „*Stejně se mi chtělo spát, alespoň mne ten film nebude rušit.*“). U imagresivních odpovědí je třeba dbát na aspekt, zda je v odpovědi skutečně obsažena pouze konformita a nikoliv snaha o konstruktivní řešení. U superego situací, které obsahují napadení a osočení respondenta jinou osobou, je třeba se soustředit na jeho reakce ve chvíli, kdy škodu způsobil pravděpodobně skutečně on sám. Například u situace č. 2.: „*No to je strašné.*“ bude správné hodnocení intropeditivní. Avšak pokud respondent na stejnou situaci zareaguje výrokem „*Však se tak nic hrozného nestalo.*“, hodnotí se jako reakce extrapunitivní, nikoliv jako reakce impeditivní, protože takový výrok je možné chápat jako drzé chování, které znehodnocuje význam způsobené škody.

g) Po vyplnění odpovědí je žádoucí, aby následovalo inquiry. Umožňuje lépe pochopit význam sdělení odpovědi respondenta na základě jeho formy sdělení a tónu hlasu, případně na emocionálních doprovodech či doprovodných sděleních k jeho odpovědi.

h) Pokud respondent nějaký obrázek vynechal, špatně mu rozuměl či jej není možné jednoznačně skórovat, definuje se taková odpověď jako nehodnotitelná a vynechává se.

Veškeré odpovědi jsou signovány v levé horní tabulce protokolu. V pravé horní tabulce protokolu jsou uvedeny sumy popsaných faktorů, které se následně převádějí na procenta

a mohou být převedeny dále na normy. V případě, že je u odpovědi uveden pouze jeden faktor, nabývá jednoho bodu. Pokud jsou u odpovědi uvedeny faktory dva, každý získává ½ bodu. Celkem je tedy možné získat **sumu v šesti kategoriích** – z hlediska typu reakce (obstacle-dominance, ego-defense, need-persistence) a z hlediska směru agrese (extraggression, intraggression, imaggression).

S-E vzorec ukazuje, jakým způsobem se má jedinec tendenci bránit v situaci, je-li napaden za chybu. Celkový vzorec zjišťuje převažující modely chování v návaznosti na frustraci. **Celkový vzorec** se nepřevádí na normy, spíše ukazuje časté podoby pozorovatelné reaktivity respondenta. **Index skupinové konformity** (= GCR) říká, jakým způsobem jedinec reaguje v porovnání s očekávanými reakcemi. **Tendence** zase podávají zprávu, jak se reaktivita změní, trvá-li frustrace příliš dlouho (Čáp, 2010).

Pro mé účely jsem si vystačila s tabulkou sčítající sumu šesti zmíněných kategorií. Ostatní výpočty (Celkový vzorec, GCR, Tendence) jsou jistě také zajímavé a umožňují poskytnout komplexní zprávu a informaci o zkoumaném respondentovi, pro mě ovšem vzhledem ke stanoveným hypotézám nebyly směrodatné.

Hodnocení odpovědí jsem prováděla na základě Příručky „*Rosenzweigův obrázkový frustrační test PFT (C-W)*“ od D. Čápa (2010) a zároveň na základě aktualizované PFT (C-W) metody pro dospělé (Čáp, 2016).

Součástí protokolu byl také tzv. **Anamnestický formulář**, který obsahoval údaje o místě, kde jsou pachatelky trestné činnosti vězněny, o jejich věku, pohlaví, vzdělání, celkovém počtu odsouzení, spáchaném trestném činu, za který jim byl uložen aktuální trest odnětí svobody, a o jeho délce. Tyto základní informace sloužily primárně pro rozřazení výzkumného vzorku a v rámci statistického testování byla důležitá především informace o trestném činu, který byl jednou z charakteristik, dle níž byly výsledky srovnávány.

Pro analýzu dat a výpočet jednotlivých hypotéz byl využit program **IBM SPSS Statistics**.

9. CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU

9.1 Výzkumný vzorek pachatelek trestné činnosti

Svou součinností za účelem získání dat pro potřeby této rigorózní práce poskytlo vyplněním FTP protokolů celkem 63 respondentek uvězněných ve Věznici Opava a Vazební věznici Praha-Ruzyně (konkrétně v jí podřízených objektech v městské části Praha-Řepy a ve Velkých Přílepech), přičemž státní příslušností všech těchto respondentek byla **Česká republika**.

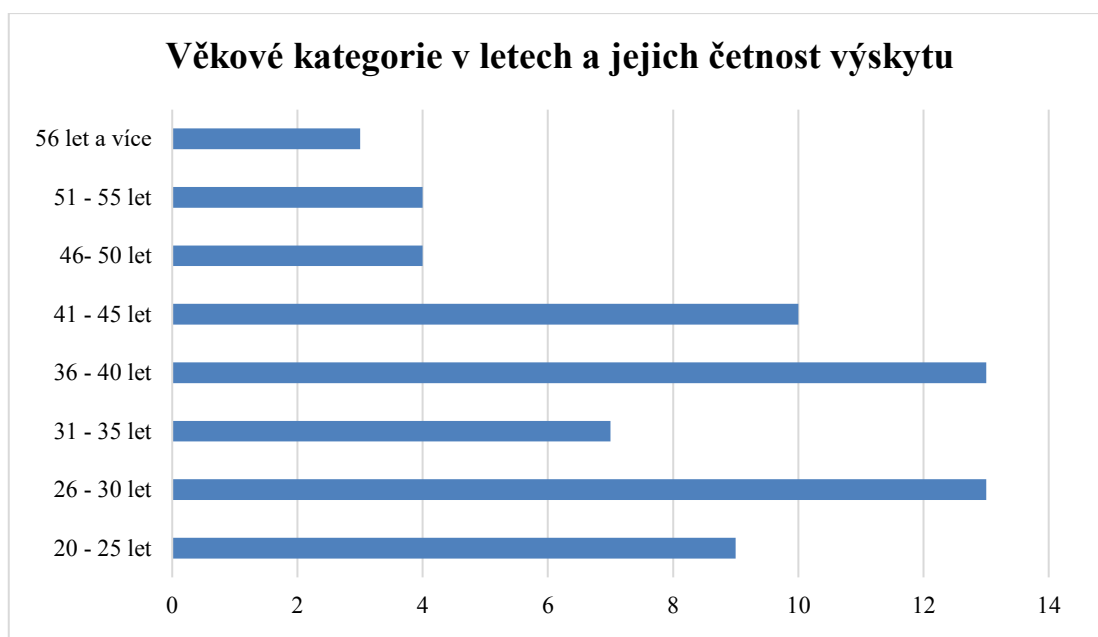
Po vyplnění PFT protokolu následovalo inquiry, které sloužilo k upřesnění a pochopení dílčích odpovědí v PFT protokolu. Fáze inquiry se zúčastnily všechny respondentky vyplňující protokol a všechny odpovědi zaznamenané v PFT protokolu splnily podmínky (viz kapitola 8.) nutné pro jejich začlenění do statistického vzorku, tudíž výsledný počet platných protokolů zůstal ve shodě s původními **63**.

V níže přiložené tabulce uvádím počty zúčastněných respondentek a jejich celkový podíl z hlediska **rozmístění do jednotlivých věznic**.

Věznice	Celkový počet respondentek	
	absolutní počet	podíl souboru
Opava	32	50,8 %
Velké Přílepy	22	34,9 %
Praha-Řepy	9	14,3 %
Celkem	63	100 %

Tabulka 5.: Rozložení respondentek s ohledem na jejich umístění

Výzkumný vzorek tvořily respondentky **ženského pohlaví** (N = 63). **Věkové rozmezí** respondentek bylo od 20 do 59 let, přičemž průměrný věk činil 36,51. Směrodatná odchylka činila 9,87 a medián dosáhl hodnoty 37. Uvedený věk respondentek je vztažen k aktuálnímu věku pachatelky v době sběru dat, nikoliv k věku v době spáchání trestného činu.

Graf 1.: Grafické zobrazení výzkumného vzorku pachatelek trestné činnosti podle věku

Z hlediska dosaženého stupně **vzdělání** je možné na tabulce 6. sledovat, že nejfrekventovanější skupinu výzkumného vzorku tvořily respondentky se základním vzděláním, a to v poměru 41,3 %. Druhou nejpočetnější skupinu tvořily respondentky, které dosáhly středoškolského vzdělání bez maturity – 27 % z celkového souboru. Středoškolského vzdělání zakončeného maturitní zkouškou dosáhlo ve výzkumném souboru 23,8 % a nejméně početnou skupinu tvořily ženy pachatelky s vysokoškolským titulem v procentuálním zastoupení 7,9 %.

V případech, kdy si některá z respondentek dodělávala vyšší vzdělání v průběhu výkonu trestu, byla zařazena do kategorie příslušící zakončenému studiu.

Vzdělání	Celkový počet respondentek	
	absolutní počet	podíl souboru
Základní	26	41,3 %
Středoškolské bez maturity	17	27 %
Středoškolské s maturitou	15	23,8 %
Vysokoškolské	5	7,9 %
Celkem	63	100 %

Tabulka 6.: Rozložení respondentek podle dosaženého stupně vzdělání

Podle Ministerstva vnitra ČR (2018) lze trestné činy dělit do následujících kategorií: 1) vražda, 2) násilné činy, 3) mravnostní činy, 4) krádeže vloupáním, 5) krádeže prosté, 6) majetkové činy, 7) ostatní kriminální činy, 8) zbývající kriminalita, 9) hospodářské činy.

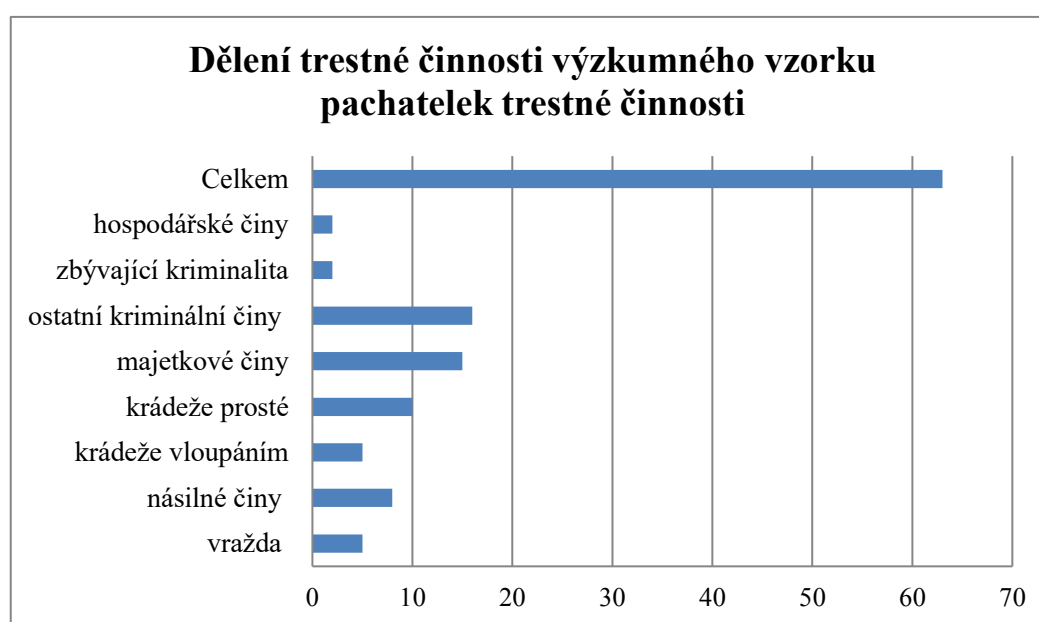
Na webových stránkách Ministerstva vnitra ČR (2018) je možné dohledat dílčí trestné činy, které do výše zmíněných kategorií patří, na následujících řádcích uvádím již pouze ty trestné činy, které spáchaly respondentky výzkumného vzorku.

- 1) vražda
- 2) násilné činy – úmyslné ublížení na zdraví, usmrcení z nedbalosti, loupež, týrání svěřené osoby
- 3) krádeže vloupáním – krádeže zaměřeny na objekty
- 4) krádeže prosté – krádeže dílčích věcí či krádeže na osobách
- 5) majetkové činy – podvod, zpronevěra
- 6) ostatní kriminální činy – maření výkonu úředního rozhodnutí, nedovolená výroba a distribuce omamných a psychotropních látek a jedů pro výrobu, šíření toxikomanie, výtržnictví
- 7) zbývající kriminalita – zanedbání povinné výživy
- 8) hospodářské činy – úvěrový podvod

V případě, že pachatelka spáchala více než jeden trestný čin, který nespadal do téže kategorie (ač tomu tak ve většině případů bylo), vybrala jsem pro účely rozřazení pachatelek (viz tabulka 7.) závažnější trestný čin, za který byl pachatelce soudem uložen trest odnětí svobody.

Dělení trestné činnosti		
	absolutní počet	podíl souboru
vražda	5	7,9 %
násilné činy	8	12,7 %
krádeže vloupáním	5	7,9 %
krádeže prosté	10	15,9 %
majetkové činy	15	23,8 %
ostatní kriminální činy	16	25,4 %
zbývající kriminalita	2	3,2 %
hospodářské činy	2	3,2 %
Celkem	63	100 %

Tabulka 7.: Dělení trestné činnosti výzkumného vzorku pachatelek trestné činnosti

Graf 2.: Grafické zobrazení rozložení trestných činů výzkumného vzorku pachatelek trestné činnosti

Pachatelek, které si odpykávaly trest odnětí svobody **poprvé**, bylo z celkového počtu 51, **recidivistek**, které byly odsouzeny k výkonu trestu více než jednou, bylo celkem 12.

V níže přiložené tabulce uvádím rozložení výzkumného souboru respondentek na základě stanovené a určené délky trestu. Nejčetnější soubor respondentek tvoří vězeňkyně se stanovenou délkou trestu odnětí svobody na 1–3 roky, druhou nejpočetnější skupinou jsou

pachatelky s délkou trestu odnětí svobody na 3–5 let, dále pachatelky, kterým byl uložen trest odnětí svobody převyšující 5 let, nejméně početnou skupinou jsou pak vězenkyně, jimž byl uložen trest odnětí svobody do 1 roku včetně.

Stanovená délka trestu		
Délka	absolutní počet	podíl souboru
do 1 roku	8	12,7 %
1–3 roky	25	39,7 %
3–5 let	17	27,0 %
více jak 5 let	13	20,6 %
Celkem	63	100 %

Tabulka 8.: Rozložení pachatelek trestné činnosti výzkumného vzorku na základě vyměřené délky trestu

Dobu věznění, kterou za sebou pachatelky trestné činnosti měly v době, kdy probíhal sběr dat pomocí PFT protokolu, uvádím v níže přiložené tabulce. Nejpočetnější skupinu tvořily pachatelky, které měly v době sběru dat z aktuálně uloženého trestu odnětí svobody odpykanou dobu do 1 roku včetně, na druhém místě byly ty vězenkyně, které měly v době sběru dat z aktuálně uloženého trestu odnětí svobody odpykanou dobu více než 1 rok, ale současně méně než 3 roky včetně, dále pak pachatelky, které za sebou v době sběru dat měly dobu strávenou ve vězení na základě aktuálně uloženého trestu odnětí svobody převyšující 3 roky, ale současně nepřevyšující 5 let včetně, a nejméně početnou skupinou byly pachatelky, které v době sběru dat z jim uloženého trestu odnětí svobody odpykaly již dobu, která přesáhla hranici 5 let.

Vykonaná délka trestu pachatelek trestné činnosti		
strávená doba ve vězení	absolutní počet	podíl souboru
do 1 roku	34	54,0 %
1–3 roky	21	33,3 %
3–5 let	5	7,9 %
více jak 5 let	3	4,8 %
Celkem	63	100 %

Tabulka 9.: Vykonaná délka výkonu trestu pachatelek trestné činnosti výzkumného vzorku

9.2 Výzkumný vzorek pachatelů trestné činnosti a obecné populace

Pro účely rigorózní práce byla zároveň využita data nasbíraná v rámci diplomové práce (Okrouhlická, 2015) a zdrojová data obecné populace poskytnuta od D. Čápa (2016), která ve stručnosti rozepisují níže.

Výzkumný vzorek sesbíraný původně pro účely diplomové práce tvořili pachatelé trestné činnosti, jejichž celkový počet činil **69** a všichni zúčastnění byli státní příslušnosti **České republiky**. Sběr dat forenzní populace mužského pohlaví probíhal v roce 2014. **Níže zmíněné demografické údaje se tedy vztahují k tomuto roku, respektive k době samotného průběhu sběru dat.**

Největší počet respondentů pocházel z Věznice Plzeň, další početní skupinu tvořili respondenti z Vazební věznice Praha-Pankrác a nejmenší počet výzkumného vzorku pocházel z Vazební věznice Hradec Králové.

V níže přiložené tabulce uvádím počty zúčastněných respondentů pachatelů trestné činnosti a jejich celkový podíl z hlediska **rozmístění do jednotlivých věznic**.

Věznice	Celkový počet respondentů	
	absolutní počet	podíl souboru
Plzeň	41	59,40 %
Praha-Pankrác	20	29,00 %
Hradec Králové	8	11,60 %
Celkem	69	100 %

Tabulka 10.: Rozložení respondentů s ohledem na jejich umístění

Věk respondentů se v době sběru dat pohyboval v rozmezí od 19 do 58 let, přičemž průměrný věk činil 34,25. Směrodatná odchylka činí 8,71 a medián je 31 let.

Početnou skupinou v kategorii **vzdělání** byli respondenti se středoškolským vzděláním bez maturity. Méně častým bylo vzdělání středoškolské s maturitou a vysokoškolsky vzdělaný byl z celkového výzkumného souboru pouze jeden respondent. Do základního vzdělání byli zařazeni také respondenti, kteří sice začali studovat navazující studium, ale z nějakého důvodu jej nedokončili, a také respondenti, kteří se v době sběru dat ve věznici dovzdělávali, ale své studium neměli zatím zakončené.

Vzdělání	Celkový počet respondentů	
	absolutní počet	podíl souboru
Základní	33	47,80 %
Středoškolské bez maturity	24	34,80 %
Středoškolské s maturitou	11	15,90 %
Vysokoškolské	1	1,50 %
Celkem	69	100 %

Tabulka 11.: Rozložení respondentů podle dosaženého stupně vzdělání

Dělení trestné činnosti pachatelů mužského pohlaví bylo kategorizováno zcela obdobně jako u dělení trestné činnosti u pachatelek ženského pohlaví, tedy na základě kategorií stanovených Ministerstvem vnitra (2018).

Dělení trestné činnosti		
	absolutní počet	podíl souboru
Vražda	6	9 %
Násilné trestné činy	17	25 %
Mravnostní trestné činy	1	1 %
Krádeže vloupáním a Krádeže prosté	19	28 %
Majetkové trestné činy	8	12 %
Ostatní kriminální trestné činy	10	14 %
Zbývající kriminalita	5	7 %
Hospodářské trestné činy	3	4 %
Celkem	69	100 %

Tabulka 12.: Dělení trestné činnosti výzkumného vzorku pachatelů trestné činnosti

První tři výzkumné hypotézy rigorózní práce (kapitola „6. Formulace dílčích pracovních hypotéz“) porovnávají forenzní populaci mužského i ženského pohlaví s populací obecnou, a právě z toho důvodu byla využita zdrojová data PFT metody od D. Čápa (2016). Jednalo se o celkový počet **300 respondentů**, z čehož bylo 135 mužů a 165 žen. **Věkové rozmezí**

respondentů obecné populace bylo od 18 let do 81 let. Průměrný věk obecné populace činil 33,52, přičemž u mužů se jednalo o průměrný věk 32,52 a u žen 33,52. Pro podrobnější informace o demografických údajích vzorku zdrojových dat PFT metody odkazují čtenáře na výše uvedenou práci D. Čápa (2016).

10. VÝSLEDKY

10.1 Popis metody PFT a jejich škál v souvislosti s dílčími demografickými údaji

10.1.1 Zastoupení směrů a typů reakcí PFT metody ve sledovaném souboru

V níže uvedených tabulkách 13. a 14. lze sledovat distribuci škál PFT metody a jejich dílčí rozdíly u forenzní a obecné populace. Rozdíly dvou zkoumaných populací jsou patrné již ze středních hodnot jednotlivých škál, z minimálních a maximálních dosažených hodnot, nebo z kvartilového rozlišení.

Zastoupení směrů reakce PFT metody tvoří škály extragresivní (E-A), intragresivní (I-A) a imagresivní (M-A). Zastoupení typů reakce PFT metody tvoří škály zdůrazňování překážky (O-D), obrana vlastní osoby (E-D) a snaha o řešení nastalé situace (N-P).

Popisná statistika forenzní populace

	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum	Percentily		
					25	50	75
E-A %	39,1	13,0	8,3	82,6	29,2	39,4	45,8
I-A %	29,8	8,9	4,2	54,2	25,0	30,3	35,4
M-A %	31,1	9,3	8,3	52,2	25,0	31,3	37,5
O-D %	19,4	8,4	4,2	56,5	14,6	18,8	25,0
E-D %	45,6	10,9	15,9	79,2	38,0	45,8	52,1
N-P %	35,1	11,7	8,3	62,5	25,5	35,4	43,3

Tabulka 13.: Popisná statistika forenzní populace (N = 132) v souvislosti s dílčími škálami PFT metody

Popisná statistika obecné populace

	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum	Percentily		
					25	50	75
E-A %	51,1	14,5	10,4	91,3	41,7	51,1	60,4
I-A %	26,9	8,5	4,2	60,4	20,8	27,1	33,3
M-A %	22,0	9,7	0,0	54,8	14,6	21,3	28,3
O-D %	21,1	8,8	4,2	54,2	14,6	20,8	27,1
E-D %	50,6	11,4	25,0	87,5	41,7	50,0	58,3
N-P %	28,3	12,4	0,0	58,3	20,8	27,7	37,5

Tabulka 14.: Popisná statistika obecné populace (N = 300) v souvislosti s dílčími škálami PFT metody

Podrobná analýza dat bude obsažena v kapitole 10.2 *Statistická analýza pracovních hypotéz*.

10.1.2 Souvislosti jednotlivých směrů a typů reakcí PFT metody ve sledovaném souboru

Tato podkapitola nabízí především hlubší porozumění o vzájemné propojenosti a společném výskytu (či naopak) konkrétních směrů a typů reakcí PFT metody.

Z hlediska směrů reakcí (E-A, I-A, M-A) můžeme nejsilnější korelaci (viz tabulka 15.)

vidět u škál E-A a M-A (záporná korelace, $r = -0,8$) a zároveň u škál E-A a I-A (záporná korelace, $r = -0,7$). Výsledné hodnoty lze interpretovat tak, že pokud zkoumaný jedinec dosahuje vyšších hodnot v extragresivní reakci (E-A), tedy své projevy chování zaměřuje směrem ven na okolí, méně často využívá reakcí vyznačujících se snahou o přenesení se přes situaci (M-A) či reakcí obviňujících svoji vlastní osobu (I-A).

Z hlediska typů reakcí (O-D, E-D, N-P), viz tabulka 15., dosahují nejvyšší korelace škály E-D a N-P (záporná korelace, $r = -0,7$), což lze interpretovat tak, že čím více se jedinec snaží nastalou situaci řešit (N-P), tím méně ulpívá na E-D strategiích, respektive má o to menší potřebu v rámci frustrující situace hájit a bránit vlastní osobu. Vzájemně negativní korelace, i když v nižším měřítku, dosahují také škály O-D a N-P ($r = -0,5$), tedy ve chvíli, kdy jedinec ve své reakci inklinuje spíše ke zdůrazňování překážky, již méně často využívá strategie zaměřené na snahu o vyřešení problému (N-P).

Z tabulky 15. je také patrný **vztah mezi směrem a typem reakce**. S výskytem extragresivních reakcí (E-A) je častěji spojena obrana vlastní osoby (E-D; $r = 0,5$) a naopak méně často strategie zaměřená na snahu o vyřešení problému (N-P; $r = -0,5$). Vyšší míra snahy vyřešit problém je pak častěji spojena s intragresivním (I-A; $r = 0,4$) a imagresivním (M-A; $r = 0,4$) směrem reakce.

Korelace jednotlivých škál

		E-A %	I-A %	M-A %	O-D %	E-D %	N-P %
E-A %	Pearsonova korelace	1,0	-0,7	-0,8	0,1	0,5	-0,5
	p - hodnota		0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
I-A %	Pearsonova korelace	-0,7	1,0	0,3	0,0	-0,4	0,4
	p - hodnota	0,0		0,0	0,6	0,0	0,0
M-A %	Pearsonova korelace	-0,8	0,3	1,0	-0,1	-0,3	0,4
	p - hodnota	0,0	0,0		0,0	0,0	0,0
O-D %	Pearsonova korelace	0,1	0,0	-0,1	1,0	-0,3	-0,5
	p - hodnota	0,1	0,6	0,0		0,0	0,0
E-D %	Pearsonova korelace	0,5	-0,4	-0,3	-0,3	1,0	-0,7
	p - hodnota	0,0	0,0	0,0	0,0		0,0
N-P %	Pearsonova korelace	-0,5	0,4	0,4	-0,5	-0,7	1,0
	p - hodnota	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	

Tabulka 15.: Korelace jednotlivých škál PFT metody u zkoumaného vzorku obecné a forenzní populace (N = 432)

Korelace škál forenzní populace

		Vzdělání	Věk	Počet trestů
E-A %	Pearsonova korelace	-0,2	0,0	0,0
	p-hodnota	0,1	0,6	0,8
I-A %	Pearsonova korelace	0,1	-0,1	-0,1
	p-hodnota	0,3	0,2	0,2
M-A %	Pearsonova korelace	0,1	0,0	0,1
	p-hodnota	0,2	0,9	0,3
O-D %	Pearsonova korelace	0,0	0,1	0,1
	p-hodnota	1,0	0,0	0,2
E-D %	Pearsonova korelace	-0,1	0,0	-0,1
	p-hodnota	0,6	0,6	0,4
N-P %	Pearsonova korelace	0,0	-0,1	0,0
	p-hodnota	0,6	0,0	0,9

Tabulka 16.: Korelace škál PFT metody forenzní populace (N = 132) ve vztahu k dílčím proměnným

Z výsledků korelační analýzy (viz tabulka 16.) zaměřené pouze na forenzní populaci nelze usuzovat, že by vzdělání, věk či počet stanovených trestů jakkoliv koreloval s konkrétní škálou.

10.2 Statistická analýza pracovních hypotéz

Testování H1: Existuje signifikantní rozdíl v extragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen.

Z tabulek popisné statistiky můžeme sledovat, že rozdíl mezi muži ($\bar{x} = 38,3$) a ženami ($\bar{x} = 40,1$) forenzní populace v extragresivní reakci oproti mužům ($\bar{x} = 52,2$) a ženám ($\bar{x} = 50,3$) obecné populace existuje, a to jak v rozlišení populace, tak v rozlišení na základě pohlaví. Toto stanovisko platí pouze vzhledem k deskriptivní statistice. Vzhledem k testování interakčního efektu s využitím Dvoufaktorové ANOVY výše zmíněné tvrzení potvrdit nelze $F = 1,6$, $p = 0,208$.

Popisná statistika dílčích proměnných a)

	Proměnné	N
Pohlaví	Muži	204
	Ženy	228
Populace	Forenzní	132
	Obecná	300

Tabulka 17.: Popisná statistika jednotlivých proměnných extragresivní reakce

Popisná statistika dílčích proměnných b)

Pohlaví	Populace	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	N
Muži	forenzní	38,3	12,9	69
	obecná	52,2	15,2	135
	Total	47,5	15,9	204
Ženy	forenzní	40,1	13,1	63
	obecná	50,3	13,9	165
	Total	47,4	14,4	228
Total	forenzní	39,1	13,0	132
	obecná	51,1	14,5	300
	Total	47,5	15,1	432

Tabulka 18.: Popisná statistika rozlišení pohlaví a forenzní a obecné populace extragresivní reakce

Dvoufaktorová ANOVA

Proměnné	F	p-hodnota
Pohlaví	0,0	0,953
Populace	67,0	0,000
pohlaví * populace	1,6	0,208

Tabulka 19.: Testová statistika s využitím Dvoufaktorové ANOVY

Hypotéza 1. říkající, že existuje signifikantní rozdíl v extragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen, nebyla potvrzena ($p = 0,208$). Respektive z tabulky 19. můžeme sledovat, že hypotéza 1. jako celek nebyla na základě výše uvedených výsledků potvrzena. Platí však, že existuje signifikantní rozdíl v extragresivní reakci (E-A) mezi forenzní a obecnou populací ($p < 0,001$), přičemž se tento směr reakce častěji objevuje u populace obecné. Nepotvrdilo se však, že by byl tento rozdíl signifikantně větší u mužů než u žen.

Testování H2: Existuje signifikantní rozdíl v imagresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen.

Z tabulek popisné statistiky můžeme sledovat, že rozdíl mezi muži ($\bar{x} = 31,6$) a ženami ($\bar{x} = 30,5$) forenzní populace v intragresivní reakci oproti mužům ($\bar{x} = 21,1$) a ženám ($\bar{x} = 22,8$) obecné populace existuje, a to především v rozlišení populace, rozdíl na základě rozlišení pohlaví je pouze nepatrný. Toto stanovisko platí opět pouze vzhledem k deskriptivní statistice. Vzhledem k testování interakčního efektu s využitím Dvoufaktorové ANOVY výše zmíněné tvrzení potvrdit nelze $F = 2,0$, $p = 0,155$.

Popisná statistika dílčích proměnných a)

	Proměnné	N
Pohlaví	Muži	204
	Ženy	228
Populace	forenzní	132
	obecná	300

Tabulka 20.: Popisná statistika jednotlivých proměnných imagresivní reakce

Popisná statistika dílčích proměnných b)

Pohlaví	Populace	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	N
Muži	Forenzní	31,6	10,0	69
	Obecná	21,1	9,8	135
	Total	24,6	11,1	204
Ženy	Forenzní	30,5	8,5	63
	Obecná	22,8	9,6	165
	Total	25,0	9,9	228
Total	Forenzní	31,1	9,3	132
	Obecná	22,0	9,7	300
	Total	24,8	10,5	432

Tabulka 21.: Popisná statistika jednotlivých proměnných imagresivní reakce

Dvoufaktorová ANOVA

Proměnné	F	p-hodnota
Pohlaví	0,1	0,730
Populace	82,6	0,000
pohlaví * populace	2,0	0,155

Tabulka 22.: Testová statistika s využitím Dvoufaktorové ANOVY

Hypotéza 2. říkájící, že existuje signifikantní rozdíl v imagresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen, nebyla potvrzena ($p = 0,155$). Respektive z tabulky 22. můžeme sledovat, že hypotéza č. 2 jako celek nebyla na základě výše uvedených výsledků potvrzena. Platí však, že existuje signifikantní rozdíl v imagresivní reakci (M-A) mezi forenzní a obecnou populací ($p < 0,001$), přičemž se tento směr reakce častěji objevuje u populace forenzní. Nepotvrdilo se však, že by byl tento rozdíl signifikantně větší u mužů než u žen.

Testování H3: Existuje signifikantní rozdíl v intragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen.

Z tabulek popisné statistiky můžeme sledovat, že rozdíl mezi muži ($\bar{x} = 30,1$) a ženami ($\bar{x} = 29,4$) forenzní populace v intragresivní reakci oproti mužům ($\bar{x} = 27,0$) a ženám ($\bar{x} = 26,8$) obecné populace existuje, avšak tento rozdíl je zanedbatelný. Toto stanovisko platí opět

pouze vzhledem k deskriptivní statistice. Vzhledem k testování interakčního efektu s využitím Dvoufaktorové ANOVY výše zmíněné tvrzení potvrdit nelze $F = 0,1$, $p = 0,787$.

Popisná statistika dílčích proměnných a)

	Proměnné	N
Pohlaví	Muži	204
	Ženy	228
populace	Forenzní	132
	Obecná	300

Tabulka 23.: Popisná statistika jednotlivých proměnných intragresivní reakce

Popisná statistika dílčích proměnných b)

Pohlaví	Populace	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	N
Muži	Forenzní	30,1	8,7	69
	Obecná	27,0	9,0	135
	Total	28,0	9,0	204
Ženy	Forenzní	29,4	9,1	63
	Obecná	26,8	8,1	165
	Total	27,5	8,4	228
Total	Forenzní	29,8	8,9	132
	Obecná	26,9	8,5	300
	Total	27,7	8,7	432

Tabulka 24.: Popisná statistika jednotlivých proměnných intragresivní reakce

Dvoufaktorová ANOVA

Proměnné	F	p-hodnota
Pohlaví	0,2	0,649
Populace	10,2	0,002
pohlaví * populace	0,1	0,787

Tabulka 25.: Testová statistika s využitím Dvoufaktorové ANOVY

Hypotéza 3. říkájící, že existuje signifikantní rozdíl v intragresivní reakci mezi forenzní a obecnou populací, přičemž je tento rozdíl signifikantně větší u mužů na rozdíl od žen, nebyla potvrzena ($p = 0,787$). Respektive z tabulky 25. můžeme sledovat, že hypotéza č. 3 jako celek nebyla na základě výše uvedených výsledků potvrzena. Platí však, že existuje signifikantní rozdíl v intragresivní reakci (I-A) mezi forenzní a obecnou

populací ($p = 0,002$), přičemž se tento směr reakce častěji objevuje u populace forezní. Nepotvrdilo se však, že by byl tento rozdíl signifikantně větší u mužů než u žen ($p = 0,649$).

Ve výše zkoumaných hypotézách byl využíván ke statistickému zpracování dat parametrický test Dvoufaktorová ANOVA, a to především z důvodu velikosti zkoumaného vzorku, kde jsem, kromě vlastních dat zaměřených na forezní populaci, využívala také data populace obecné. V následujících hypotézách volím již test neparametrický, Mann-Whitneyův, poněvadž velikost zkoumaného vzorku je již podstatně nižší.

Testování H4: Pachatelky trestné činnosti zdůrazňují převládání překážky (obstacle-dominance) více než pachatelé trestné činnosti.

Z tabulky 26. je možné vidět, že pachatelky trestné činnosti ($\bar{x} = 19,9$) využívají reakci zaměřenou na zdůrazňování převládání překážky oproti pachatelům trestné činnosti ($\bar{x} = 18,9$) častěji. Rozdíl v četnosti využívané reakce zaměřené na zdůrazňování převládání překážky u pachatelek trestné činnosti je však tak nízký, že na základě Mann-Whitneyova testu $Z = -0,9$, $p = 0,368$, hypotéza nebyla potvrzena.

Popisná statistika

Pohlaví	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
Muži (N = 69)	18,9	9,1	4,2	56,5
Ženy (N = 63)	19,9	7,5	4,2	37,5

Tabulka 26.: Popisná statistika výskytu reakcí zaměřených na zdůrazňování převládání překážky

Mann-Whitneyho test

	O_D (obstacle - dominance)
Z (M-WH)	-0,9
p - hodnota	0,368

Tabulka 27.: Testová statistika s využitím Mann-Whitneyho testu

Pachatelky trestné činnosti ($\bar{x} = 19,9$) reakci zaměřenou na zdůrazňování převládání překážky využívají oproti pachatelům trestné činnosti ($\bar{x} = 18,9$) častěji, avšak zmíněný rozdíl je natolik zanedbatelný, že výsledné hodnoty nejsou signifikantní ($p = 0,368$).

Hypotéza 4. o častějším výskytu reakce zdůrazňující převládání překážky u pachatele trestné činnosti oproti pachatelům trestné činnosti tedy nebyla potvrzena.

Testování H5: Pachatelky trestné činnosti zdůrazňují potřebu řešení situace (need-persistence) více než pachatelé trestné činnosti.

Z tabulky 28. je možné vidět, že pachatelky trestné činnosti ($\bar{x} = 33,9$) využívají reakci zaměřenou na potřebu řešení situace méně často oproti pachatelům trestné činnosti ($\bar{x} = 36,2$). Ke stejnému závěru docházím také z tabulky 29., kdy na základě Mann-Whitneyova testu $Z = -1,1$, $p = 0,291$, hypotéza nebyla potvrzena.

Popisná statistika

Pohlaví	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
Muži (N = 69)	36,2	13,3	8,3	62,5
Ženy (N = 63)	33,9	9,7	16,7	60,4

Tabulka 28.: Popisná statistika výskytu reakcí zaměřených na potřebu řešení situace

Mann-Whitneyho test

	N P (need – persistence)
Z (M - WH)	-1,1
p - hodnota	0,291

Tabulka 29.: Testová statistika s využitím Mann-Whitneyho testu

Hypotéza 5. o častějším výskytu reakce zdůrazňující potřebu řešení situace u pachatele trestné oproti pachatelům trestné činnosti nebyla potvrzena.

Testování H6: Pachatelky trestné činnosti bez použití násilí častěji využívají extragresivní reakce než pachatelky trestné činnosti s použitím násilí.

Z tabulky 30. je možné vidět, že pachatelky trestné činnosti s použitím násilí ($\bar{x} = 40,7$) využívají extragresivní reakce častěji než pachatelky trestné činnosti bez použití násilí ($\bar{x} = 39,9$). Ke stejnému závěru docházím také z tabulky 31., kdy na základě Mann-Whitneyova testu $Z = -0,2$, $p = 0,827$, hypotéza nebyla potvrzena.

Popisná statistika

Pachatelky	Střední hodnota	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
Bez využití násilí (N = 52)	39,9	13,4	8,3	82,6
S využitím násilí (N = 11)	40,7	11,8	29,2	68,8

Tabulka 30.: Popisná statistika výskytu extragresivních reakcí

Mann-Whitneyho test

	E A (extraggression)
Z (M - WH)	-0,2
p - hodnota	0,827

Tabulka 31.: Testová statistika s využitím Mann-Whitneyho testu

Hypotéza 6. o častějším výskytu extragresivních reakcí u pachatelekt trestné činnosti bez použití násilí oproti pachatelkám trestné činnosti s použitím nebyla potvrzena.

11. DISKUSE

Tato kapitola rigorózní práce je zaměřena především na limity a nedostatky empirického šetření, kdy již samotné navázání spolupráce s konkrétními věznicemi, průběh a organizace sběru dat, samotná PFT metoda či kvantitativní vyhodnocení výstupů mohlo sehrát roli v konečných závěrech šetření. A právě z toho důvodu se na jednotlivé limity, které výsledné závěry mohly zkreslit, níže zaměřím.

11.1 K vytvořeným výstupům

První tři hypotézy rigorózní práce byly zaměřeny na porovnání konkrétních směrů reakcí (extragresivní, imagresivní, intragresivní) u mužů a žen forenzní a obecné populace. Čtvrtá a pátá hypotéza se zaměřovaly již pouze na porovnání mužů a žen forenzní populace z hlediska reakce zaměřené na zdůrazňování převládání překážky a reakce vyznačující se potřebou řešit nastalou situaci. Poslední šestá hypotéza se zabývala pachatelkami trestné činnosti s použitím násilí a bez použití násilí, přičemž zkoumanou reakcí u tohoto vybraného výzkumného vzorku byla extragresivní reakce.

Ačkoli žádná z hypotéz nebyla plně potvrzena, výsledky přinášejí zajímavá zjištění. U prvních tří hypotéz zaměřujících se na porovnání mužů a žen u obecné a forenzní populace můžeme sledovat, že jednotlivé proměnné měřené metodou PFT nejsou dle zjištění závislé na pohlaví. To znamená, že ženy i muži poskytují obdobné výsledky. Liší se však výsledky získané pomocí této metody u forenzní a obecné populace, především tedy ve škálách udávajících směr reakce. Respondenti z obecné populace dosahovali oproti forenzní populaci vyšších hodnot týkajících se extragresivních reakcí a naopak nižších hodnot u imagresivních a intragresivních reakcí. Je možné, že vliv uvěznění vyžadující konformní jednání a poslušnost hraje svůj význam v nižší míře extragresivních projevů u forenzní populace. Zmíněné tvrzení podporují i výsledky V. A. Polišenské, M. Borovanské & S. Koubalíkové (2010), které uvádějí, že pachatelé trestné činnosti více tíhnou k prosociálním postojům (absence blízkých vztahů, touha být s rodinou) a vykazují sníženou pravděpodobnost otevřeně agresivního jednání. Zároveň vězeňská populace v porovnání s populací „nevězeňskou“ skóruje výrazně výše v dimenzi zaměřené na odolnost, což podle V. A. Polišenské et al. (2016) může na jedné straně značit tendenci zaměřenou na výkon, nebo na straně druhé tendenci k potlačování problémů a sníženým prožitkům k frustraci. Nabízí se také otázka, zda imagresivní a intragresivní reakce (narozdíl od výše zmíněné extragresivní reakce) nemůže být u forenzní populace na rozdíl od reakce extragresivní

zvýšená také proto, že si pachatelé trestné činnosti ve vězení odpykávají konkrétní trestní čin, tudíž se eventuálně zamýšlejí nad vlastním jednáním a pocitem viny.

U čtvrté hypotézy můžeme sledovat rozdíl v deskriptivní statistice, tedy že pachatelky trestné činnosti využívají reakce zaměřené na zdůrazňování převládání překážky (O-D) častěji než pachatelé trestné činnosti. Zmíněný rozdíl je však pro potvrzení hypotézy značně zanedbatelný a nízký. Nabízí se otázka, zda i při vyšším počtu respondentů by byly výsledky obdobné, tedy rozdíl v deskriptivní statistice by byl zanedbatelný, nebo zda by právě vyšší počet respondentů zajistil přesnější výsledky potvrzující hypotézy. Výsledky páté hypotézy ukazují, že jak z hlediska statistického vyhodnocení, tak pohledem deskriptivní statistiky se muži pachatelé více než ženy pachatelky snaží o řešení nastalé situace (N-P). Důvodem může být aspekt vzájemně negativní korelace mezi škálami zaměřenými na reakce zdůrazňující převládání překážky (O-D) a reakce zdůrazňující řešení problémů (N-P) ($r = 0,5$, $p \leq 0,01$). Zmíněná korelace tvrdí, že čím více má jedinec tendenci ulpívat na překážce, tím méně následně hledá a snaží se o alternativní řešení situace. Hypotéza šestá ukázala, že pachatelky trestné činnosti s použitím násilí využívají extragresivní reakce, tedy reakce zaměřené směrem ven na okolí, frekventovaněji než pachatelky trestné činnosti bez použití násilí. Znění pracovní hypotézy však znělo obráceně, tedy že pachatelky trestné činnosti bez použití násilí budou zmíněnou reakci vykazovat na rozdíl od pachatelek trestné činnosti častěji. Důvody obráceného znění šesté hypotézy zmiňují již v kapitole „5. Výzkumné otázky“, kde vycházím ze závěrů Š. Blatníkové, K. Netíka, S. Diblíkové (2007) či závěrů A. Heretika (1999), že ženy pachatelky s násilnou trestnou činností za sebou mívají jen výjimečně kriminální minulost a že konkrétně trestný čin vraždy byl u žen pachatelek často vyvolán silným afektem hněvu. Tento afekt byl údajně často následkem vzájemných sporů mezi pachatelkou a jejím partnerem či následkem dlouhodobého týrání ze strany muže. Vycházela jsem tedy z předpokladu, že i když žena pachatelka spáchá násilný trestný čin, nemusí to nutně svědčit o tom, že v rámci běžných zátěžových situacích využívá frekventovaněji reakce zaměřené směrem ven na okolí (zdůraznění přítomnosti frustrující překážky, výčitky, nepřátelství, očekávané vyřešení situace někým jiným). Konkrétně u této hypotézy mi bezesporu chyběl nejenom osobnostní test, který by lépe a důkladněji zmapoval osobnostní nastavení respondentky, ale zároveň a především detailní anamnéza zaměřená na minulost a informace o partnerských či mezilidských vztazích respondentky.

11.2 K organizaci sběru dat

Realizování výzkumného šetření ve věznicích s sebou neslo mnohá omezení, která v konečném výsledku mohla mít značné dopady na zkreslení závěrů. Nejčastějšími problémy, které v této podkapitole budu zmiňovat, byla především samotná ochota věznic podílet se na spolupráci, dále také personální a časové limity.

Výběr jednotlivých věznic probíhal oportunistickým nenáhodným výběrem, který ve své podstatě znamenal, že jsem samotný výzkum aplikovala pouze v těch věznicích, které mi umožnily vlastní vstup a realizování výzkumného záměru. Zmíněný postup má svá rizika ve zevšeobecnování výsledků dat forenzní populace, kterou ve skutečnosti zastupovalo pouhých 63 žen/pachatelek trestné činnosti a 69 mužů/pachatelů trestné činnosti. S tím zároveň souvisí **vyšší počet respondentů**, který by byl bezesporu pro věrohodnost a platnost výsledků příhodnější. Vzhledem k časovým možnostem a nedostatku personální kapacity místních věznic, vyšší počet respondentů a respondentek nepřicházel v úvahu. Zároveň by se dalo namítnout, že spolupráce s konkrétními věznicemi²¹ mohla přinést jiný soubor dat namísto toho, kdyby spolupráce probíhala za **součinnosti jiných a dalších věznic**. Toto tvrzení se samozřejmě nedá rozporovat, čím širší spektrum dílčích věznic by se na spolupráci v rámci daného výzkumu podílelo, tím obsáhlejší a přesnější data by byla nasbírána. Jak je ale zmíněno již výše, vzhledem ke komplikovanému a náročnému procesu připuštění do věznice s požadavkem na realizování výzkumu, není vzhledem ke kapacitním důvodům a časové náročnosti ve všech věznicích přípustné.

Výběr respondentů, kteří se podíleli na vyplnění PFT protokolu a následného inquiry, probíhal stejným způsobem jako výše popsany výběr věznic. Do výzkumného šetření byl zařazen respondent (u práce diplomové) či respondentka, jejichž státní příslušností byla Česká republika a jejichž účast na výzkumu byla dobrovolná. Aspekt dobrovolnosti může být v různých výzkumech problematickou a zásadní obtíží vzhledem k platnosti a upřímnosti ve vyplňovaných položkách, protože respondent, který bude k účasti na výzkumu nucen, bude jen stěží ochoten vyplňovat své odpovědi upřímně a věrohodně. Tento problém nastal i v rámci mého šetření. I přesto, že jsem jakožto zadavatel avizovala dobrovolnou účast na výzkumu, setkala jsem se v průběhu inquiry s názory, že účast na výzkumu byla jistým respondentům dána rozkazem. V takovém případě jsem zmíněným

---

²¹ V případě sběru dat u žen pachatelek trestné činnosti se podílely Věznice Opava, Vazební věznice Praha-Ruzyně (Velké Přílepy a Praha-Řepy). V případě sběru dat u mužů pachatelů trestné činnosti se podílely Věznice Plzeň, Praha-Pankrác a Hradec Králové.

respondentům nabídla možnost odstoupit a jejich vyplněný protokol vyřadit. Této možnosti nikdo ze zúčastněných nevyužil.

V problematice výzkumného vzorku je potřeba kriticky nahlížet také na konečné **rozložení trestné činnosti** mezi pachateli a pachatelkami trestné činnosti. Nebylo stanoveno předem, kteří pachatelé a pachatelky s konkrétní trestnou činností budou pro výzkumné šetření potřeba. Z toho důvodu rozložení trestné činnosti není homogenní.

Za další limit práce považuji **hromadný nástup** pachatelů a pachatelek trestné činnosti. Hromadným nástupem je myšleno shromáždění aktuálně přítomných pachatelek trestné činnosti na shromaždišti a shromáždění aktuálně přítomných pachatelů trestné činnosti na shromaždišti. Nevýhodou hromadného nástupu bylo zejména nežádoucí pochopení požadavků ze strany odsouzených, či dokonce přeslechnutí instrukcí a cílů výzkumného šetření. Stručný nástin o metodě PFT a o samotné realizaci výzkumu probíhal před velkým davem lidí, a právě proto se velice snadno mohlo stát, že někteří svou účast zamítli, protože neporozuměli či adekvátně neslyšeli mé představení se a stručné informace o metodě. Prostor pro dotazy byl samozřejmě k dispozici, ale značné množství přítomných mohlo být pro odsouzené nepříjemné. Je možné, že pokud by se procházela jednotlivá oddělení postupně²², do výzkumu by se přihlásilo více lidí, avšak to je samozřejmě pouhý dohad.

Dalším úskalím bylo **hromadné zadávání** a vyplňování PFT protokolu, které probíhalo se všemi účastníky v jedné společné místnosti. Pro respondenty takové vyplňování mohlo být nekomfortní z hlediska zachování vlastní **anonymity**. Respondenti často seděli těsně vedle sebe a vzájemné nahlížení do materiálů bylo tedy bez pochyby možné. I přes úvodní slovo a prosbu, aby respondenti vzájemně nediskutovali, věnovali se pouze vlastním materiálům, nekomentovali odpovědi a nenahlíželi do materiálů druhých, nebylo možné všechny zmíněné nežádoucí aspekty eliminovat. Po celou dobu vyplňování PFT protokolu respondenty jsem byla v místnosti a eventuální diskuse se tedy snažila mírnit, ale jak zmiňuji výše, nebylo to možné v každé situaci. Za ideálních podmínek by zcela zjevně bylo vhodné vyplňovat PFT protokol s každým respondentem individuálně, avšak opět z kapacitních a personálních důvodů dané věznice takový záměr nebyl uskutečnitelný. Na straně druhé, inquiry, následné dotazování, již individuálně probíhalo, a tedy mohlo alespoň nepatrně možné následky hromadného zadávání napravit. Vzhledem ke zmíněné anonymitě mohl být pro určité množství potencionálních a následně zúčastněných respondentů zatěžující fakt, že byl vyžadován informovaný souhlas, jímž respondenti stvrzovali svůj souhlas s účastí na

---

²² Tento postup byl realizován v ženské věznici v Opavě a je pravdou, že v porovnání s ostatními ženskými věznicemi, kde výzkum probíhal, se zúčastnilo nejvíce odsouzených.

výzkumu a bylo tedy nezbytné, aby se pod tento souhlas podepsali. Při nástupu i při zadávání PFT protokolu bylo důrazně opakováno, že informovaný souhlas, kde je zmíněné jméno respondenta, nebude párováno s odpověďmi z protokolu, že oba materiály budou vybírány zvlášť, tudíž ani nebude možné je jakkoliv spojit. I přes opakované ujišťování o anonymitě výsledků však mohli být tací respondenti, na které zmíněné formality nepůsobily důvěryhodně a z toho důvodu se výzkumu rozhodli raději vůbec nezúčastnit, nebo své odpovědi v rámci PFT protokolu zlehčovat. Dalším aspektem podryvajícím informaci o anonymitě mohl být anamnestický dotazník, který již byl součástí PFT protokolu. Obsahoval údaje o věku, vzdělání, trestném činu a délce trestu daného respondenta. Anamnestický dotazník byl součástí PFT protokolu z důvodu, aby se následná data dala párovat spolu s demografickými údaji. Jméno respondenta na anamnestickém dotazníku uvedeno nebylo, ovšem vzhledem k demografickým údajům by se pravděpodobně identita respondenta dle těchto indicií skutečně vypátrat dala. Tato úvaha opět mohla sehrát roli v rozhodnutí přihlásit se do výzkumu či v otevřenosti u jednotlivých odpovědí v PFT protokolu. Následné dotazování, inquiry, zajistilo upřesnění odpovědí v protokolu, respektive vzájemné ujasnění mezi respondentem a výzkumníkem, jak dané sdělení bylo myšleno. Avšak i tato část mohla zahrnovat jisté limity a možné zkreslení výsledků, protože ve většině případů byl součástí inquiry také jeden pracovník věznice. **Přítomnost zaměstnance věznice** mohla v některých respondentech vzbuzovat rozpaky a strach, zda sdělené informace nebudou využity v jejich neprospěch. Žádný ze zúčastněných podobné úvahy sice nevyjádřil nahlas, respektive nevyjádřil je v průběhu inquiry ani poté. Každopádně to nevylučuje fakt, že tímto směrem mohl skutečně uvažovat.

Na výzkum realizovaný v prostředí věznice může mít určitý dopad také **interakce mezi výzkumníkem a respondentem**. Jak zmiňují V. A. Polišenská, S. Koubalíková & M. Borovanská (2013), jakékoliv vybočení z role výzkumníka např. negativní přístup k dotazovanému, neadekvátní hodnocení odpovědí dotazovaného nebo např. omezená schopnost výzkumníka získat si důvěru respondenta, může sehrát svou roli z hlediska spontánních a otevřených výpovědí a zájmu s výzkumníkem vůbec spolupracovat.

Pro účely demografického **zobrazení trestné činnosti** byl využit přehled Ministerstva vnitra (2018). Klíčovým úskalím tohoto dělení byla situace, kdy daný respondent spáchal více trestných činů v odlišných kategoriích. Takové případy byly sice ojedinělé, ale i přesto mohly způsobit jisté zkreslení výsledků. Pokud taková situace nastala, tedy že respondent spáchal více trestných činů nespádajících do jedné kategorie, byl zařazen do kategorie závažnějšího trestného činu, na základě kterého byla vyměřena délka trestu.

Nutno také podotknout, že data pachatelekt trestné činnosti byla sbírána v roce 2017. Sběr dat u pachatelů trestné činnosti probíhal v roce 2014 pro účely diplomové práce. Mezi jednotlivými výzkumnými šetřeními tedy byla **proluka** tří let.

11.3 K použitým metodám

Pro účely výzkumného šetření byla jako diagnostický nástroj zvolena Rosenzweigova obrázkově frustrační metoda, která se orientuje na běžné životní situace, se kterými se můžeme dennodenně setkávat, avšak tyto situace jsou vnímány jako zatěžující či stresující (Rosenzweig, 1945). Vnímaná zátěž či stres je ovšem individuální a každý jedinec může nastalou zatěžující situaci vyhodnocovat odlišným způsobem. Tyto odlišnosti ve vnímání, a především následný způsob reagování na frustrující situace jsem se snažila sledovat u forenzní populace. Je však otázkou, zda využití PFT metody u respondentů s kriminální minulostí je spolehlivý. Zmíněnou problematickou otázku jsem si kladla již v rámci diplomové práce (Okrouhlická, 2015), avšak v diplomové práci byl výzkumný vzorek tvořen pouze muži pachateli trestné činnosti. V práci rigorózní se již zaměřuji jak na muže, tak na ženy pachatelky trestné činnosti. Docházím však k obdobným závěrům jako v práci diplomové (Okrouhlická, 2015). Využití projektivní techniky složené z 24 obrázků bez použití dalších testových metod je pro interpretaci výsledků limitující. Sami respondenti v rámci zpětného dotazování, inquiry, často zmiňovali, že PFT metoda byla příjemným odreagováním a odtržením od reality, ale že ve svých odpovědích nebyli zcela upřímní. Významným prvkem **neupřímnosti** v odpovědích byl strach **(1)** z naprosté otevřenosti, která by eventuálně mohla zhoršit nastavené podmínky ve věznici. Tuto obavu bylo například možné sledovat při ústních prohlášeních, že kdyby respondenti byli „venku“, reagovali by ve skutečnosti odlišně. Dalším prvkem navazujícím na strach ze zhoršení podmínek ve výkonu trestu může být snaha o vytvoření dobrého dojmu **(2)**, která mohla vzniknout v důsledku právě již zmíněné tendence k nezkomplikování si situace ve věznici. Touhu po vytvoření dobrého dojmu v testové situaci jako nežádoucí proměnnou zmiňuje ve své studii také J. R. Vane (1954), která se zabývala porovnáním delikventních a nedelikventních dívek. Výsledky zmíněné studie ukazují, že delikventní dívky na rozdíl od dívek nedelikventních vykazují nižší míru agresivních projevů zaměřených směrem ven na okolí a zároveň na rozdíl od dívek nedelikventních se snaží vzniklou frustrující situaci řešit.

Podle J. Drahoňovského (2015) ve vězeňském prostředí dochází k nelegálnímu užívání drog a zneužívání léků, které kromě jiného zajišťují únik od reality a obklopující nudy. Mezi

nejoblíbenější látky, se kterými se ve věznici obchoduje, jsou podle J. Drahoňovského (2015) benzodiazepinová anxiolytika, analgetika či jiné léky s tlumícím efektem. Užívání takových látek může mít bez pochyby dopady jak na reakce v běžném každodenním fungování, tak na zkoumané reakce v rámci testové situace. Na druhou stranu zmíněné tvrzení je samozřejmě pouhým dohadem, respektive anamnéza užívaných léků u výzkumného vzorku pachatelek a pachatelů trestné činnosti zjišťována nebyla.

M. Mercer a C. Kyriazis (1962), kteří porovnávali delikventní muže spolu s muži bez kriminální minulosti, jsou na základě vlastní studie názoru, že rozdíl mezi forenzní a neforenzní populací není významný a je tedy otázkou, zda metoda PFT je vhodným diagnostickým nástrojem pro zkoumání forenzní populace. Vhodnost využití PFT metody jako diagnostického nástroje pro zkoumání forenzní populace bylo řešeno již v práci diplomové (Okrouhlická, 2015). Obdobně bylo řešeno i využití **dalších diagnostických metod**, které by bezesporu zajistilo spolehlivější a přesnější výsledky. Zde bohužel narážím na pravidelně zmiňovaný problém, tedy na kapacitní a časové možnosti personálu věznice. Za ideálních podmínek bych k PFT metodě volila buď další zátěžový test, jako například Color–Word Test, který je zaměřen na odolnost jedince v zátěži, nebo za podmínek libovolných časových možností projektivní Rorschachův test, ze kterého se můžeme dozvědět o preferovaném stylu chování člověka. Rorschachův test hovoří o zdrojích, ze kterých je jedinec v rámci dílčích situací vůbec schopen čerpat, přičemž zmíněné zdroje mohou mít převahu buď v tendenci rozumové (tzv. introverzivní) či naopak emotivní (tzv. extratenzivní). V rámci Rorschachova testu je možné sledovat také zátěž, respektive jak a čím se respondent cítí být zatěžován. Zátěž může nabývat podoby momentální či dlouhodobé (Polák & Obuch, 2011). V případě párování PFT metody s osobnostními testy by se dal využít například Freiburský osobnostní dotazník nebo Cloningerův dotazník charakteru a temperamentu (TCI-r). Zajímavou kombinací by mohla tvořit také PFT metoda spolu s Inventářem PICTS-cz, který se zaměřuje na kriminální styly myšlení (Blatníková, Faridová & Vranka, 2016).

Závěr

Hlavní směr rigorózní práce byl orientován na problematiku dílčích reakcí v zátěžové situaci v porovnání forenzní a obecné populace a v porovnání u mužů a žen. Rigorózní práce navázala na práci diplomovou (Okrouhlická, 2015), která byla navíc doplněna o výzkumné šetření realizované na pachatelkách trestné činnosti. Primárním cílem empirické části rigorózní práce bylo zmapování projevů chování forenzní a obecné populace mužů a žen v situacích, které dle nastavení individuálního jedince mohou být více či méně frustrující.

Struktura práce byla rozčleněna na dvě části – teoretickou a empirickou. Teoretická část byla stejně jako práce diplomová (Okrouhlická, 2015) orientována na vymezení termínu reaktivita, respektive projevy a možné způsoby reakce na zátěžovou situaci, a termínu frustrace. Oba zmíněné termíny byly objasňovány a popisovány v souladu s PFT metodou, tudíž na základě teoretického vymezení S. Rosenzweiga. Kromě vymezení termínu frustrace podle S. Rosenzweiga byly v práci zmíněny i další teorie zabývající se touto problematikou a zároveň jsem uvedla i metody, kterými je možné problematiku frustrace a na ní navazující reakce zkoumat. Důležitou součástí vzhledem k výzkumnému vzorku byla také kapitola věnující se osobnosti pachatele a pachatelky trestné činnosti.

V části empirické jsem si kladla otázku **(1)**, zda je konkrétní směr reakcí (extragresivní, imagresivní, intragresivní) rozdílně frekventovaný u žen a u mužů a zároveň, zda je patrný rozdíl v porovnání forenzní a obecné populace, otázku **(2)**, zda se u pachatelek trestné činnosti objevuje více než u pachatelů trestné činnosti zdůrazňování převládání překážky (obstacle-dominance), anebo zdůrazňování potřeby řešení situace (need-persistence), a dále otázku **(3)**, zda ženy pachatelky, které se dopustily trestného činu s použitím násilí, budou v menší míře ve výsledcích PFT protokolu vykazovat tendence k extragresivním reakcím, a to na rozdíl od pachatelek trestné činnosti bez použití násilí. Zmíněné tři otázky byly následně formulovány celkem do šesti dílčích pracovních hypotéz, přičemž ani jedna z nich nebyla na základě statistického vyhodnocení potvrzena. Testování prvních tří hypotéz bylo zaměřeno na zkoumání konkrétního směru reakce (extragresivní, imagresivní, intragresivní) u mužů a žen forenzní a obecné populace. Výsledky ukázaly, že rozdíl mezi muži a ženami forenzní a obecné populace je významný pouze v případě, kdy se zaměříme na rozlišení na základě populace forenzní vs. obecná, respektive porovnání jednotlivých směrů reakce (extragresivní, imagresivní, intragresivní). Porovnání na základě rozlišení pohlaví již význačné nebylo. U hypotéz 1–3 se dá tedy souhrnně říci, že existuje rozdíl v dílčích reakcích u forenzní a obecné populace, avšak pouze do chvíle, kdy do vzájemného porovnání nejsou zahrnuta data rozlišující pohlaví. Pohlaví u zkoumaného vzorku na směr

reakce nemá vliv. Čtvrtá a pátá pracovní hypotéza byly zaměřeny na převahu zdůrazňování převládání překážky (obstacle-dominance) a převahu potřeby řešení situace (need-persistence) u pachatele trestné činnosti. Čtvrtá ani pátá hypotéza nebyly potvrzeny. Z deskriptivní statistiky u čtvrté hypotézy sice vycházelo, že pachatelky na rozdíl od pachatelů trestné činnosti jsou vzniklou frustrací brzděny více, avšak nikoliv v takovém měřítku, aby hodnoty byly signifikantní. Pátá hypotéza pojednává o tom, že o řešení nastalé frustrující situace usilují více pachatelé než pachatelky trestné činnosti. Šestá hypotéza ukazuje, že extragresivní reakci (reakce orientovaná ve svém projevu směrem ven na okolí) využívají častěji pachatelky trestné činnosti s použitím násilí než pachatelky trestné činnosti bez použití násilí.

I přesto, že žádná ze stanovených hypotéz nebyla potvrzena, jsou výsledky zajímavé minimálně z pohledu rozlišení forenzní a obecné populace a z pohledu rozlišení na základě pohlaví. Respektive rozlišení na základě pohlaví ukázalo, že není rozdílu ve směru reakce v porovnání u mužů a žen, avšak je rozdíl v porovnání forenzní a obecné populace. Výsledné hodnoty jsou sice jiné, než jsem ve stanovených pracovních hypotéz očekávala, ale i tak se dá říci, že zabývat se zkoumáním forenzní populace má význam.

Stejně jako v práci diplomové (Okrouhlická, 2015) se znovu domnívám, že téma dílčích způsobů reakcí na frustraci u pachatelů a pachatele trestné činnosti je téma, které ještě není podrobně prozkoumané. Avšak vlivem dílčích omezení, se kterými jsem se setkávala jak již při sběru dat pro účely diplomové práce, tak pro účely práce rigorózní, by bylo za vhodné takový projekt pojmout ze širšího hlediska s možností využití výrazně vyššího počtu respondentů a vyššího počtu dalších diagnostických metod. Obávám se, že samotná PFT metoda v kombinaci s nízkým počtem výzkumného vzorku stanovený cíl není schopna pojmout.

Seznam použité literatury

- Agnew, R. (1985). A Revised Strain Theory of Delinquency. *Social Forces*, 64(1), 151-167.
- Akyüz, G., Kuğu, N., Şar, V., & Doğan, O. (2007). Trauma and dissociation among prisoners. *Nordic Journal Of Psychiatry*, 61(3), 167-172.
- Amsel, A., & Roussel, J. (1952). Motivational properties of frustration: I. Effect on a running response of the addition of frustration to the motivational complex. *Journal Of Experimental Psychology*, 43(5), 363-368.
- Amstadter, A. B., & Vernon, L. L. (2008). Emotional Reactions During and After Trauma: A Comparison of Trauma Types. *Journal Of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 16(4), 391-408.
- Assessment System. [online]. [cit. 9.6.2015]. Dostupné z: <http://cz.asystems.as/produkty/schuhfried/vienna-test-system-vts>
- Archer, J. (2007). Physical aggression as a function of perceived fighting ability among male and female prisoners. *Aggressive Behavior*, 33(6), 563-573.
- Bagaric, M., & Bagaric, B. (2017). Mitigating The Crime That is The Over-imprisonment of Woman: Why Orange Should Not Be The New Black. *Vermont Law Review*, 41(3), 537-602.
- Balcar, K. (1991). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: Mach.
- Bariş, G. (2015). Female Prisoners' Motivations of Violent Crimes: Defensive or Aggressive? *Journal Of International Social Research*, 8(39), 431-440.
- Basu, J. (1991). The Influence of Gender Stereotype on Projection of Aggression in the Rosenzweig Picture Frustration Study. *Sex Roles*, 25(5/6), 301-309.
- Braungart-Ricker, J. M., & Stifter, C. A. (1996). Infants' responses to frustrating situations: Continuity and change in reactivity and regulation. *Child Development*, 67(4), 1767-1779.
- Berkowitz, L. (1962). *Aggression: a social psychological analysis*. New York: McGraw-Hill.

- Bettencourt, B. A., Talley, A., Benjamin, A. J., & Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 132(5), 751-777.
- Blatníková, Š., Netík, K. & Diblíková, S. (2007). *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti*. Praha: KUFR.
- Blatníková, Š. & Netík, K. (2008). *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Blatníková, Š., Faridová, P. & Vranka, M. (2016). *Kriminální styly myšlení: Inventář PICTS-cz*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Butt, K. M. (2014). Woman Prisoners: A Case Study of Central Jail, Kot Lakhpat, Lahore. *South Asian Studies (1026-678X)*, 29(1), 207-228.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 56(2), 267-283.
- Copel, S. L. (1973). *Behavioral pathology of childhood and adolescence*. New York: Basic Books.
- Cochrane, R. (1974). Values as correlates of deviancy. *British Journal Of Social & Clinical Psychology*, 13(3), 257-267.
- Čáp, D. (2010). *Rosenzweigův obrázkový frustrační test PFT (C-W)*. Příručka. Praha: Univerzita Karlova.
- Čáp, D. (2016). *Úprava, ověření, standardizace a příprava pro vydání aktualizované projektivní metody PFT (C-W) pro dospělé*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Čáp, J., & Dytrych, Z. (1968). *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Čermák, I. (1998). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta.
- Český překlad PFT (přeložili J. Diamant a J. Srnec, Praha: FF UK, 1958).

Čírtková, L. (2000). *Policejní psychologie*. Praha: Portál.

Čírtková, L. (2013). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Dennis, T. (2006). Emotional self-regulation in preschoolers: The interplay of child approach reactivity, parenting, and control capacities. *Developmental Psychology*, 42(1), 84-97.

Dolan, M., & Fullam, R. (2014). Behavioural and psychometric measures of impulsivity in a personality disordered population. *Journal Of Forensic Psychiatry & Psychology*, 15(3), 426-450.

Doob, L. W., & Sears, R. R. (1939). Factors determining substitute behavior and the overt expression of aggression. *The Journal Of Abnormal And Social Psychology*, 34(3), 293-313.

Douglas, J. E., Ressler, R. K., Burgess, A. W., & Hartman, C. R. (1986). Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behavioral Sciences & The Law*, 4(4), 401-421.

Drahoňovský, J. (2015). *Pobyt ve vězení z pohledu vězňů*. Rigorózní práce. Olomouc: Univerzita Palackého.

Eisenberg, N., & Miller, P. A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101(1), 91-119.

Elst, T. V., Van den Broeck, A., De Witte, H., & De Cuyper, N. (2012). The mediating role of frustration of psychological needs in the relationship between job insecurity and work-related well-being. *Work & Stress*, 26(3), 252-271.

Eysenck, H. J. (1952). Personality. *Annual Review Of Psychology*, 3(1), 151-174.

Eysenck, H. J. (1964). *Crime and personality*. London: Routledge and Kegan Paul.

Felson, R., Osgood, D., Horney, J., & Wiernik, C. (2012). Having a Bad Month: General Versus Specific Effects of Stress on Crime. *Journal Of Quantitative Criminology*, 28(2), 347-363.

Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1980). An Analysis of Coping in a Middle-Aged Community Sample. *Journal Of Health & Social Behavior*, 21(3), 219-239.

- Freud, S. (1969). *Vybrané spisy. Přednášky k úvodu do psychoanalýzy: Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Freud, S. (2000). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Freud, A. (2006). *Já a obranné mechanismy*. Praha: Portál.
- Fromm, E. (1997). *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Gatling, F. P. (1950). Frustration Reactions of Delinquents Using Rosenzweig's Classification System. *The Journal Of Abnormal And Social Psychology*, 45(4), 749-752.
- Giannell, A. S. (1966). Psychological Characteristic of Four Criminal-Offender Groups. *Journal Of Social Psychology*, 69(1), 55-72.
- Gillernová, I., & Boukalová, H. (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.
- Guilford, J. (1959). *Personality*. New York: McGraw-Hill.
- Haner, Ch. F. & Brown, P. A. (1965). Carification of the Instigation to Action Concept in the Frustration-Aggression Hypothesis. In A. J. Yates, *Frustration and conflict: enduring problems in psychology*. Princeton: Van Nostrand.
- Harrington, N. (2006). Frustration Intolerance Beliefs: Their Relationship with Depression, Anxiety, and Anger, in a Clinical Population. *Cognitive Therapy And Research*, 30(6), 699-709.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Heretik, A. (1999). *Extrémna agresia*. Nové Zámky: Psychoprof.
- Hoyt, S., & Scherer, D. (1998). Female Juvenile Delinquency: Misunderstood by the Juvenile Justice System, Neglected by Social Science. *Law & Human Behavior (Springer Science & Business Media B.V.)*, 22(1), 81-107.

Huck, J. L., Lee, D. R., Bowen, K. N., Spraitz, J. D., & Bowers, J. H. (2012). Specifying the Dynamic Relationships of General Strain, Coping, and Young Adult Crime. *Western Criminology Review*, 13(2), 25-45.

Ireland, J. L. (2011). The importance of coping, threat appraisal, and beliefs in understanding and responding to fear of victimization: Applications to a male prisoner sample. *Law And Human Behavior*, 35(4), 306-315.

Janoušek, J. & Slaměník, I. (2008). Sociální motivace. In J. Výrost & I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie* (pp. 147-159). Praha: Grada Publishing.

Jedlička, R. (2004). Nezpracované tíživé situace a jejich důsledky. In R. Jedlička, *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí* (pp. 215-260). Praha: Themis.

Jones, S. E., Miller, J. D. & Lynam D. R. (2011). Personality, Antisocial Behavior, and Aggression: A Meta-Analytic Review. *Journal of Criminal Justice*, 39 (4), 329-337.

Karabec, Z., & Čepelák, J. (1986). *K teoriím kriminality žen*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický.

Karstenová, A. (1969). Motivace a afektivní dění. In R. Meili, & H. Rohrer, *Učebnice experimentální psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Kinard, E. M. (1982). Aggression in abused children: Differential responses to the Rosenzweig picture-frustration study. *Journal Of Personality Assessment*, 46(2), 139.

Kleemans, E., Kruisbergen, E., & Kouwenberg, R. (2014). Women, brokerage and transnational organized crime. Empirical results from the Dutch Organized Crime Monitor. *Trends In Organized Crime*, 17(1/2), 16-30.

Kockler, T. R., Stanford, M. S., Nelson, C. E., Meloy, J. R., & Sanford, K. (2006). Characterizing aggressive behavior in a forensic population. *American Journal Of Orthopsychiatry*, 76(1), 80-85.

Kollárik, T. (1992). *Sociálna psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Koski, S. V., & Costanza, S. E. (2015). An Examination of Narratives From Women Offenders: Are Gender-Specific Reentry Efforts Needed? *Qualitative Sociology Review*, 11(1), 70-89.

Koťa, J. (2004). Sociální deviace a společenský řád. In R. Jedlička, *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí* (pp. 63-158). Praha: Themis.

Křivohlavý, J. (1994). Jak zvládat stres. Praha: Avicenum.

Laak, J. t., de Goede, M., Aleva, L., Brugman, G., van Leuven, M., & Hussmann, J. (2003). Incarcerated adolescent girls: Personality, social competence, and delinquency. *Adolescence*, 38(150), 251-265.

Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2., aktualizované vydání (Vydání 4., přepracované a doplněné, v Grada Publishing 2.)). Praha: Grada.

Lauterbach, O., & Hosser, D. (2007). Assessing empathy in prisoners--A shortened version of the Interpersonal Reactivity Index. *Swiss Journal Of Psychology / Schweizerische Zeitschrift Für Psychologie / Revue Suisse De Psychologie*, 66(2), 91-101.

Lawrence, C. (2006). Measuring individual responses to aggression-triggering events: development of the situational triggers of aggressive responses (STAR) scale. *Aggressive Behavior*, 32(3), 241-252.

Lawson, R., & Marx, M. H. (1958). A comparison of some presumed frustrating and secondary-reinforcing operations. *Journal Of Comparative And Physiological Psychology*, 51(6), 742-746.

Lesser, G. S. (1965). The relationship between overt and fantasy aggression as a function of maternal response to aggression. In A. J. Yates, *Frustration and conflict: enduring problems in psychology*. Princeton: Van Nostrand.

Leung, P. W., & Wong, M. M. (1998). Can cognitive distortions differentiate between internalising and externalising problems? *Journal Of Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines*, 39(2), 263.

- Liau, A. K., & Barriga, A. Q. (1998). Relations between self-serving cognitive distortions and overt vs. covert antisocial behavior. *Aggressive Behavior*, 24(5), 335-346.
- Lombroso, C., Ferrero, G., Rafter, N. H., & Gibson, M. (2004). Part IV: Biology and Psychology of Female Criminals and Prostitutes: Chapter 23: The Female Born Criminal. In, *Criminal Woman, the Prostitute & the Normal Woman* (pp. 182-192). Duke University Press / Books.
- Lovaš, L. (2008). Agrese. In J.Výrost & I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie* (pp. 147-159). Praha: Grada Publishing.
- Maier, N. (1966). *Frustration: the study of behavior without a goal*. Michigan: Arbor.
- Maruna, S., & Mann, R. E. (2006). A fundamental attribution error? Rethinking cognitive distortions. *Legal And Criminological Psychology*, 11(2), 155-177.
- Mercer, M., & Kyriazis, C. (1962). Results of the Rosenzweig Picture-Frustration Study for Physically Assaultive Prisoner Mental Patients. *Journal Of Consulting Psychology*, 26(5), 490.
- Mikšík, O. (1969). *Člověk a svízelné situace*. Praha: Naše vojsko.
- Mikšík, O. (1977). *Psychologie hromadného chování: sociálně psychologické jevy v mimořádných psychických zátěžích hromadné povahy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Mikšík, O. (1983). *Dynamika psychických funkcí v modelových zátěžových situacích: (metodologická analýza poznatků a zkušeností)*. Praha: Výzkumný ústav psychiatrický.
- Mohino, S., Kirchner, T., & Forns, M. (2004). Coping Strategies in Young Male Prisoners. *Journal Of Youth & Adolescence*, 33(1), 41-49.
- Moore, M. (2011). Psychological Theories of Crime and Delinquency. *Journal Of Human Behavior In The Social Environment*, 21(3), 226-239.
- Morris, R. R. (1964). Female Delinquency and Relational Problems. *Social Forces*, 43(1), 82-89.

- MV ČR. (2017). *Statistické přehledy kriminality za rok 2016*. [online]. [cit. 10. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2016.aspx>
- MV ČR. (2018). *Statistické přehledy*. [online]. [cit. 16. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.policie.cz/clanek/policie-cr-web-informacni-servis-statistiky-statisticke-prehledy.aspx>
- Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Netík, K., Netíková, D., & Hájek, S. (1997). *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck.
- Okrouhlická, K. (2015). *Reaktivita a tolerance k frustraci z pohledu psychologie u odsouzených pachatelů trestné činnosti*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Paulík, K. (2011). Percepce zátěže mužů a žen a strategie zvládání. *Proceedings Of The Conference On Social Processes & Personality*, 223-228.
- Pavlovský, P. (2001). Specifické poruchy osobnosti. In J. Raboch & P. Zvolský, *Psychiatrie* (pp. 330-334). Praha: Galén.
- Pedersen, W. C., Gonzales, C., & Miller, N. (2000). The moderating effect of trivial triggering provocation on displaced aggression. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 78(5), 913-927.
- Poláčková Šolcová, Iva (2018). *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada.
- Polák, A., & Obuch, I. (2011). *Komprehensivní systém J.E. Exnera, Jr.: Standardizovaný přístup k vyhodnocování Rorschachovy metody : příručka*. Praha: Hogrefe - Testcentrum.
- Polišenská, V. A., Borovanská, M., & Koubalíková, S. (2010). *Pachatelé vloupání - osobnost, agrese a strategie*. Praha: Psychologický ústav Akademie věd České republiky.
- Polišenská, V.A., Koubalíková, S., Borovanská, M. (2013) *Výzkum pachatelů trestné činnosti realizovaný ve věznicích versus na svobodě: výhody a nevýhody*. Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha: Masarykova česká sociologická společnost.

- Polišenská, V. A., Borovanská, M., Koubalíková, S., Králová, M., Šturmová, L., & Vokřálová, Z. (2016). *Psychologické aspekty resocializace pachatelů majetkové trestné činnosti a jejich reintegrace do společnosti: výzkumná monografie*. Praha: Psychologický ústav AV ČR.
- Popov, P. (2001). Návykové poruchy. In J. Raboch & P. Zvolský, *Psychiatrie* (pp. 330-334). Praha: Galén.
- Ptacek, J. T., Smith, R. E., & Zanas, J. (1992). Gender, Appraisal, and Coping: A Longitudinal Analysis. *Journal Of Personality*, 60(4), 747-770.
- Quay, H., & Sweetland, A. (1954). The Relationship of the Rosenzweig PF Study to the MMPI. *Journal Of Clinical Psychology*, 10(3), 296-297.
- Rosenzweig, S. (1938). A General Outline of Frustration. *Character & Personality*, 7(2), 151-160.
- Rosenzweig, S. (1945). The Picture-Association Method and its Application in a Study of Reactions to Frustration. *Journal Of Personality*, 14(1), 3.
- Rosenzweig, S. (1976). Aggressive Behavior and the Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) Study. *Journal Of Clinical Psychology*, 32(4), 885-891.
- Santomier, J. (1983). The sport–stress connection. *Theory Into Practice*, 22(1), 57-63.
- Shuman, D. W., & Gold, L. H. (2008). Without Thinking: Impulsive Aggression and Criminal Responsibility. *Behavioral Sciences & The Law*, 26(6), 723-734.
- Schlesinger, L. B. (2004). Classification of antisocial behavior for prognostic purposes: study the motivation, not the crime. *Journal Of Psychiatry & Law*, 32(2), 191-219.
- Smith, T. R., Langenbacher, M., Kudlac, C., & Fera, A. G. (2013). Deviant Reactions to the College Pressure Cooker: A Test of General Strain Theory on Undergraduate Students in the United States. *International Journal Of Criminal Justice Sciences*, 8(2), 88-104.
- Stančák, A. (1982). *Klinická psychodiagnostika*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, 217-218.

- Stoltz, R. E., & Smith, M. D. (1959). Some Effects of Socio-Economic, Age and Sex Factors on Children's Responses to the Rosenzweig Picture-Frustration Study. *Journal Of Clinical Psychology*, 15(2), 200-203.
- Šípek, J. (2000). *Projektivní metody*. Praha: ISV.
- Šmausová, G. (1992). Trestní právo a kriminalita žen. *Právník*, č. 3-4, 264-280.
- Svoboda, M. (1999). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664-670.
- Tardy, V. (1964). *Psychologie osobnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie. Jak studovat zločin*. Praha: Grada Publishing.
- Trestní zákoník, § 13 zákona č. 40/2009 Sb. [online]. [cit. 8.5.2015]. Dostupné z: <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=40~2F2009&rpp=15#seznam>
- Urbanová, M., & Večeřa, M. (2004). *Ženská delikvence: teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen*. Brno: Masarykova univerzita.
- Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. (2015). Poruchy duševní a poruchy chování. [online]. [cit. 17. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/F00-F99.html>
- Vane, J. R. (1954). Implications of the Performance of Delinquent girls on the Rosenzweig Picture-Frustration Study. *Journal Of Consulting Psychology*, 18(6), 414.
- Vasquez, E. A., Bartsch, V. O., Pedersen, W. C., & Miller, N. (2007). The impact of aggressive priming, rumination, and frustration on prison sentencing. *Aggressive Behavior*, 33(6), 477-485.
- VS ČR. (2017). *Statistická ročenka Vězeňské služby - 2016*. [online]. [cit. 30.11.2017]. Dostupné z: <http://vs-cr.cz/informacni-servis/statistiky/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby/>

White, J. L., Moffitt, T. E., Caspi, A., Bartusch, D. J., Needles, D. J., & Stouthamer-Loeber, M. (1994). Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency. *Journal Of Abnormal Psychology*, 103(2), 192-205.

Zimbardo, P. G. (2014). *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 32.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Joireman, J., Teta, P., & Kraft, M. (1993). A comparison of three structural models for personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 65(4), 757-768.

Zvěřina, J. (2001). Poruchy sexuální preference. In J. Raboch & P. Zvolský, *Psychiatrie* (pp. 330-334). Praha: Galén.

Přílohy

Příloha I.: Informovaný souhlas

Příloha II.: Anamnestický formulář

Příloha III.: PFT protokol (část protokolu – pouze pro ukázkou)

Příloha I.: Informovaný souhlas

INFORMOVANÝ SOUHLAS

Vážená paní,

obracím se na Vás se žádostí o spolupráci na výzkumném projektu, jehož cílem je vypracování rigorózní práce. Pokud s účastí na projektu souhlasíte, připojte podpis, kterým vyslovujete souhlas s níže uvedeným prohlášením. Váš podpis spolu s dotazníkem nebude spárován, výsledky tedy budou anonymní.

Prohlášení

Prohlašuji, že souhlasím s účastí na výše uvedeném projektu. Ředitelka projektu mne informovala o podstatě výzkumu a seznámila mne s cíli a metodami a postupy, které budou při výzkumu používány. Souhlasím s tím, že všechny získané údaje budou použity jen pro účely výzkumu a že výsledky výzkumu budou anonymně publikovány.

Měla jsem možnost si vše řádně, v klidu a v dostatečně poskytnutém čase zvážit, měla jsem možnost se ředitelky zeptat na vše, co jsem považovala za pro mne podstatné a potřebné vědět. Jsem informována, že mám možnost kdykoliv od spolupráce na projektu odstoupit, a to i bez udání důvodu.

Jméno, příjmení a podpis účastníka v projektu: _____

V _____ dne: _____

Příloha II.: Anamnestický formulář

ANAMNESTICKÝ FORMULÁŘ

Níže vypsáné údaje budou využity pouze pro následné zpracování dat, tedy budou zcela důvěrné a nebudou předávány nikomu dalšímu.

Věznice, město:

Věk:

Vzdělání (zakroužkujte):

a) základní   b) střední bez maturity   c) střední s maturitou   d) vysokoškolské

Trestný čin:

1. O jaký trestný čin se jednalo (popište):

2. Paragraf trestného činu:

3. Druhy (spáchaný trestný čin zakroužkujte):

- a) Vražda
- b) Násilné trestné činy: únos, loupež, úmyslné ublížení na zdraví, vydírání, omezování svobody
- c) Krádeže vloupáním (krádež do domu, obchodu a jiných objektů) a Krádeže prosté (krádeže různých součástí, krádež na osobách)
- d) Majetkové trestné činy: podvod, zpronevěra, neoprávněné užívání cizích věcí
- e) Ostatní kriminální trestné činy: výtržnictví, sprejerství, šíření toxikománie, zneužívání pravomoci úřední osoby, maření úkolů úřední osoby z nedbalosti, maření výkonu úředního rozhodnutí, nedovolené ozbrojování
- f) Zbývající kriminalita: zanedbání povinné výživy
- g) Hospodářské trestné činy: úvěrový podvod, pojistný podvod, úplatkářství, trestné činy proti měně)
- h) jiné .....

Délka trestu:

Počet odsouzení (vypište):

Příloha III.: ukázka PFT protokolu

